Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK
100154 2131

BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS · BIBLIOTEK

Allmänna Sektionen

Litt.-hist.
Allm.

Litt.-hist.
Afdn.

KLARA JOHANSON

DET SPEGLADE LIVET

MEMOARER FRÅN BOKRUMMET

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND. STOCKHOLM

KLARA JOHANSON

DET SPEGLADE LIVET

MEMOARER FRÅN BOKRUMMET

STOCKHOLM
WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

GÖTEBORGS STADSBIBLIOTEK

ISAAC MARCUS' BOKTRYCKERI-AKTIEB.
STOCKHOLM
1 9 2 6

GÖTEBORGS STADSBIBLIOTEK

INNEHÅLL

Sid.

GOETHELÄSNING

Den unge Werther .. 11
Iphigenie i Ilmenau .. 16
Schwalbenstein .. 22
Goethes jakt .. 26
Vandrarens aftonsång .. 30
Goethes Romresa .. 35
Valfrändskaperna .. 53
Benedetto Croces Goethestudier .. 61

FIGURER OCH DAGRAR

Den romantiske studenten .. 75
Malla och hennes värld .. 97
Den blåa förklaringen .. 105
En avancerad efterbliven .. 110
Skymningen kring gudarna .. 123
Caroline och professorerna .. 134
Hamlets mor .. 139
Diktens kungliga barn .. 144
Två drömmares aftonsamtal .. 152
Tysk frihet .. 159
Amerikansk poesi .. 175
Utopin Brook Farm .. 181
De tre Jamesarna .. 193
Henry James och romanen .. 206

Sid.

SMÅ ÄREMINNEN

Proletärernas poet .. 219
En avsatt kejsare .. 226
Den heliga Jeanne .. 230
Erasmus' löje .. 233
Voltaires hjärta .. 238
Kåsörernas förste .. 241
Rahels konstverk .. 245
Den siste statskonstnären .. 248
Gycklaren i Braunschweig .. 251
I stället för blommor .. 255
Det första bokrummet .. 258

REFLEXER .. 261

Här berättar en bokvurm om några av sina levnadshändelser, upptäckaräventyr och kärlekshistorier. Det har alltihop försiggått i ett bokrum, vars med tryck-saker tapetserade väggar dock äger en sådan elasticitet att de låter tänja ut sig till omkrets kring vilket världens landskap invånaren behagar lustvandra i.

Den sista avdelningen, »Reflexer», är inte som de övriga skriven för tryck utan består av oretuscherade utdrag ur helt privata räkenskapsböcker från årtiondet 1912—22, kommentar till texten och direktare vittnesbörd om bokrummets intima liv.

K. J.

GOETHELÄSNING

DEN UNGE WERTHER

1912.

Mitt i en övermodigt fager aprilvår, vars leende man inte tordes tro och som man njöt likt en straffbar lycka, utlades i svenska boklådsfönstren den vårligaste av romaner — »Werthers lidanden», ånyo översatt.

Och d e n n a vår kan man lita på. Den står bi. Ett och ett halvt århundrades litterära yrväder och andliga köldperioder ha härjat omkring den — Werthers landskap stod alltid i sin skapelsemorgons luftigt gröna skimmer, bjudande vart nytt släktled sin eviga ungdoms rus.

Underbar i sin tillkomst som i sin verkan är denna benådade bok, stundens modelektyr och seklernas förtjusning. Av närgången ögonblicksfotografering och ohöljt reportage, av inlägg i samtidens psykologiskt-moraliska problemdryftning och av några vilda blad ur sitt hjärtas dagbok göt en ung konstnär i inbillningens prometeiska eld det lilla mästerstycket, artistiskt färdigt men besjälat med växande liv och drift till oberäknelig fulländning, som hade det icke varit mänskoverk. Det som den gången lyckades doktor Wolfgang Goethe, där han satt i sin frankfurtska hemmasonskammare mellan processhandlingar, tecknargrejor och kära silhuetter och lät fjädern flyga över arken som efter någon ivrig andestämmas diktamen, det var knappt mycket ringare än att g ö r a en tulipanaros.

Hack i häl efter prins Hamlet och den ädeltosige spanske riddaren vandrar Werther genom tiderna, en yngre och spensligare broder, den rena prototypen för högsint rebellisk och dåraktigt anspråksfull ungdom.

Med en oförsökt älskares hetta och formlösa förväntningar störtade han livet till mötes, och knappt framme lät han armarna sjunka och vände förbannande ryggen åt denna tvetydiga, gemena, liknöjt hårda fysionomi. Situationen kunde ha blivit komisk som ett felslaget lustspelsrendezvous, ifall bara ynglingens högdragna individualism hade tillåtit honom att reflektera på den mesallians med världen som är den smädliga förutsättningen för mognad, verksamhet och hjälteskap. Ifall han icke hade varit Werther den ohjälplige!

Genom en magisk synförvändning tvingar oss diktaren att acceptera Werthers pistolknall som den logiska lösningen av ett ödesproblem, medan den i själva verket är historiens punctum saliens och från begynnelsen dirigerar den sinnrikt tillrättalagda utvecklingen.

För kallblodig prövning brister motiveringens konstfullt hoplänkade kedja och Wertherdådet blir ett pojkstreck, en okynnig bravad. Om filistervisdomen utreder att giltig dödsorsak ingalunda föreligger i den unge mannens vare sig omständigheter eller levnadshändelser, att han tvärtom har ypperligt förspänt till karriär och att hans pockande och försagda erotiska passion visar en allmän barnsjukas häftiga men ofarliga symtomer, så finns inte stort att invända. Men för långt svårare angrepp har romanen att freda sig. Känslig och skarpt uppmärksam själsforskning undgår svårligen att uppdaga katastrofens oförenlighet med Werthers väsen, och från denna synpunkt, obarmhärtigt genomförd, riskerar vår hjälte att bli avslöjad som ett psykologiskt monstrum, en kalv med två huvuden. Det går genom figuren en fin och hemlig fog som förbinder två disparata naturer: en strålande och rik livserövrare, makters och män-

skors gunstling, med en förgrämd, utarmad hypokonder. Goethe med Wilhelm Jerusalem!

Men ur sin illegitima genesis och sitt lönnliga lyte hämtar Werther bara fördubblat liv. Så mycket mäktigare spänning, så mycket oroligare och aningsfullare stridsspel av sol och vältrande skuggor. Med stormande hand och lidelsens överrumplande slutledningskonst usurperar han en tragik som är de slagnas och tröttas stilla privilegium, och när han stupar tycks världen lida ett ömkligt nederlag, som hade den fått intyg på sin onjutbarhet för varelser av ädlare daning.

Icke det stönande spöke med blodig panna som ett Ossianförryckt och tårmilt släkte älskade att möta i månblek töckennejd utan en solbränd och eldögd yngling vandrar i dag som för etthundrafemti år sedan över Wetzlars fria höjder och branta gatubackar. Till det myckna lyckosamma och undransvärda som förknippar sig med denna roman hör nämligen också att den enväldigt behärskar en hel stad, en hel bygd.

Järnväg, fabriker, allt nymodigt och obehörigt får stanna på slätten hinsidan Lahn. Men pilgrimen som anlänt med det skramlande lilla tåget från Giessen skrider över bron, genom den svartgråa Hausertor med riksstadsvapnet och trampar från det ögonblicket endast vigd mark. Sekeluret har stannat på 1772 och minnestavlorna på väggarna bilda Wetzlars adresskalender.

Romanen är i full gång. I de stupande, krumma, kullriga gränderna, över de nyckfullt mångkantiga torgen, mellan smala, hoptryckta gavelhus och rococosirade paläfasader följer man den höga, spänstiga gestalten i blå frack och brunkragade stövlar. Mittemot domkyrkan ligger Kronprinsen, de unga juristernas middagslokus, och några krökar längre bort stiger man uppför trappan till familjen Buffs

bästa rum, där Lottes klaver står uppslaget mellan glada smårutiga fönster.

Djupt i det svala dunklet under sitt gröntskuggade murvalv porlar Werthers brunn, och hän över åsarna slingrar stigen där han svärmar i glittrande morgonsken, med blicken svävande över den vida runden av synrandens böljande kullar, ner till bykyrkoplanen i »Wahlheim», där han under lindarna njuter sin medhavda Homeros och sitt kaffe från gästgivargården. Lindarna kvarleva blott i dikten och ha ersatts av en obelisk med inskrift, men gästgivaren yves över att härstamma direkt från Werthers fryntliga värdinna.

Vill man nu äntligen på ort och ställe inhämta romanens slutkapitel står kanske en liten blid och oändligt rynkig gumma tillreds att förevisa Wilhelm Jerusalems rum i ett hus bestående av idel burspråk. Här är lågt och skumt men rymligt, på det hela taget en inbjudande studentdubblett.

Ciceronen bedyrar att här har ingen bott och här har ingen sak flyttats sedan den där oktobernatten. Spökrädsla avhöll från skövling innan pieteten tog vid. Med en högtidsfull åtbörd lägger hon handen på en gulbetsad karmstol: »Hier in diesem Stuhl hat sich der Werther erschossen.» Mycket riktigt, på sekretären framför ligger Emilia Galotti bredvid en otymplig och rostig pistol, som gör ett särdeles autentiskt intryck. »Är det den rätta?» frågar man dämpat rörd. Gumman rodnar och tillstår ärligt att den är ditlagd för fullständighetens skull samt skyndar att leda intresset på alkovbädden, dit den döende bars att uppge andan.

Man köper med nöje ett av hennes vykort, »Werthers Sterbezimmer», och vandrar i begravningstakt till kyrkogården, i vars romantiska gröna vildmark man utser någon avsides mosslupen stenurna att representera Werthers länge sedan förkomna vård.

Men på gator och stigar möter man ånyo ynglingen med Goethedragen och Jerusalemskostymen, den evigt levande,

och romanen börjar omigen, ty man slipper inte ur trollringen förrän man sista gången träder ut genom stadsporten med riksstadsvapnet och Lahnbron bär en åter till den sig så kallande verklighetens platta mark med dess järnbana och fabriker.

IPHIGENIE I ILMENAU

1911.

Anmutig Tal! du immergrüner Hain!

Som en andeklang sväva de odödliga hälsningsorden i den solvita rymden över Ilmenaus brännande slingergator och furudunkla »sakta höjder». Det finns högre och effektivare luftkurorter i Thüringerwald, grannare måleriska också, men ingen vigd av sången som denna nejd.

I en skogsgläntas vida och rika rundblick, på klipputsprång och bergsplatåer läser bokvurmen här lyrik och klassiska kärleksbrev i oförgänglig originalhandskrift och med den yppersta kommentar. Stadens finaste bokhandlare gör inga nämnvärda affärer med mig, ehuru han listigt sticker under mina ögon all säsongens Goethelitteratur, massor av läckert illustrerat skvaller, sterilt skarpsinniga hypoteser, folkuppfostrande postillor om »vad vi ha att lära av Goethe», och ehuru han försäkrar att engelske krigsministern Haldane (vilken han anser för min landsman) årligen besöker honom och intresserar sig kolossalt för allt detta. Då får han veta att jag är svensk och sålunda icke lätt att intressera.

Denna eftermiddag måste jag dock bekänna mig upprört gripen av den stämning som borde sätta alla Ilmenaus kurgästnerver i dallring men som tydligt spåras blott hos kurteaterns direktör. Den arme duktige unge mannen! Hans intelligens och ambition, hans repertoar och hans trupp —

alltsamman överstiger mer än rådligt publikens anspråk, och det rafsigaste följe på en svensk Tespiskärra skulle känna sig förolämpat av den karghet på applåder och inkomster som han godmodigt segt fördrar.

Nyss bjöds en klassisk lustspelsafton av högsta rang, och visserligen väcktes en smula genljud i den glesa salongen av de lättfattligt bråkiga upptågen i »Le malade imaginaire», men den genialaste komedi som diktats på tyska, »Der zerbrochene Krug», blev en privatfest för de hängivna skådespelarna, ett par Kleistvridna svenskar i en loge och kanske någon vittert strävande Gymnasialprofessor bland en vilset stirrande och oaktat ölserveringen vid småbord något uttråkad allmänhet.

Det stilla missnöjet sammansvor sig till en stilla strejk. Nästa kväll, då en cabaretföreställning stod på programmet, hade direktören den smärtsamma plikten att stiga fram på scenen inför ett tiotal personer spridda över den sorgset skumma salongen och tillkännage i ett förläget skämtsamt anförande att på grund av bristande tillslutning o. s. v., men om söndag! Om söndag räknade han på packat hus, ty man förberedde premiär på »Amatörtjuven».

Dessa glimtar av Ilmenaus undangömda teaterliv prisger jag åt offentligheten icke av kritisk knarrighet — långt därifrån! jag finner dem förtjusande — men som förklaring på den ovannämnda olidliga spänning som besätter direktören och mig denna eftermiddag då Ilmenaus friluftsscen skall invigas med ingenting ringare än Iphigenie auf Tauris. Vilket trots och vilken högfärdsmani! Mannen bär sig åt som om han förväxlade orten med Weimar eller Bayreuth.

Jag önskar fart åt biljettförsäljningen dels av sympati med en lönlös idealitet, dels därför att jag icke liknöjt går miste om det utsökt invecklade nöjet av en Iphigenieföreställning på denna mark. Här hör den hemma om någonstädes.

I en jaktstuga uppflugen på den brådbranta Schwalbenstein framför Ilmdalens ljusa panorama med dess böljande bergshorisont nedskrevs en lycklig marsdag styckets fjärde akt — »s e r e n o d i e, q u i e t a m e n t e», vittnar diktaren själv. Och gatan som för ut till skådeplatsen är en minnenas väg, där man vandrar i sällskap med de tre huvudrollernas innehavare vid urpremiären på Ettersburgs slottsteater 1779. I muren till mitt hotell, Sächsischer Hof, berättar en minnestavlas guldskrift att här avled 1802 Corona Schröter, den första och sannolikt den bästa Iphigenie. En sträcka längre fram, där stengatan fortsättes av en lindallé, prunkar hotell Löwe med upplysningen att det haft äran härbärgera Goethe — Ettersburgs apolliniske Orest — på hans sista födelsedag (rummet nr 1, pris fyra mark), och snett emot anmäler sig ett vänligt ljusgrått långlagt hus med bred och gammaldags utsirad inkörsport som Knebels — kung Thoas' — bostad kring 1800-talets begynnelse.

Knebel på scenen! Det bör ha kostat en del snärjande övertalningskonst att få honom därhän, även när han var ung och hovkavaljer och sällskaplig Schöngeist — denne studiecellens ömtålige och kärve enstöring, ståndaktig föraktare av världslig glans och lust men finaste kännare av Goetheversens inre musik och de skuggspel som ljus och seglande skyar dagligen uppföra mot Ilmenaus mörka bergsfond.

På den långsmala, amfiteatraliska ängen ser det jämförelsevis livligt och i alla händelser lovande ut. Åtskilliga parkettstolar stå lediga, men de 50 pfennige som berättiga till en bekväm liggplats i gräset ha massor av barn och vuxna kostat på sig. En smula avsides breda sig grupper som jag nödgas misstänka för plankbiljett.

Mitt på en liten fyrkantig uppgrävd plätt reser sig över två trappsteg något vitt som markerar ett antikt altare. Det

är hela scenen. Det dunkla och täta skogsbrynet ur vilket aktörerna värdigt skrida ner i ljuset fyller i det närmaste tillfredsställande kulissernas uppgift.

Föreställningen inledes med »Förspel på teatern» ur Faust. Det passar dåligt ihop med Iphigenie men så mycket bättre med veckans teaterkrönika. Direktören tar en spirituell och oförvitlig hämnd. Han skiner av illfundigt nöje där han står i gredelin frack och knäbyxor och slungar den diktade direktörens dräpande fördömelse av publiken för hundra år sedan i synen på sin kära Ilmenaupublik av 1911.

Beseht die Gönner in der Nähe!
Halb sind sie kalt, halb sind sie roh . . .

Man drar en smula generad på mun och försöker se road ut. Sant och tillbörligt måste det ju vara då det kommer från Goethe, en så mönstergill och måttfull auktor för de högre skolklasserna.

Direktören, skalden och »die lustige Person» dra sig tillbaka, en högtidlig väntans tystnad vilar över den brokiga ängsbacken. Så lyser ur stammarnas skymning en sakta nalkande skepnad och Iphigenies djupa prästerliga stämma intonerar sin melodiska besvärjelse:

Heraus in eure Schatten, rege Wipfel
des alten, heil'gen, dichtbelaubten Haines . . .

Nej, jag hörde fel, det är versen som klingar djup och mörk, inte stämman — den är bara varm och angenäm. Och den nunnelikt inhöljda gestalten i sin liljekonvaljbladsgröna peplos och sitt sida vita huvuddok är inte Corona, som jag trodde först, utan en kortväxt judinna med rasrena, finskurna och intelligenta ansiktslinjer. Man kunde lätt fått se en värre Iphigenie och jag besluter mig för att vara nöjd med denna.

Så ståtlig som Knebel, »die markige Gestalt aus altem Heldenstamme» enligt Goethes skildring i »Ilmenau», är ej heller den nye Thoas men kanske mera stiltroget skytisk med sitt yviga ryska stripskägg och sin smutsbruna trikåfärg. Och Orest kan inte ett ögonblick förblandas med sin föregångare, vilket inte hindrar honom att vara en sevärd yngling, hög och smärt med ett trotsigt format litet gosshuvud och energiskt trubbiga, buttra drag. Den enda som innebär en allvarsam fara för ensemblen är Pylades, en liten ängslig och oerhört tafatt figur som läser upp sina repliker likt en försagd men väl preparerad skolpojke, beständigt ordnar med vecken på sin orangegula chlamys och drumlar omkull på någon trädrot vid en entré. Men låt oss öva rättvisa: rollen är tråkig och svår — ja låt oss gå ännu längre: alla roller i detta stycke äro omöjliga.

Det kan inte spelas. Det tål inte ljuset, varken rampens eller denna gyllene aftonsol. Det är ingen teaterpjäs utan en sjuttonhundratalsdröm om ett förlorat paradis av ädel simplicitet och sublima lidelser, en winckelmannsk marmorvit antik, om allt som är raka motsatsen till rococo, weimarskt hovliv och germansk klumpighet. Inget drama men en lyrisk fantasi om levande statyer, en ström av svärmisk och dårande musik. Djup natt och månsken och ett par facklors röda villsamma flammor — det vore kanske den enda rätta belysningen.

Publiken iakttar ett andäktigt uppförande, betagen ser den inte ut. Solen har krupit bakom furutopparna, en kall dager ruvar över ängen, några självständiga individer avtroppa stilla under en paus. Två och en halv timme utan en öldroppe är verkligen starkt för ett tyskt auditorium — jag har aldrig förr upplevat slikt i detta land.

Jag håller ut i det sista, med ömsint tillvaratagande av alla ansatser till stämning. Det renaste momentet skänker Iphigenies Parzenlied, halvsjungen entonigt och orakelmäs-

sigt som i en plågsam trance. När allt kommer omkring förtjänar hon verkligen den väldiga knippa av blodröda rosor som en vaktmästare rusar fram och trycker i hennes hand efter Thoas' halvkvävt upprörda slutreplik. Sannolikt är det direktören som sålunda uppmuntrar sin primadonna. Han vet nog bittert att en bukett väcker applåder, om än den dramatiska konsten slår slint.

SCHWALBENSTEIN

1911.

»Es ist nicht die Originalhütte mehr!» pustar Oberlehrer Schultze i det han torkar tinningarna och makar på ränseln.

Förargelse eller vemod spåras ej i hans utrop, världen är honom fullkomlig med alla sina oegentligheter och surrogat i denna den legitima vederkvickelsens månad som han får tillbringa på luff i det önskvärdaste sällskap: maka och två döttrar samt kollegan Müller med maka och två söner, envar med sin ryggsäck, sin kryckkäpp och sitt ferielynne. Han skulle gärna velat medföra sitt kök också (familjens helgedom, där husfaderns livrätter tillredas av älskande händer b i l l i g a r e än av lejda), men klok och godlynt som han är kinkar han aldrig över det oupphinnliga och njuter hjärtligt av att kunna transportera såpass mycket av sin husliga gemytlighet i det undersköna vandringslivet.

Under glam och sång ha Schultzes och Müllers nu strävat upp från Ilmenau den långsamt stigande skogsvägen över Sturmheide och rasta reglementsenligt i den lilla vidöppna blockhyddan på Schwalbensteinklippan. Yngsta flickan Schultze anmodas att långsamt och tydligt föreläsa inskriften på väggen, vallfärdsortens stiftelseurkund, vilken fadern kopierar i sin anteckningsbok, under det yngsta pojken Müller vållar sina föräldrar sorg och skam genom att blotta grundligt oförstående av de latinska ablativer som pryda nämnda inskrift. »Sereno die, quieta mente» — kan man begära att det nyaste Tyskland skall förstå sådant?

»Oerhört! En Quintaner!» utbrister Müller, och fru Müller, en torftig och hårt slätkammad kvinna med intelligent utmärglade drag, tillägger dystert betydelsefullt: »Väl att ferierna snart är över!» Men unga Müller besitter icke bara okunnighet utan även mod att stå för den, och hans friska brunbrända uppsyn, fullkomligt oberörd av nederlaget, låter ana ett gryende släkte som åtminstone inte skall ådra sig öknamnet bildningsfilistrar . . .

Schultze har emellertid rätt, originalstugan är det inte längre men väl originalutsikten, ungefär densamma som en klar förvårsdag år 1779 vecklade ut sig inför ett par av de solmäktigaste ögon som strålat ljus och färger över tingen. I djupet floddalen med sina skiffergråa byidyller, därbortom i halvrund ovan branta ängar de skogshöljda bergens kupoler och kägeltoppar, så trygga och stilla i linjerna men omflutna av ett flor som dallrar och skiftar för alla fladdrande dagrar. De fasta och stängande massorna lösas upp till sky och hägring. Mellan sammetsdjupt åskblåa stup lysa lätta rökblåa höjder i en aura av blekgyllne stråldis, tills högsommardagens bländande timmar stillna mot natt och den sista solbranden speglas i bergväggar rödvioletta som en ljunghed.

I detta landskap fullt av ro och trånad hade den där fjärran ljusa marsdagen en diktare stämt möte med sin musa, väl hemmastadd i nejden. Denna förstulna dag ville han ägna helt åt henne; han ville lyfta av sina starka unga skuldror den pressande bördan av bekymmer och affärer, ett hertigdömes öde och sitt eget. Från alla sina ämbeten hade han tagit semester, från ut- och inrikesministerns, från krigs- och rolighetsministerns, från furstementorns och namnsdagsblåsarens, ty än en gång hade i den ande som fött Götz och Faust och Werther aningen klarnat: »Egentligen är jag boren till skriftställare» . . .

Med andra blickar än i de mångfaldiga plikternas söcken skådade han på denna skapandets helgdag ut över den älska-

de thüringska bygden, hans lilla rike, hans arbetsfält och sociala högskola. Han hade tittat in i dalens gråa kojor och visste hur skumt och trångt och trögt livet flöt längs Ilms besjungna bräddar — det hade ingivit honom tankar som tio år senare kunde begagnats med effekt av någon brandtalare i Versailles — men nu lyfte han ögonen mot höjdernas lysande krön

das Land der Griechen mit der Seele suchend,

ty kungen av Tauris måste ju tala som om ingen strumpvävare i Apolda svälte.

Mot bergkretsens scenfond avtecknade sig helt andra figurer än proletärerna nere i Manebach och Kammerberg: den antika diktens ädla skuggor, Iphigenie i Artemisprästinnans kyska draperier, Orest kringsusad av erinnyernas gissel, buttra och höviska skyter i vapenskrud. Idel sköna själar, genomträngda av en utsökt moralisk och estetisk odling; det märks ej på dem att deras skapare nyss mätt ut rekryter med tumstock i ett fattigt småstadsnäste. Deras nöd är högtidlig och vördnadsvärd, ty den kommer direkt från gudarna. Ännu vördnadsvärdare är deras försoning med ödet, ty den stammar ur deras egen nobelt stiliserade mänsklighet.

I åratal redan hade skalden i sitt inre mejslat på dessa statuariska mönsterbilder, i vilka levde — icke en återfödd antik — men hans svärmiska dröm om släktets humanisering och hans längtan efter konstnärlig stilförnyelse. Icke heller i dag blev han färdig, om än dialogen ryckte en hel besvärlig akt framåt. Den store versmusikern hade fallit offer för ett ofattligt klenmod, den med språkets alla rytmiska hemligheter medfött förtrogne hade som en uppskrämd sömngångare med fasa varseblivit att hans modersmål saknade metrisk lagstiftning (som om inte hans vers var lag själv!), och nu mödade han sig med att gjuta Iphi-

genies klagan, Orests förtvivlan i en motsträvig upphöjd prosa, som beständigt instinktivt föll in i jambisk böljegång.

Först sju åtta år efteråt, i Rom, fick den sin sega vilja fram och blev den smältande blankvers vilken ensamt anstår denna romantiskt pseudoklassiska skapelse, som av sin upphovsman i ett senare skede dömdes »verteufelt human», under det Müller och Schultze alltjämt inför klassen skola prisa den som garanterat äkta antik, ty utsikten från Schwalbenstein väcker hos dem inga barbariska kätterier.

Men Müller junior med sin friska brist på klassisk ambition, vad skall han en gång tycka?

GOETHES JAKT

1911.

Det spökar i Ilmenau.

Gummor med bomullshucklen skyggande för pannan och krumböjda under den fyrhörniga ryggkorgen (thüringsk nationalmodell) väja i lunkande trav för turistbilerna i Marktstrasses krökar, men sågo de nämnvärt annorlunda ut när de skrämda och storögda tryckte sig mot träväggarna för att inte bli kullstormade av hertigens vilda jakt, susande hän mot ängarna och bergen!

Där galopperar otåligt i täten den unge landsfadern med opudrad hårpiska och sin korta trotsarnäsa i vädret, en halv hästlängd efter följa kavaljererna, den originella sviten av poetiska kammarherrar, estetiska militärer och spexförfarna ämbetsmän. Knebel känns igen, reslig men lite hopsjunken i sadeln under sina breda skuldrors och djupa funderingars tyngd, den fete Einsiedel och den spenslige Seckendorff hänga svärmiskt förströdda på hästryggen, men Stein, överstallmästerlig paradryttare, en harmlös själ för resten, är i sitt esse och tar sig väl så charmant ut som vackra Wedel.

Så flänger Serenissimus' jaktfölje, morgonyrt och brokigt, förbi det gapande Ilmenau, och Ilmenau besinnar knappt att en ofrälse håller till bland »de höga herrskapen», icke som jämställd utan snarlikt en främmande furste, föregången av stort rykte, som för roskull bevarar sitt genomskinliga inkognito. I residensstaden skvallras och hackas på honom,

men här i bygden har hans förnäma och folkliga väsen redan börjat tilldra sig den vördnadsdämpade popularitet som bättre passar ett krönt huvud än en konseljledamot.

Gummorna vid vägkanten skulle dock slå kors för sig om de skönjde vad som kan hända denna hyggliga överhetsperson sedan den hetsiga kavalkaden försvunnit bort i skogsbranten. Kreaturet som bär honom antar plötsligt mytiskt sköna former, vingar flaxa ut — ja märren durkar upp i blåa rymden med geheimelegationsrådet Goethe!

Med hans jakt blir det bara fusk — det är inte på hjortar han lägger an utan på landskapsvyer. Geväret kränger han av sig fortast möjligt och plockar fram skissboken, vars blad han fyller ömsom med fina, mjukt darrande konturer av bergsvågor och furukronor, ömsom med lidelsefullt brådskande bokstäver — en eldskrift som i djärva och skarpa linjer kompletterar den bleka teckningen. Det är hans ögons och hans hjärtas dagbok, ett brev till den älskade. I morgon bittida skall furiren få det med till Weimar, och ett par skogsblommor skall han lägga i:

Verwelkliche Zeichen
der ewigen Liebe zu dir.

Detta musikaliska och romantiskt rika landskap har han korat till sin oerhörda kärleks förtrogna, och till gengäld uppenbarar det honom s i n a hemligheter, all sin förborgade härlighet.

Den tusenfärgade morgonen gnistrar i daggiga ängar och i bergens fjärrdis, medan dälderna ännu sova i svartblå skugga.

I brungrön middagsskymning under furornas jättekolonnader flyter en sval doft av örtkryddat vin, ur grenvalv och källsprång tonar en sång på ny melodi — den germanska sången, rytmiskt mångfaldig som vind och vattenbrus.

Dunkla åsar sluta sig likt fästningsvallar kring en långsträckt dal, drömtyst i festligt aftonljus, där bäcken sorlar i sakta klingande kaskader förbi den ensamma kvarnen.

Jaktsällskapets nattliga lägereldar kasta irrande röda sken över klyftor och stammar, då blir skogsdjupet aningsfullt förhäxande som en Shakespearescen . . .

Ja om regnet fladdrar som ett strimmigt förhänge längsmed bergväggarna och töcknen vältra gråvita ur dalbottnen sitter Goethe lycklig, hopkrupen med ritboken på knät, i grottan under Hermannstein, »mitt älskade tillhåll, där jag ville bo och dväljas». Han ritar dimma, en kitslig uppgift för dilettantfingrar, och när det inte vill gå vänder han om bladet och skriver: »Om du bara kunde komma hit en enda gång, det går över all beskrivning och teckning. — — Det förblir evigt sant: att inskränka sig, att ha e t t föremål, några få föremål, som man riktigt behöver, ävenså riktigt älskar, att hänga fast vid dem, vända dem på alla sidor, bli ett med dem, det är det som gör diktaren, konstnären, mänskan» . . .

I dessa benådelsens dagar äro hans tankar uppenbarelser, hans önskningar trollformler. Det orimliga sker bara han kallar på det. Två veckor senare står han i samma grotta med blicken sänkt i ett par outgrundliga svarta ögon — och den dagen ritas icke mera.

Ilmdalens byar stirra i högsta förbluffelse efter de två som klättra uppför branten. Finns det inte makligare vägar att lustvandra för en dam av hovfruntimbret?

En kolarhustru från Kammerberg, ute på risplockning, tror att skogsrået förvänt hennes syn då paret kommer skridande kungligt på gyllne matta mellan bokarna. Men en klok gubbe från Manebach som snokar omkring efter hälsosamma örter dristar sig att följa dem efter så nätt i vägens krökar och backar, genom granalléer och uthuggningar, tills de efter halsbrytande klivning försvinna rakt in i det väldiga klippblocket som hänger över brådbrantens rand. På

kvällen under bylinden förtäljer han för vem som vill höra att han med egna ögon sett geheimelegationsrådet Goethe och Frau Oberstallmeister von Stein krypa in i Hermannsgrottan, vilket ger upphov till allsköns förnumstiga hypoteser.

Och var detta den förste i serien av kloka gubbar som intill nu ägnat sig åt att närgående dryfta ämnet.

Men klippans hemlighet yppas gåtfullt klart i dessa brevrader, skrivna kort efter äventyret:

»I dag vill jag upp till Hermannstein och om möjligt teckna hålan, mejsel och hammare tar jag också för att göra inskriften, som skall bli mycket mystisk. — — När jag tänker mig att Hon var med i min håla, att jag höll hennes hand medan hon böjde sig och skrev ett tecken i sanden!!! Det är som i andevärlden — — — Ditt förhållande till mig är så heligt underligt, så att jag just vid detta tillfälle kände: det kan inte uttryckas med ord, mänskor förmå inte se det.»

Fåfängt lysa företagsamma vallfarare med elektrisk ficklampa efter den initial som en augustidag 1776 höggs i den skrovliga stenen. Den är förvittrad, utplånad som tecknet fru von Stein ritade med parasollspetsen i markens stoft. Stumt ruvar det svarta valvet över denna invigda grottas helgd.

Det är som i andevärlden.

VANDRARENS AFTONSÅNG

1911.

Aldrig har en guldblå september flödat så festligt fullt över Ilmenaus höjder som den gången, aldrig har den dragit så förklarande ljuslinjer kring bergens silhuetter som då. Det var en dag bestämd att frälsas ur solvarvens ändlösa flykt, upp i lysande och stilla oförgänglighet.

På Kickelhahn, traktens högsta platå, i den omålade jaktpaviljongen, just så praktfull och komfortabel som en gammal vedbod, hade denna dags behärskare inrättat sitt residens. Den vildfria ensamheten i de tysta viddernas himmelsglans ville han anropa om bot för äcklet nerifrån staden, denna förmenta lantliga oskuld, i vilken han (rysande) upptäckt det inferno av smuts och jämmer och ohjälplig virrighet som bygges överallt där människor flocka sig. Farväl, o värld, på en stund! Giv ljus, giv renhet, natur, du godhetsrika moder...

På uppvägen hade han stärkt sig med en andaktsstund i grottan under Hermannstein. I klippväggen stod ännu, så skarpt som hade det huggits i går, det S hans mejsel format för fyra år sedan, och nu berättade han för den osynliga följeslagerskan på hans pilgrimsvandring hur han »kysst det om och om igen, så att porfyren utandades hela sin jorddoft för att åtminstone på sitt sätt svara mig». Och hur han tackat gudomen som ändrat och makat så mycket på honom men unnat honom att behålla dessa berg och hennes kärlek.

Allt varmare skimrade aftonen genom de fönsterlösa gluggarnas vidöppna brädluckor. De hänglidna timmarnas rikedom flöt samman med denna djupnande glansrymd av skylös renhet. Han önskade att alla hans tankar för i dag hade varit uppskrivna — »det finns bra saker däribland». Nu blev det för sent. Ingenting gnistrade och blänkte mera, ingenting stack av och gjorde sig märkvärdigt. Var skulle orden söka fäste i denna milt strålande oändlighet?

Han avbröt brevet och steg ut på backen för att följa solen sista sträckan. Det blev inget galafyrverkeri med bengaliska blixtsken och slottsbrandseffekter. Medan glödstrimman slocknade över de bortersta åsarna sträckte sig himmel och jord, hela den storbyggda nejden med sina mjuka, klara massor »så ren och lugn» — kom det för honom — »och så ointressant som en stor och skön själ när den mår som bäst».

En sådan afton skulle Werther kastat sig raklång i gräset och stammat saliga dityramber upp mot den kristalliska stjärnskymningen. En sådan afton skulle magister Faust från sluttningens rand brett ut armarna efter den vikande solen och genomskurit rymdens frid med sin trånads förtvivlade rop:

O, dass kein Flügel mich vom Boden hebt!

Men d e n n a stora och sköna själ, i vilken rymdes både Werther och Faust och en som höll dem bägge i tukt, stod tyst inför viddernas tystnad.

Då talade kvällen, då tonade landskapet, då samlades bergens sakta böljerytm och de nattstilla skogsbranternas andning till en liten visa, en melodisk fläkt bara, nästan en sång utan ord. —

Någon timme senare bullrade spikbeslagna sulor i jaktpaviljongens trappa, ej olik stegen till en höskulle. Det var stadsbudet som kom med beställd proviant från Ilmenau och posten från Weimar till geheimerådet.

Geheimerådet låg på golvet och sov som en tröttkörd soldat. I det kala rummets dunkel darrade en vit glans. Det var fullmånen som hängde över en bergskam. Budet från staden varseblev ju inte att på väggen intill en av gluggarna lyste den hädangångna dagens epitafium. Där stod skrivet:

Über allen Gipfeln
Ist Ruh';
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch.
Die Vögel schweigen im Walde.
Warte nur: Balde
Ruhest du auch.

Den 6 september 1780 var alltså Kickelhahn världens högsta punkt. Ur den förfallande rococons tidevarv stack det upp genom främmande, kommande sekler och fångade glimten av ett okänt ljus.

*

År efter år sågo de varandra åter, Goethe och Ilmenau. Varje gång kom han förändrad, äldre, hårdare i skalet, riktad med ny besk livskunskap och befäst i medvetandet av sin upphöjda och ansvarsfulla ensamhet.

Ruset av det första mötets sötma svalnade till en klarsynt förtrolighet, blandad med välvilja, bekymmer och prosa. Landskapet blev ett föremål för administrativa åtgärder och vetenskaplig undersökning, bergen malmfyndigheter och geologiska elementarböcker, skogarna forstrevir. Ömkande (och med en lätt suck av pietetsfull saknad) mindes han den unge dåren i Wertherfrack som en gång mellan dessa höjder hade sjungit sin vårliga stormsång om »Rastlose Liebe» och som kunde svärma bort en hel lång arbetsdag med en versstump som resultat. Han intalade sig att bygden bjöd honom en gedignare och sannare art av poesi nu

då han såg den i genomskärning, utan att bländas av ytliga pittoreska egenskaper.

I själva verket höll han på att bli sjuk av bortlängtan till nya himmelsdagrar och en främmande värld, av hemlängtan till ungdom, frihet och konstnärsliv. »Kennst du das Land» ... Han fick ingen ro för Mignons sirensång. Ilmenau greps av rådlös bestörtning när ryktet nådde dit att geheimerådet von Goethe hade rymt till det rövarlandet Italien. Några försnillningar visste man inte av. Om han ämnade sig tillbaka var väl ovisst.

Han kom tillbaka, men i Ilmenau blev han hädanefter en sällsynt gäst. Han upphörde icke att intressera sig för gruvindustrin som han själv satt i gång, men många söderns solminnen måste han gnugga ur ögonen innan han åter kunde finna en smula behag i denna gyttriga, barbariskt gestaltlösa landsända, tryckt av blygrå kimmeriska skyar ...

En dag mot slutet av augusti 1831 stannade den gamle excellensens ekipage framför hotell Löwe. Barnen i Ilmenau hade aldrig sett honom förr, så länge hade han varit borta. Nu kom han för att gömma sig undan de uppskakande festligheter som brukade förknippas med hans födelsedag, vilken på senare åren utvecklats till en internationell högtid — här blev det väl inte värre än en mässingshyllning av stadsmusiken och vitklädda Ehrenjungfrauen deklamerande poem. Sonsönerna, Walter och Wölfchen, hade fått följa med. Som ett par små bortskämda lorder sågo de ut i sina Byronkostymer.

Han var i dessa dagar så känsligt tillgänglig, så blid och melankolisk som man kan bli i ferien efter ett fullbordat stort arbete. Sin levnads »Hauptgeschäft» hade han äntligen fått färdigt: Faustmanuskriptet var inlagt i arkivskåpet, förseglat som ett testamente, och nu återstod honom bara att ta farväl av sin ungdoms berg och av sommaren.

Han hörde sig för om det fanns någon bekväm körväg uppåt Kickelhahn. Jo då, en ypperlig chaussé förde till jaktslottet Gabelbach, och därifrån var stigningen lätt och kort. Alltså for han en strålande morgon i sin droska ut genom lindallén. »Den har artat sig bra», sade han till sin adjutant, Rentamtmann Mahr, »jag var med om att plantera den för femti år sedan.» Den breda skogskantade chaussén vann hans högsta gillande. »På min tid tog man sig nätt och jämt fram till fots. Visserligen hade man också ben till det» ...

Beskäftigt vördsamt följde herr Mahr excellensen uppför jaktpaviljongens besvärliga trappa och slog upp luckorna i alla väderstreck för den festligt högblå dagen. Han kände sig som ciceron i ett museum, där dock ingenting fanns att se mer än några blyertsrader på väggen, skyddade av en glasplatta. Där framför blev den gamle stående.

Warte nur: Balde
Ruhest du auch.

Följeslagaren såg tårar glittra i de bruna kindernas fåror, och han trodde att åttitvååringen svårmodigt erinrades om sin förestående begravning. Men sannolikt var det glansen av en ungdomsdag på höjderna som efter ett halvt århundrade bröt fram och bländade dessa lyckliga ögon.

Det var det sista stora symboliska ögonblicket. Ur konstnärlig synpunkt var hans levnad till ända, och från Kickelhahn tycks vägen bära rakt ner i den furstliga gravkryptan.

GOETHES ROMRESA

1921.

Den italienska resan var liksom Faust och Wilhelm Meister ett av de huvudmotiv som i sällsamma bukter slingrade sig genom Goethes långa och breda levnad. Den var till och med det äldsta och uthålligaste, kanske det djupaste. Man kan med stöd av hans egna bekännelser påstå att han i tretti år var på väg till Rom, och man överdriver i rätt riktning om man tillägger att han i de mer än fyrti åren efter sin återkomst förblev den från sällare nejder just hemlände pilgrimen med ögonen ännu inställda på främmande syner.

Denna Goethes varaktigaste kärlekshistoria, så rik på trånadskval och stilla lycka, berusning och tapper försakelse, är i stånd att påtvinga sig betraktaren som en geniupplevelse av oförgänglig giltighet, en inkarnerad uppenbarelse av eviga sanningar. Sliter man sig loss ur trollringen och överblickar den på naturligt avstånd så mister den intet av sin själiska skönhet men väl sin monumentala auktoritet och sin förförarcharm. Ty är inte en god del av denna passionerade trohet förslösad på tidsidoler, konstruerade ideal, sentimentala illusioner? Den italienske Goethe är inte precis den Goethe vi känner samtida med oss och med en obegränsad framtid. För att möta den förre måste vi vända om och gå långt tillbaka till en försvunnen värld, som å sin sida ävlades att återkalla en ännu försvunnare.

*

Goethe senior innehar en ofördelaktig plats i historien: det vill något till för att ta sig ut mellan den frun och den sonen. Man har fog att tilldela honom en hel mängd aktningsfulla epitet, men det hjälper inte. Han förblir dömd att tillfredsställa publikens krav på en komisk kontrastfigur i den eljest alltför bländande ensemblen.

Så kommer det sig att även hans Italiavurm kan väcka ett litet löje. Den verkar rent av som en anteciperad parodi på sonens och är väl dock, rättvist besedd, det vördnadsvärda fröet till denna grandiosa lidelse. Här låg den enda punkt där den av tråkighet omtöcknade hushållspedanten och familjepedagogen förmådde imponera på en liten egensinnig och kritisk pojke. Tänk ändå vilka otroliga och granna ting pappa hade sett! Murrigt fåordig som han annars var, över de italienska minnena kunde han breda ut sig. Den långa serie Romvyer i kopparstick från sextonhundratalet som hängde i hallen och magnetiskt attraherade ett par begärliga barnögon förtydligades av hans turistkommentarer, om staden med gator av vatten tröttnade han inte att förtälja skepparsagor, en liten gondolmodell som han hade hemfört från den fick Wolfgang leka med när han var som snällast, och Neapel — ja den som hade sett Neapel kunde väl dö, men den som inte hade sett det hade aldrig levat.

Svärmade verkligen Rat Goethe i denna exalterade stil, han som på sin tid hade hemsänt sura besvärsskrivelser om de ytterst vidriga erfarenheter han nödgades genomgå för att få huvudet fullproppat med kuriositeter som i hans födelsestads marknad inte gällde två styver? Så skulle sonen i varje fall tolka honom längre fram, med färgläggning från egna känslor och ej utan en ansats till den försenade botfärdiga ömhet man gärna ägnar en anhörig som har upphört att betunga en med sin tillvaro.

Dominerande och smärtsam blev dock näppeligen, i en

barndom och ynglingsålder så kaotiskt genomkorsad av aspirationernas mångfald, längtan att skåda originalen till de gamla kopparstickarnas fantastiska »prospekt». Långa tider slumrade den väl alldeles. Det winckelmannska antikevangeliet, som inramat i rococosnirklar mötte den gröne och nygirige Leipzigstudenten, accepterades villigt som den modernaste teorin, men många år ännu låg det overksamt i hans medvetande, som alfabetet till ett främmande språk.

Strassburgstudenten upptäckte nya gudar, han besteg gotikens tempeltinnar, brokiga och högst germanska figurer under en ljusdunkelt glödande dager från Shakespeares värld begynte föra rumor i hans själ. Han stod så färdig till språng, det behövdes bara en puff av Herder — och han fick fart att flyga en god sträcka in i nästa århundrade, till grannskapet av den ofödde Ruskin, och förbluffa en opreparerad samtid med extravaganta kärleksförklaringar till vad han i denna sin period av kulturell nationalism höll för »deutsche Baukunst».

Visserligen var han vidhjärtad nog att mitt i denna gotiska inflammation företa en elegisk fantasipromenad mellan campaniska ruiner, men hur tuktad och vördnadsfullt sval klingar inte i »Der Wandrer» hyllningen av störtade kolonner och mossbeväxta arkitraver, »Gräber der Vergangenheit»; det skära livsskimmer som leker över den vackra och vinjettsirliga scenen stammar inte från någon renässansstämning utan från Werthersommarens idylliska sol. Dock har det sannolikt gått mången Goethefrom resande som unge Felix Mendelssohn när han 1831 mellan Pozzuoli och Bajæ upptäckte diktens lokal och fröjdades åt att trampa så direkt i sin höge gynnares fotspår.

I det förvirrade ödesåret 1775 skulle Goethes förhållande till Italien gestalta sig nästan lika dunkelt invecklat som förlovningen med Lili Schönemann. På bägge hållen nalkande, ryggande, förnyat anlopp, tvär halt.

En sommarmorgon sitter han på toppen av S:t Gotthardspasset och bemödar sig att rita snörandiga bergskäglor — det blir ett ringa konstverk men en värdefull dagboksanteckning genom den som det vill tyckas vemodiga påskriften »Scheideblick nach Italien». Men varför springer han inte i stället nerför stigen, som bär till Airolo, Bellinzona, Milano och hur långt man vill? Fadern hade angeläget ålagt honom att avsluta sina schweiziska fotvandringar med denna bildningstur, och djupt missnöjd måste han ha blivit när den vankelmodige sonen kom tillbaka med oförrättat ärende och började hänga efter Lili igen.

Några månader senare låter han sig drivas åstad på nytt, utrustad med en sorgfällig resplan och ett litet bibliotek av handböcker men olustig och splittrad. Lili och Frankfurt har han alla skäl att fly, men vad som drar är det unga hovet i Weimar, till vars avsikter Goethe senior hyser en riksstadsborgerlig misstro. Han stannar i Heidelberg och kastar sig in i sällskapslivet, som om d e t hade varit hans mål, under det han tyst hoppas på något som skall frälsa honom från Italien. Och mycket riktigt: mitt i natten tutar ett posthorn vid porten till hans logi, han väckes med budskapet att hertigens kammarherre otåligt väntar honom i Frankfurt, och med en förströdd »Scheideblick» vänder han ryggen åt södern, lydig såväl etiketten som sitt hjärtas begär samt ånyo rebellisk mot en välment dirigerande fader.

Som i drömmen hade han irrat mellan Lili och Italien utan att komma ur fläcken, och nu ser det ut som om det hemliga dragande målet hela tiden var Weimar. Den åldrige självbiografen, som från årens och vishetens krön blickade ner över sina unga dårskaper, kunde knappast undgå att spåra välvilliga demoners styrsel i denna aningsfullt blinda sicksackgång. Hur skulle han, diktaren, kunnat berätta om sitt liv om det inte hade legat för honom som en roman med sin genomlöpande tråd och underström av tendens!

Oss tvingar han med fantasins milda våld att andäktigt fatta sidosprång och tillfälligheter som providentiella skickelser, och Malwida von Meysenbug röjde en beundransvärd motståndskraft när hon en gång i Goethe-Jahrbuch bekände hur smärtsamt hon brukade rycka till vid skrällen av posthornet som blåste signal till Goethes karriär. Svek han verkligen sin genius, var det en villoväg som ledde till Weimar? Han visste inte att han snärjde sig fast för livstiden — vad den jäsande, giftasskygge tjugosexåringen skulle ha ryst för en slik tanke! — och Italien, menade han väl, springer inte bort.

Men det var som förhäxat: efter fyra år står han åter på Gotthardspassets platå, ser gångstigen orma sig neråt Lombardiet och beträder den alltjämt inte. Nej, nu är han den betroddaste och ansvarsfullaste av ministrar, han har tagit ut sin alltför ystre unge suverän på en pedagogisk vädring, och Schweiz får vara nog, för Italien är hertigen omogen.

Var det verkligen förståndighet som hindrade nu och stridiga begärelser de förra gångerna? Den följande historien gör en så torftigt rationell förklaring otillräcklig. Det blir mera anslående att skylla på de ledande demonerna eller den förborgade instinkt som stod i förbund med dem och som på ett obegripligt språk varnade Goethe för att bekvämt och legitimt, med officiellt bifall, inlåta sig på ett företag av så omätlig vikt att det fordrade hårt novitiat och förtegenhetens helgelse.

Han uppfyllde trofast villkoren. Den Italiatrånad som ville spränga hans allt tyngre pliktfulla Weimarexistens och som småningom svällde till en kris på liv och död hägnade han inom sig likt en dyr och ömtålig skatt: ingen kall fläkt fick andas på den, ingen förtrogen tumma den. Omedvetet skötte han som en mästare i själshygien denna klarsynta och nobla galenskap tills den mognade att eklatera. Men

vännerna i Weimar började uggla om att Goethe blev beklämmande tystlåten.

Den sekretess lidelsens djup och kyskhet krävde ålades också av starka yttre hänsyn. Italien — ett begrepp som nu sög till sig allt vad han såg eftersträvansvärt i liv och konst och kunskap — Italien betydde en krossande kritik av hertigdömet Sachsen-Weimar-Eisenach. Den hålan kunde han å tjänstens vägnar i botten, och när hans hungriga konstnärsögon inte längre fann något att erövra hämnades de oviillkorligt sin besvikelse genom att se allt på vrångan. Thüringerwalds kullar saknade fason, markerna låg dammigt blacka, himlen hängde gråskyig, kimmerisk töckenskymning gav sitt lynne åt mänskor som i stillösa kyffen sökte skydd för den råa kylan... Och det värsta: denna omöjliga fläck av världen skulle han förnöta sig på att administrera, arbetsjäktad som förvaltaren på ett större gods och löjligt mångsysslande som klockarfar i byn; han som dock en och annan gång måste tillstå: »Egentligen är jag född till skriftställare.»

Kort sagt, Goethe satt i en fälla, och friheten kallade han Italien.

Men hur kunde lyrikern stänga inne den längtansmusik som stormade i hans ministeriellt garderade själ! Han måste sjunga ut den en gång. Sedan sina första Weimarår arbetade han i lediga stunder på romanen »Wilhelm Meisters theatralische Sendung», som i untvis gick till låns bland vännerna. Ingen av dessa gymnade manuskriptläsare kan ha undslluppit att förtjusas av de tre strofer som ståtligt och omotiverat inledde romanens fjärde bok. Men den gåtfulla skepnad genom vilken skalden bar fram sin förstulna kärleksbikt var gjord att vilda bort effekten, och denna tidiga lilla publik var säkert döv för det mäktiga och passionerade ackordbrus som genomströmmar oss, förstärkt av otaliga

hjärtans resonans, bara vid de fyra simpla orden K e n n s t d u d a s L a n d ...

Diktaren av Mignons visa borde ha varit färdig att packa sin ränsel, men Sachsen-Weimars främste »Geschäftsmann», mångfaldiga plikters martyr, behövde ännu år för att ställa allt i bästa ordning och gång. Sedan kunde han rymma som en förskingrare.

Direkt från Weimar tordes han inte fara, en kurvistelse i Karlsbad var lämplig som mellanstation. Där anförtrodde han i svävande ordalag sina närmaste, fru von Stein, Herders och hertigen, att han ämnade vederkvicka sig med en liten inkognitoeskapad i okända bygder; det kunde tydas som geologiska strövtåg bland böhmiska berg, ett motstycke till hans »Harzreise im Winter».

Och efter att ha avlagt allt världsligt, namn, titel, ryktbarhet, samt ungefär sjutton år av sin ålder smög han ut ur Karlsbad i ottan den 3 september 1786 — en lycksalig tjuvpojke och en livets nybörjare på högsta allvar.

*

Men det var en gammal, resignerad man, ohjälpligt fastlåst på den upphöjdaste plats i livet och historien, som efter nära tretti år betänksamt började arrangera för tryck sin sista och äventyrligaste ungdomsbragd. Ett pliktarbete, begynt med lust, som förföljde honom i dryga femton år och slutligen snarare avfärdades än fullbordades.

Om Goethes »Italienische Reise» håller sig som världslitteraturens njutningsrikaste bok i sin art så beror det på en personlig magi som bedårar läsaren att tillitsfullt hänge sig åt en komposition som förbryllande svävar mellan dokument, biografisk roman och en åldrings memoarer. En nutidsfilolog med sin tränade avsky för »redigerade» aktstycken skulle vara i stånd att stämpla den som falsarium.

Goethe däremot ansåg sig i detta fall så otadligt exakt att han kunde bortkasta den sinnrika undertitel, »Dichtung und Wahrheit», varmed han i tidigare livskonfessioner värnade sin poetiska frihet. Materialet var äkta men opresentabelt, och om än skissen utarbetades till en tavla med mångahanda smyckande eller belamrande tillsatser skimrar ställvis de ursprungliga linjerna tillräckligt klart genom övermålningen för att ge ett faktiskt fäste åt den avsedda illusionen att man här ertappar den resande Goethe i varmaste verklighet och mottar hans egenhändiga ögonblicksförtroenden som ett brev med posten.

När Goethe hade de två första banden av reseverket bakom sig skickade han Zelter som kostbar vängåva ett blad ur den pappershög som hade tjänat till stoff för hans redaktionsmödor. Det var en biljett från Palermo, överflödande av lycka och ömhet, och med en rörelse mitt emellan suck och löje utbrast han som i de älskliga raderna återsåg sitt förflutna jag: »Was man doch artig ist, wenn wir jung sind!» Av denna sorts intyg att »sådan var min stil» utsläpptes till offentligheten hundra år efter den italienska resan en ansenlig massa, bland vilken det mesta och yppersta är förknippat med Palermobrevets adressat, fru von Stein.

Till henne adresserade den förlupne sin resejournal mellan Karlsbad och Rom, ett kärleksbrev som skänker den indiskreta eftervärlden oändligt rikare fägnad än det på sin tid kunde bereda mottagaren.

Möter oss någonsin Goethe så nära och så purt förtrollande som på dessa blad? Han lyser av ideal ungdom, ren och anspråkslös och tacksam som den verkliga ungdomen aldrig är. Han är uppenbarligen frälst och honom kan inte vederfaras annat än nåd. Sina lyckliga ögon har han plötsligt fått tillbaka, och där han brådskar i sin postschäs genom Bayern och Tirol, jagad av en ljuv och festlig oro, sveper hans ljusa, vilande blickar som strålkastare över land-

skap, mänskor och ting. Hur rörande uppsluppet han njuter av att resa utan betjänt, att äta päron på gatan »som en annan skolpojke» och att heta Möller! »Herder har nog rätt i att jag är och förblir ett stort barn», erkänner han förtjust.

På Brenner minns han Gotthardspasset: »Så underligt att jag redan två gånger har stått på en sådan punkt, rastat och inte kommit över! Nu tror jag det inte heller förrän jag är därnere.» Alla sydliga symtom som dyker upp hälsas med igenkännandets jubel: en Grönlandsfarare är han, som vänder hem till sin födelsebygd. I Roveredo äntligen blir »det älskade språket» dagligt tal.

Men så snart han beträder den första respektabla staden, Verona, dämpas intrycket av student på ferieexkursion. Examensstudiet börjar, ännu inte spänt och ansvarsfullt men tydligt markerat. Goethe går mot en yttersta dom: han har att bestå inför sig själv och inför antiken. Ansikte mot ansikte med det ideal som länge har glimtat i hans extatiska aningar skall han få veta vem han egentligen är.

»Antiken» — vad är den annat än den elegantaste varianten av den guldåldersdröm som förföljer en beständigt bakåtvriden mänsklighet och som i sin anspråkslösaste form alstrar suckar efter den gamla goda tiden för tjugo år sen! På 1780-talet levde denna fagra vidskepelse i en vigör och ungdomslust som tycktes båda en ny renässans. Ogrumlad av närgången forskning frossade den i nyansfria begrepp om en försvunnen era av renaste humanitet, högsta vishet, mönstergill konst. Vår Ehrensvärd lämnar det ytterligaste exemplet på denna yra, som bara i enstaka glödande andar stegrades till trosfanatism, under det den för övrigt härskade i Europas kulturkretsar som fashionabelt credo.

Utifrån sett följde Goethe med strömmen. Han hade vuxit långt ifrån den burschikose profeten som ur sina intuitioners lysande nebula tecknade utkastet till gotikens kommande glo-

rifiering. Nu hängav han sig med hull och hår åt en förkunnelse predikad av andra, men som det plägar ske när väldiga andar tycks böja sig för en färdig dogmatik: han tillägnade sig den med en mystisk intensitet som gjorde den till hans allra egnaste uppenbarelse, han blev som de stora trosheroerna religionsstiftare själv.

Goethe hyste en stolt förtröstan till sina ögon. Han trodde att de sade honom klara sanningen om alla ting på vilka han riktade dem renhjärtat frågande. Och de var helt visst ett underbart instrument, av sällsynt skärpa och finhet. Men de hade den likheten med vanliga ögon att de lydde en hjärna, och denna hjärna anvisade med utomordentlig bestämdhet vad de skulle göra. Goethes ögon var inga impressionistiska flanörer, de måste alltid gå på arbete.

Nu kom han till Italien »das Land der Griechen mit der Seele suchend», och lika visst som fordom den gudaktige visionären förmådde kalla himmelska gestalter till sin bönpall skulle han skåda vad han sökte med en åtrå av övernaturlig styrka. Men för honom kunde inte det tillbedda visa sig i en plötslig och bländande syn, han måste med oavlåtlig trevande möda rekonstruera det ur förvirrande brottstycken. På denna slitsamma vallfärd bjöds knappast långa mellanstunder av naiv njutning, men sådana eftertraktade inte Goethe, som med rätta kallade sig »ein nachdenklicher Mensch», en »hypotesupplösare och hypotesmakare». Se och tänka var hos honom ett, på ett vis och i en grad som hos ingen annan mänska; han återgav »teori» dess ursprungliga betydelse av åskådning, hans tankar tycktes honom strömma in genom ögonen som ett språk rakt ur tingens väsen. Först Italien gav honom, som han hade drömt sig, det yppersta fält för detta sinnligt-intellektuella växelspel.

I sin Goethebiografi undrar Lewes en smula över att han inte mötte Shakespeares skugga på Veronas gator. Det kan man visserligen inte försäkra, men ett okärt möte skulle

det varit. Goethe höll sig i denna tid omutligt förhärdad mot distraktioner. Alltför många minnesmärken av det som på samtida svenska hette »medelålderns felaktiga smak» sårade hans andakt på vägen till Veronas amfiteater, Vicenzas och Venedigs Palladiofasader, verk av »de gamle» och en de gamles lycklige härmare. Det mesta gick han väl utan vidare förbi — pittoreska gatuvyer var inte uppfunna — men inför fräckt utmanande monstra som San Marco, dogepalatset, Sant' Antonio i Padua måste han stanna och betyga sitt förakt.

Likväl räknade han sig knappast ens som begynnare i konstuppfattning innan han nådde Rom; det gällde bara att vänja ögonen som en beredelse till terminen. Folk och natur däremot kunde han studera med kännarblick, och det var inget avsteg från hans företeckнade kosa. Himlen, klimatet, växtligheten, gatliv och teater, allt fogade sig in i hans antikidé och lät sig översättas till grekiska. För honom gnistrade Venedig i sol och muntra färger, det romantiska drömfloret var ännu inte vävt. Här unnade han sig ett par bekymmerslösa veckor, den längsta rasten innan han slöks av Rom.

Kring Goethes romerska tillvaro dallrar ju inte mer det gyllendis av oerhörda förväntningar i vilket den Gud vet hur många år hade hägrat för hans längtan. Hans djupa och bävande lycka har en mörk ton. Halva livet har gått, förspillts tycker han nästan, och här står han som en ödmjuk abcdarie, stönande ibland: »Varför inte förr? Varför inte billigare?» Det stilla och tillitsfulla jubel varmed han noterar sina framsteg överröstar aldrig helt den ångestfulla spänningen hos en som har satt hela sin dyra existens på spel.

I själva verket ruvar dunkel över denna »underliga huvudepok» av Goethes liv. Sina hemliga ovissa önskeplaner kunde han inte avslöja i breven till Weimar, ty det hade varit att spränga broarna; i den för honom naturligaste

biktformen har han underlåtit att meddela oss dem och hans i sena dagar utarbetade rapporter saknar psykologisk vittnesgillhet. Hägnade han verkligen längst inne fantasin att utbilda sig till professionell konstnär och stanna i södern, hur starkt behärskades han av den, tordes han öppet erkänna den för sig själv? Sådana frågor väcks av det upprörda och flämtande som spåras i hans kamp om Rom.

Den gamla manin som hade besatt honom intermittent ända från pojkåren — i Leipzig kunde han snarare gällt som målarämne än som universitetsstudiosus, och hemma i Frankfurt såg hans rum ut som en ateljé med kringströdda skisser och gipser köpta av vandrande italienare — den utbröt nu i en sista och våldsam kris. Med sina unika ögon hade han skäl att tro sig danad till målare, och den grunddrift i hans rastlöst aktiva väsen som tvang honom att omsätta allt studium i produktion måste befallande resa sig nu när han vadade i konst.

Nära nog hjärtslitande är det att följa hans fjät i denna återvändsgränd. Han knåpar som en fattig stipendiat, och alltemellanåt styvar han upp sig med ett segersällt tillrop: N u har jag det! Vad har han? Det yppas aldrig, men man förstår att han far efter någon vetenskaplig idé besläktad med »urplantan», ur vilken konstverken skulle utveckla sig i regelrätt metamorfos. Efter så många höga stunder av illusorisk benådning, efter allt detta oförtrutna ritande, kolorerande och modellerande nödgas han slutligen böja sig för den bittra dom oraklet avkunnar: talangen fattas honom, Roma locuta est! Det var kanske hans levnads grymmaste besvikelse.

Den som inte kan skapa konst blir enligt naturens ordning konstkritiker, och Goethe blev det med tiden. Men inte i Rom — det hade varit en förbrytelse mot rummets helgd. Artisternas och kvasikonnässörernas ateljékäbbel om verk

och mästare pinade honom som tobaksrök; bland dessa subalterna andar gick han som den försyntaste lärling.

Han följde trofast det gällande konsthistoriska modet, etablerat av fackmän som han vördade. Man befattade sig endast med s. k. blomstringsperioder: antiken, den evigt fullkomliga, och vad som hölls för dess moderna återglans, högrenässansen, och även denna skulle man sannolikt förkastat ifall den inte hade utfyllt konstsfären med måleri, av vilket de gamle hade efterlämnat beklagligt ringa spår. Annars betvivlade åtminstone inte Goethe att Polygnotos hade målat bättre än Rafael. Detta tidevarvs typiska konstbetraktare stod inför målningar med en skulpturkanon i ögat: vad de lade märke till var teckning, gruppering, figurernas skönhet och slutligen — kanhända — färgen. Därtill kom ett mycket viktigt litterärt element: ämnet, anekdoten. Goethe övervann inte denna intellektualistiska metod; hans härligt utvecklade färgsinne hade redan avletts i vetenskaplig riktning och just i Italien samlade han stoff till den optiska teori som skulle bli hans forsknings älskade sorgebarn.

Oss angår ju inte nivån av Goethes konstkännarskap. Hans lidelsefulla innerlighet strömmade vitt ut över den snäva doktrinen, och hans stora diktartankar öppnade oändliga rymder bakom tekniska abstraktioner. I vart »mästerverk» hälsade han med aktsam ömhet en befryndad ande: han gick i ett spegelgalleri och bugade omedvetet för sin egen bild, något vackrare fanns inte att se. Ännu gällde den konstnärspsykologi han en gång i sin avsvurna naturalistiska period hade förkunnat:

> Nicht in Rom, in Magna Grăcia —
> Dir im Herzen ist die Wonne da!

De enkla, mättade ord av stilla glöd i vilka han stundom antydde dessa outsägliga upplevelser tar rang bland hans skönaste lyrica.

Hela livet efteråt skulle dessa fjorton romerska månader lysa för Goethe som hans enda fulla lyckotid. I nuet var det som sagt en komplicerad lycka, bemängd med växtvärk och desperation, men den enda möjliga för en natur vars livselement var strävan. Världsligt sett hade han förstått att inrätta sig avundsvärt. I det glada och primitiva målarmenaget högt uppe vid Corso, där han från första dagen upptogs som likställd medlem — »Filippo Miller, tedesco, pittore» inskrevs han i kyrkboken —, kunde han leka med illusionen att ha förbytt geheimerådet och berömdheten till en simpel konstgesäll. Och så ser han sannerligen ut på Tischbeins intagande sepiateckning, där han i skjortärmar och löst hängande väst ur rummets morgonsvala dunkel häver sig upp i den öppna fönstergluggens solflöde, en absorberad Apollodyrkare, frigjord från all brackflärd.

Den vårliga utflykten till Neapel och Sicilien blev nästan ett skollov från det högtidligt melankoliska Rom. På denna resa träffade Goethe verklig söder och rester av ett verkligt Grekland: undersätsiga tempelkolonnader som vid första synen gav honom en chock och som han måste tukta sig att njuta. För oss med vår romantiska optik, befäst genom mer än ett århundrades övning, blir alla ruiner vackra, en torpkoja såväl som tempellämningarna i Pesto, Segesta och Girgenti. Goethe förstod sig inte på detta sentimentala häxeri; för ruinen som sådan saknade han smak, den var ett nedslående faktum som man måste övervinna genom att flytta sig tillbaka till byggets ursprung och rekonstruera det i dess första glans. Det var en nykter procedur men grundad även den på ett svärmeri: ur de gamles verk var han viss att utspekulera den kanoniska skönheten.

Men hav och öar var det stycke Grekland som för ögonblicket grep honom starkast. I Venedig hade han varsnat havet första gången — vid trettisju års ålder! — men, såvitt man vet, utan skakande sensationer. Nu blev det odysseisk

farled och målarfest och upphov till dikt och sjösjuka — så erövrade han även detta element. Med storm och flyktigt visserligen: hans förbindelse med havet förblev, som Nausikaascenerna det inspirerade, ett kort fragment.

Tretti år senare brände han efter fullbordad redaktion nästan alla papper från Neapel och Sicilien, sannolikt därför att han hade släppt novellisten lös över hövan och önskade undandra sig kontroll. De roliga äventyren och pittoreska scenerna skänker ett nöje oberoende av sanningshalten, men är inte den strålande koloriten över det hela påbredd? Sicilianska turen står fram som det briljanta mittkapitel den borde ha varit i en välkomponerad reseroman, men året före sin död lät Goethe Zelter förstå »vilket oangenämt intryck denna förgudade ö har efterlämnat».

Det stojande och yppiga Neapel, för alla sjuttonhundratalsturister den paradisiska vällustens hemvist, gav Goethe den enda förnimmelse av storstadsmyller som han i sitt liv skulle få — han aktade sig ängsligt att upprepa erfarenheten. »Das bunte Leben ist meine Sache nicht.» Lättsint livsglädje och f a r n i e n t e — för honom aldrig d o l c e — måste ju studeras liksom Vesuvius och pompejanskt husgeråd, men för tankfull forskning är detta ett mindre lönande än tröttsamt fack, och utan saknad begav han sig åter i den stränga romerska läran. Neapel hade Heinse liknat vid en naken Venuskropp; som en hopskrumpen gamling på en förvildad kyrkogård vilade den eviga huvudstaden inom sina för vida murar. Där var platsen att gräva efter skatter, besvärja döda och insupa magisk visdom.

Man må undra när den bergtagne skulle kommit loss om inte ett hot från Weimar hade skrämt honom. Hertiginnan Anna Amalie, som han med försåtlig övertalning lyckats hålla borta från Italien ett år, kunde inte i längden förbjudas att företa denna åtrådda lustresa, och han måste skynda undan i tid för att slippa lykta sitt stora äventyr

med ett fiasko: degraderas från Filippo Miller, den frie studenten, till kavaljer i en hovsvit och ciceron för salongsmänskor, på en mark som nästan var för helig att trampa. Rom skulle inte se hans förnedring.

Rom skulle aldrig se honom mer.

*

Det var en förskräckande bitter Goethe som återsåg ett gestaltlösare land, en vresigare himmel, ett surare Weimar än han en gång hade längtat sig sjuk från. Han hade mist Rom, fru von Stein och sin ungdom. Visserligen fick han Christiane. För tyska professorer är hon som bekant en punkt i det antika livsprogram han enligt deras schema skulle genomföra. Punkt eller ej, Christiane var ett medelålderssymtom.

Hade jag lov att retuschera Goethes biografi så skulle jag stryka ut den olustiga resan till Venedig 1790 med vidhängande epigram; den förvirrar de rena dragen av hans italienska passion med en liten meningslös krumelur. Episoden blev utan följder, och det Italien han hade dyrkat i trånad och besittning höll honom i sin makt till sista stund.

Det var sannerligen inte längre någon hemlig kärlek. Aldrig har väl en resa så utnyttjats till sällskapsunderhållning som Goethes italienska. Bland de otaliga konversationsämnen han, universalvetaren, förfogade över förblev detta det käraste och det som säkrast satte honom i fart. Årtionde efter årtionde gick hän, han blev allt styvare i ryggen och vitare på hjässan, han var inte längre individ utan en europeisk institution, men han fortfor att dra sina älsklingsminnen så friska som om han nyss hade lagt av resmanteln och bedyra att han aldrig hade upplevt en riktigt lycklig dag sedan han åkte norrut över Ponte Molle. Om

än den upproriska grämelsen hade värkt bort med de första hårda acklimatiseringsåren upphörde han aldrig att finna sig landsförvist från solen, skönheten och en mänskovärdig tillvaro.

Men hur klokt han aktade sig att ställa idealet på förnyat prov! En gång var han verkligen på väg, stod åter, som om ödet hade velat roa sig med sagornas typiska upprepningar, på sin gamla fläck i Gotthardspasset — och vände lugnt om. Landet nedom Alperna hade nyss välts upp och ner av general Bonaparte, konstverk forslades lasstals till Paris, det var ett gott skäl att rygga. Men starkast motade säkert en skyddande instinkt: han drog sig för att, som han brukade säga, fördärva sin »Imagination», och så frälste han sin ungdoms Italien åt sig och eftervärlden.

Med fullkomlig ro kan vi umbära det stora grundliga objektiva verk som denna sorgfälligt planerade resa var avsedd att mynna ut i. Det skulle burit stämpeln av hans följeslagare, en figur som nu och allt framgent skred vid hans sida med pekande finger och höll honom stadig på den rätta smala konstvägen. Man tycker sig se en Faust underkastad magister Wagners handledning. Ur en gammal uppsats av Ludwig von Urlichs om Goethe och antiken minns jag bara detta kostliga ord: »Sein Schicksal hiess Meyer.»

Ja, denne Meyer, »Kunscht-Meyer», var den tvetydigaste vinning Goethe hade hemfört från Italien. Han besatt en klassisk trotjänares alla dygder: orubblig karaktär, stolt blygsamhet, knogande flit och under knarriga maner en svärmisk hängivenhet för sin herre. I måleri var han en hantverkare och i konstlärdom en lidelsefull pedant. Goethe höll honom för ofelbar, och i innerligaste förbund med detta smakråd och konversationslexikon trodde han sig god att genom tidskriftsartiklar och pristävlingar leda tyska konsten ur barbariet bort till Winckelmanns grecitet. Man kan svårligen tänka sig något gråare och abstraktare än den arti-

ficiella renässans dessa försenade reformatorer framgångslöst fäktade för. Den var, som Moltkes eviga fred, »en dröm och inte ens en vacker».

Det antika hos Goethe — låt oss kalla det Meyer, så imponerar det inte otillbörligt. Och ur den doktrinära illusionen, tidskostymens tillbehör, löser sig den övermänskligt levande själ som av en Romresa kunde skapa sig ett så rikt och spänningsfyllt passionsdrama.

VALFRÄNDSKAPERNA

Okt. 1909.

Romaner åldras fort. Under det lyrik och drama skrider genom århundradenas modemaskerad i en oföränderlig festskrud vars ideala snitt bevarar dess värdighet och anseende under alla förgängliga konventioners brokiga växlingar bär romanen sitt tidevarvs kostym, inom kort hemfallen åt löjet eller i bästa fall det kyligt närgångna kuriositetsintresset. Den kan inte framställa det evigt mänskliga utan en massa tillfälligt biverk vilket av nästa kulturskede kasseras och av ett följande studeras som museiföremål.

Goethes romaner ha icke sluppit undan dessa genrens ålderskrämpor. Men frånsett Wilhelm Meister, vars motståndskraft undergrävdes av organiska brister, pulserar i dem ett lidelsens och tankens liv som triumferar över ledstyvnad och urblekt gammalmodig stass. Om Werther bevaras frisk av sin högsint upproriska ungdom, sin lyriska eld, så lever Die Wahlverwandtschaften, en gammal mästares konstrika och besinningsfulla verk, på sin djupa, fruktbara, eggande och outtömliga idé.

Die Wahlverwandtschaften fyller i denna månad hundra år, och den talar till det nya seklets läsare som till samtida, upptagen av deras problem, förtrolig med deras erfarenheter, i vida väsentligare mening aktuell än på sin första dag.

För denna förbluffande framtidsbok fanns i begynnelsen knappast någon publik. Den passade varken mängden, som ännu icke hade angripits av erotisk samvetsnöd, eller de små

klickarna av romantiska revolutionärer, som nyss hade börjat bekämpa sjuttonhundratalets oskuldsfulla, ömsom kälkborgarnyktra, ömsom fantastiskt känslosamma frivolitet med snillrikt aningsfulla, våghalsiga och förhastade teorier. I det ena lägret visste man icke av problemet, i det andra var det löst av en luftigt svärmande idealism som saknade tålamod och kraft att lyfta med sig det tungfotade, bundna, bristfulla livet.

»Valfrändskaperna» var likväl ett hypermodernt verk, genomgående stämplat med den romantiska erans märke. Naturfilosofisk mystik, estetiskt-katolska böjelser, gåtfulla psykiska fenomen, dagens älsklingsstudier och vurmerier ända ner till konstdilettantiska salongsnöjen som levande tavlor och plastiska pantomimer bilda det element i vilket personerna röra sig. Ett magiskt nät av växelverkningar spinner sig mellan levande och livlöst, och i slumpens flyktiga vinkar gömmes alltid ett ödets orakelbudskap. Vidskepelsen, som Goethe skattade så högt och som han brukade kalla »livets poesi», blommar här i sin allra nyaste, kvasivetenskapliga form.

I denna sfär, så mättad med hemlighetsfulla krafter, passar ypperligt den kemiska analogi som ligger till grund för romanens byggnad och verkningsfullt begagnas att förtydliga en sida av dess idé. Tillika med titeln, vilken gjort så glänsande karriär som slagord, är den lånad från en svensk professors arbete, den berömde kemikern Torbern Bergmans avhandling De attractionibus electivis, tryckt i Uppsala 1775 och tio år senare översatt till tyskan som »Wahlverwandtschaften». Må vår landsman förunnas en blygsam vrå i skuggan av sin briljante popularisator!

*

De två första kapitlen ägnas åt sorgfälliga förberedelser. Allt är ännu välmående frid och sansad lycka, men ödets

nalkande kastar redan en lätt skugga över den slotts- och parkidyll, strålande i aprilsol, där Eduard, »en rik baron i sina bästa år», och hans jämnåriga maka Charlotte njuta en förfinad, stilla och behagligt verksam tillvaro. Dessa nyförmälda tyckas predestinerade för varandra, ty de förbindas av ett ungdomstycke som bestått hårda prov: en mångårig skilsmässa under vilken de var på sitt håll levat i tvångsgifte.

Ett äktenskap så tydligt stiftat i himlen ser inte ut att öppna något verksamhetsfält för den beskäftige Mittler, ett bygdeoriginal, f. d. präst, som yrkesmässigt utbildat sig till skiljedomare i traktens alla grannträtor och husliga tvister, särdeles mellan makar. När denne koleriske fredsstiftare på sin själasörjarrond kommer ridande fram till slottstrappan för att höra efter om det finns arbete åt honom gör hans sällsamma ärende såväl som hans bryskt rättframma, affärsmässigt ogrannlaga maner en skrattretande kontrastverkan i det älskande parets förnäma värld av odlad känsla och hjärtlig urbanitet. Men det hastiga och lustiga intermezzot har likväl en obestämd bismak av varnande förebud, som förstärkes av åtskilliga små tecken till en ursprunglig omedveten disharmoni mellan de bägge lyckliga.

I omständliga överläggningar dryftas vådan och förmånen av att uppta ett par nya familjemedlemmar. Charlotte, som skickat sin dotter Luciane i pension för att osplittrat ägna sig åt Eduard, går icke utan farhågor in på att bryta den sälla tête-à-tête, men då äntligen Eduard på sitt smekande och pockande sätt avnödgat henne bifall till den godhjärtat impulsiva föresatsen att dela sitt hem med en gammal vän, en officer utan sysselsättning, vakna hos henne liknande filantropiska funderingar. De gälla en fattig och föräldralös ung släkting, Ottilie, vars uppfostran hon bekostar; den skygga, egendomliga flickan gör inga påfallande framsteg i pensionen och lider under trycket av sin över-

modiga och braskande talangfulla fostersyster, men den skarpsynta Charlotte genomskådar hennes värde och föreställer sig att hon endast behöver familjelivets hägnande värme för att hinna sin fulla utbildning. Den överkloka frun, som aldrig tillåter sig ett avgörande steg innan hon resonerat sig till en klar överblick av följderna, blir emellertid icke färdig med något beslut förrän en del sammanträffande omständigheter och påstötningar så gott som tvinga henne att kalla hem Ottilie.

Nu har ödet ställt pjäserna i ordning och de hemliga krafterna kunna börja sitt spel.

Morgonen efter Ottilies ankomst säger Eduard till sin hustru: »Det är en angenäm och underhållande flicka.» — »Underhållande?» ler Charlotte. »Hon har ju inte öppnat sin mun ännu.» Eduard häpnar: »Jaså, inte det? Det var då underligt.» Ottilies mjuka tystnad har redan de första timmarna talat till honom dunkla och ljuva ord. Hädanefter skall varje annan röst än denna stumma ljuda hård och tröttsam i hans öron.

Den kemiska frändskapen mellan dessa bägge varelser, mäktiga av samma lidelse, yttrar sig i stegrade och mångfaldigade verkningar under dagarnas välordnade växling av arbete, promenader och sällskapsliv. I blick och gärning, i vanor och tycken, bland mänskor och ensamma förråda de sin naturbestämda samhörighet. Charlotte och kaptenen stå som åskådare, först undrande, sedan förfärade, till detta oerhörda: två sömngångare som med utsträckta armar glida varandra till mötes. Situationen stärker den förtroendefulla vänskap som på grund av överensstämmelsen i karaktär och temperament uppstått mellan dessa allvarsamma, korrekt förståndiga personer och som småningom mognar till ett slags sekundär valfrändskap, en sansad och pliktmedveten passion.

Liksom för att visa de förtvivlat intrasslade slottsborna

hur man med beslutsamhet och lätt lynne kan finna sig till rätta i erotiska förvecklingar uppträder på besök ett nytt par, en greve och en baronessa, gifta men inte med varandra. Om vintrarna leva de under oket i residensstaden, men på somrarna ta de skadan igen med badresor och påhälsningar hos fördomsfria bekanta. Genom obesvärat och charmant beteende ha de påtryckt sin förbindelse en prägel av oklanderlighet, ja nära nog legalitet.

Vid middagsbordet öppna de en pikant diskussion om äktenskapet, vilken utspinner sig längre än Charlotte finner behagligt. Greven överflödar av vanvördiga yttranden i detta ämne. Komedierna sluta alltid i frid och fröjd med ett giftermål, men i livet spelas det vidare bakom ridån, menar han, och Gud vet vad man får se om den går upp igen. Han citerar med nöje en kvick väns förslag att äktenskapen borde ingås på fem år och förklarar slutligen att institutionen över huvud har något tölpaktigt och fördärvar de innerligaste förhållanden genom sin plumpa trygghet.

Det öppenhjärtiga herrskapets korta gästroll tycks indirekt påskynda konfliktens utveckling. Aftonen efter deras avresa växla Charlotte och kaptenen, Eduard och Ottilie, nästan i samma stund, de första kyssarna. Charlotte sköter sig även i detta läge beundransvärt; hon lägger handen på den knäböjande kaptenens axel och utbrister: »Att detta ögonblick gör epok i vårt liv kan vi inte förhindra; men att den blir oss värdig beror på oss. Ni måste resa, kære vän» ... Detta smärtsamma offer berättigar henne att fordra ett motsvarande av sin gemål och hon talar med honom skonsamt uppriktigt och bevekande om nödvändigheten att skicka bort Ottilie. Eduard, som hoppats på ett skilsmässoförslag, föredrar den våldsamma utvägen att rymma hemifrån och genom ett hövligt fast lidelsefullt hotelsebrev tvinga Charlotte att behålla Ottilie hos sig.

Den själsstarka frun tar hjältemodigt upp sin passiva

kamp mot ödesmakterna. Eftersom den äkta valfrändskapen ligger utanför hennes erfarenhet och begrepp mister hon icke hoppet att allt skall reda ut sig efter moralens fordringar. Med sitt ljusa ordningssinne, sin ädelt kraftiga vilja kan hon icke betrakta den förnuftslösa passionen som oövervinnelig. Själv har hon ju besegrat en förirring som dock var nog stark att efterlämna ett sällsamt spår: den legitime son hon föder frampå vintern har icke blott som minne av Eduards förvillelse Ottilies svarta ögon utan därtill kaptenens drag.

Den estetiska känslan kräver att detta barn av fyra föräldrar, ungefär lika monströst som en kalv med två huvuden, skaffas ur världen, och det blir Ottilie som vållar gossens död. Han drunknar genom en ofrivillig vårdslöshet av henne, och från denna stund blir hon av eget klart beslut en botgörerska, en obrytligt försakande: »Jag har skridit ur min bana», klagar hon för Charlotte, »jag har brutit mina lagar, jag har till och med förlorat känslan av dem» ... Charlotte segrar som vanligt för sent: hon har nyss, uppskakad av olyckshändelsen och gripen av Ottilies sorg, skickat Eduard en hälsning att hon går in på skilsmässa.

I de sista kapitlen träffa vi åter de fyra valbefryndade på slottet. Skenbart fortsätta de nu i fruktmognadens dagar sitt liv från den ödesdigra våren, men en svårmodig stillhet, en outsagd bävande förbidan svävar emellan dem. Ottilie liknar mer än någonsin ett andeväsen, och hennes mjuka tystnad brytes aldrig av ett ljud — fasta och stumhet ingår i hennes botgöring.

Den magiska attraktionen mellan henne och Eduard har inte försvagats. Ovillkorligt, utan föresats och begär, närma de sig ständigt varandra, men varken blick eller beröring fordra de — blotta närheten är dem nog. »Då var det inte två mänskor, det var blott e n mänska i medvetslöst, fullkomligt välbehag, nöjd med sig själv och med världen. Li-

vet var dem en gåta vars lösning de funno endast med varandra.»

Denna förbindelse har en skör helgd som ingen vågar störa. Man planerar ingenting, man minns knappt längre så grova, jordiska ting som äktenskap och skilsmässa. Den tynande Ottilie avsomnar förklarad, och det överraskar icke att ett under sker vid hennes bår och att hennes gravkapell blir en vallfartsort.

Eduard följer henne småningom efter, icke utan en komiskt rörande kamp med sin robustare natur — »det vill geni till allt», bekänner han, »även till martyrskap». Han var varken geni eller helgon, icke ens en karaktär, men han hörde dock till de utvalda. Själv skildrar han så sin höga och sällsynta gåva: »Man har förebrått mig att jag bara fuskar, bara klåpar i de flesta ting. Det kan vara, men jag hade ännu inte funnit det område där jag kan visa mig som mästare. Jag vill se den som överträffar mig i talangen att älska. Visst är det en jämmerfull, en smärte-, en tårerik talang, men jag finner den så naturlig, så enkom för mig, att jag väl svårligen någonsin uppger den.»

Goethe önskade att få denna tragiska roman uppfattad som en sträng predikan om äktenskapets okränkbarhet. Man kunde snarare frestas att hålla den för en passionens apoteos. När Mittler och Eduard skära ihop så förintas i ett ögonblick den förres beprövade argument av älskarens eldiga och ömma patos, men diktaren talar genom bägges mun. Den fullkomliga kärleken gör uppror mot det fullkomliga äktenskapet, mot äktenskapets idé, och går under — men med gloria. Den har sanktion av Gud och naturen, en mystisk helgd, men ingen existensrätt i det mänskliga samhället.

Äktenskapet har ett lägre ursprung: det är varken heligt eller naturligt, men det dyrbaraste kulturförvärv, som aldrig får sättas på spel, ja »begynnelsen och toppen av all kultur».

Det var en smula vårdslöst av Goethe att anförtro sina djupaste övertygelser om äktenskapets rätt och värde åt den halvlöjlige Mittlers kraxande stämma. Men en socialt nödvändig och välsignelserik institution som denna har icke behov av någon romantisk vältalighetsadvokatyr. Den försvaras bäst av redliga och karaktärsfasta medborgares besinningsfulla prosa.

På de hundra åren har ingenting ändrats i Valfrändskapernas tragiska problem, nu och alltid lika olösligt som för Goethe.

BENEDETTO CROCES GOETHESTUDIER

1922.

Klok var den instinkt som drev Benedetto Croce, den frejdade napolitanske filosofen, att under världskrigets os och larm försänka sig i Goethes diktning för att hämta frid hos en ande ogrumlad av politiska affekter. Denna uppbyggelselektyr var såtillvida hans angenäma privatsak; men »die Katze lässt das Mausen nicht» och en litteraturkritiker av blodet övar sitt yrke även i andaktsstunderna. Benedetto Croces själshygieniska repetitionskurs inbragte en storartad fångst för hans tidskrift La Critica, en cykel essayer som han sedan hopförde till bok under den demonstrativt anspråksfulla titeln Goethe utan vidare. Och han har fullkomlig rätt att lägga fram sitt arbete med denna stolta gest: vad han har sökt, med den direktaste och fruktbaraste metod, är essensen av det genom forskning oformligt uppsvällda komplexet Goethe.

Det börjar bli gammalt att tala illa om den beryktade Goethefilologin, den är gammal själv och inte mer vid full vigör. Men vilken äventyrsroman av bländande lyckträffar och vild blomstring den har upplevat! Sedan den i ett halvsekel hade strukit kring det stora bommade huset vid Frauenplan i Weimar och i stigande förbittring knutit nävar och mumlat förbannelser mot denna onödiga Goethefamilj som stumt vaktade en nationalskatt lika oåtkomlig

som Nibelungarnas dränkta guld, slogs en dag porten upp på vid gavel och den svultna vetenskapen fick storma in för att vältra sig i ett berusande överflöd. Man pröve sig och medgive att vem som helst skulle vid ett sådant festtillbud mista mått, mål och riktning, framför allt om man likt sagda vetenskap vore född med anlag för extravagans.

Tur och förtjänst enades om att bringa i dagen sköna fynd från otroliga håll, och två gånger åtminstone beskärdes håvor av den art som skakar filologsjälen med en rysning av salighet. När Erich Schmidt hittade Ur-Faust i Leipzig njöt han en hängiven arbetares extralön, men när för tolv år sedan en gymnasist i Zürich ovetande lade i sin lärares händer »Wilhelm Meisters theatralische Sendung» skedde en pur himmelsk nåd. På en sådan sensation kan man leva länge, men den vässer aptiten och påminner om att man aldrig behöver sätta gräns för sina förhoppningar: varför skulle inte någon gammal undanställd sekretär en dag släppa ifrån sig en avskrift av det spårlöst förkomna genmälet mot Friedrich II:s pamflett om tyska litteraturen!

Men ett specialstoff, om än så väldigt, mångfaldigt och outtömligt problemrikt, måste förlora glansen av så ihärdig och hetsig tumning. Ett och annat spörsmål blir ju slutgiltigt löst, ett och annat parti genomrotat till botten, och fastän huvudmassan i evighet förblir ett öppet fält för konjektur och kontrovers bjuder den knappast mer en oberörd fläck åt ambitiösa upptäcktsfarare. Så är det inte underligt att Goethefilologin arbetar under ringa stimulus och nästan som om den började förefalla sig själv överflödig. Som sådan stämplades den redan i sina kraftigare dagar av poeter och essayister, förgrymmade över denna massinvasion av docenter på en mark där de tyckte sig ha rätt att flanera i festlig ansvarslöshet; men denna lekmannairritation kunde vetenskapen bemöta med ett löje av ömkande ringaktning: hur skulle esteterna kunna läsa Goethe eller över huvud

någon skrift äldre än tretti år om inte filologin tände ett ljus åt dem?

På senaste åren har den emellertid fått fruktansvärdare föraktare att freda sig för. Filosofer, gnostiker och mystiker hotar att enlevera Goethe, som änglarna »Faustens Unsterbliches», till höga blåa rymder undan lemurerna som ävlas att bädda honom en grav av dokument och dissertationer. Hur pinsamt sådana tendenser, glansfullt företrädda av betydande lärda, berör de trofasta veteranerna i facket kan man studera på Konrad Burdach, som i årgången 1919 av Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft, innan han tordes gripa sig an med att på ortodoxt maner utreda tillkomsten av »West-östlicher Divan», såg sig nödgad att avlägga en motiverad trosbekännelse å skråets vägnar och en upprörd protest mot kättare som Georg Simmel, uppfinnaren av »den tidlösa idén Goethe», Friedrich Gundolf, som gör anspråk på att ha upplevat »urfenomenet» Goethe, och Karl Scheffler, som anser det önskvärt att ingenting veta om konstverks upphovsmän. Icke utan värdighet och vinnande argument biter han ifrån sig, hans antydning om den nya gnosis' frändskap med teologin träffar nog en öm prick, men tonens ängsligt apologetiska dallring förråder att Goethefilologin ofrivilligt har ingått i det självbesinningens stadium där dess släkting naturvetenskapen säges befinna sig.

Och slutligen kommer Benedetto Croce med sin sydligt klara, ordnande filosofblick — en Hegel i napolitansk atmosfär — och visar inom skrankorna såväl metafysiska flygare som den lumpsamlande biografismen och psykologismen. Det skall inte kunna sägas att han saknar förutsättningar för ett auktoritativt uppträdande. Rasfrämmande nog att vara immun för tyska epidemier, har han genom långt intimt studieumgänge och intellektuella valfrändskaper förvärvat ett slags hedersborgarställning i den tyska litteraturrepubliken, och när han lägger sig i dess affärer kan han

påräkna — om ingen annan effekt — en aktningsfull uppmärksamhet. Med sin Filosofia dello spirito känner han sig som fortsättare eller återväckare, bortom ett århundrades klyfta, av den spekulationens renässans som betecknas med en bländande klunga tyska namn, samtidigt som han fullföljer en inhemsk tradition: syditalienarnas av världen obeaktade spekulativa riktning och det på helt andra grunder renommerade Neapels esoteriska betydelse som filosofisk centralhärd alltsedan Vicos dagar. Inga lovande antecedentia, skulle man tycka, för en Goethetolk; men man bedrar sig och får uppleva en nära nog pikant överraskning.

Det var inte först i går som Croce begynte syssla med Goethe, fastän han nu varken har anledning eller lust att påminna om sin ungdoms små bragder i filologins harmlösa utkanter. Hans tunna häfte Figurine Goethiane av 1887, i en halvt sprattlande studentikos, halvt lillgammalt spirituell stil, meddelar inget sensationellare än biografiska notiser om de tre briljanta damer Goethe firar i skildringen av sin Neapelvistelse. Men det har ett moraliskt ursprung, som lyfter det periferiskt vetenskapliga opuset till rangen av bekännelseskrift. Bara pojke som han var hade författaren redan ett par år tidigare funnit tillfälle att förbryta sig mot Goethe: han hade i en avsides tidskrift under ärekränkande rubrik ådagalagt att sammanträffandet med Emma Harte, Nelsons sköna lady Hamilton, var kronologiskt omöjligt och alltså en grov lögn. I broschyren sjöng han med all önskvärd ruelse sin palinodi, så mycket hedersammare och verkningsfullare som den inte grundade sig på nyfunna data utan på en nyvunnen uppfattning av Goethes karaktär, nu ej längre sedd genom vrängande italienska medier. En filolog av blodet skulle inte tillåta sig att bestämmas av slika generösa impulser (i detta fall visserligen

faktiskt rättledande), men den gryende auktorn till en andens filosofi anstår det ganska väl.

Vad betyder nu det lakoniska »Goethe» på titelbladet till hans bok? Icke en gestalt, icke ett levnadslopp, icke en typ och minst av allt en problemhärva. Det är helt simpelt en diktarsignatur, sammanfattningen av ett antal språkliga konstverk som ligger tillgängliga för envar att läsas och njutas eller förkastas.

Denna synpunkt är så friskt och förbluffande ny att den ger en glad chock. Hos en ratare av »Vernunft und Wissenschaft» skulle den tagit sig ut som ett lösaktigt och arbetsskyggt påfund; för Croce är den en strikt användning av det led i hans filosofiska system som avgränsar andens estetiska form mot den praktiska och den intellektuella. Medan den empiriske forskaren dissekerar diktorganismer för att avslöja de biografiska, psykologiska och litteraturhistoriska element av vilka han tror dem hopsatta, medan den djupsinnige tolkaren tränger tvärs igenom fantasiskapelser, som vore de ridåer av bemålat papper, till ett förment Jenseits av tankar och läror, sitter Croce, pur estetiker, på vetenskapens högsta, snöiga topp och anammar poesin som den ideale läsaren, d. v. s. med en god recensents villiga hängivenhet och vakande kritik. Fastän behörigt invigd i den förfärande forsknings- och tolkningslitteraturen meddelar han — betonande att han här uppställer mönstret för vetenskaplig behandling — sina intryck av Goethes verk som om de vore nyheter insända till benäget omnämnande.

I sin tidskrift skildrade han en gång den psykologiska och naturalistiska estetikens metod på följande vis. Någon har framför sig en bok och vill komma underfund med vad den är för slag. Han vänder sig till portvakten i det hus där författaren bor och får upplysning att i andra våningen finns en herre som skriver. Därpå avlockar han författarens tjänare förtroendet att herrn skriver korta rader av olika

längd och sluter därav att det torde vara fråga om vers. Av en som umgås i familjen får han veta att det är kärlekspoesi, av en läsare att det är mycket melankolisk poesi och av en tongivande kritiker att det är verkligt vacker poesi. Croces »spekulativa» metod hoppar över alla dessa informationskällor och frågar författaren själv — i boken där han bor.

Ett material motspänstigare än Goethe hade han svårligen kunnat finna för genomförandet av sina principer. Att inom sig undertrycka biografiska associationer när man har att beröra den dokumentariskt bästbekante individ i världshistorien är måhända görligt för ett strängt skolat intellekt. Men Goethe som person, som livskämpe, som tänkare, som forskare är så enastående påtagligt och närgånget förvecklad med Goethe diktaren att denne endast med våld låter sig utlösas till renodlat estetisk observation. Croce är inte den som skyr detta legitima våld, men det liknar avlägset en kompromiss när han i den kompakta inledningsskissen V i t a m o r a l e e i n t e l l e t t u a l e målar fonden till sitt konstnärsporträtt och medger att litteraturhistorikern ständigt bör hålla i sikte hela omfånget av Goethes personlighet — dock, tillägger han, »endast och allenast för att konstatera hur den i de olika perioderna förbereder de olika formerna av hans konst eller hur den inblandar sig i denna och stundom grumlar och fördärvar den». Här gläntas på en dörr genom vilken mycket ofog skulle kunna slinka in, men man kan lita på Benedetto Croce som gränsvakt.

Denne filosof, så aristokratisk i sin hållning, är i temperament och maner den stridsgladaste gåpåare, markerande sin framfärd med knuffar och klatschar. Han okvädar som en renässanshumanist och är pedagogiskt-polemiskt angelägen att i föraktfulla parenteser utpeka de irrvägar som hans räta och majestätiska bana stryker förbi. När han bland Goethes mestadels lätta, lekande och smekande erotiska ly-

rik träffar en poemgrupp i den stora lidelsens tonart finner han det nödigt att vifta bort likt en besvärlig fluga det namn som svävar över dessa dikter: »De må vara skrivna till fru von Stein eller ej, de må anspela på denna kärleks verkligheter och enskildheter eller ej (vilket angår oss föga)» ... Och på tal om Die Wahlverwandtschaften upplyses att Goethes själ omkring 1807 (ett av de tre fyra årtal Croce bjuder) ånyo greps av kärlekspassionens förhärjande makt »under omständigheter som är oss likgiltiga». Jag skulle tro att fingervisningar som dessa förfelar sitt varnande syfte och snarare väcker upp i läsaren en svärm av otillåtna hågkomster. »Carlotta Buff» utvisas ur Werther med en smula mer ceremoni och därför säkrare verkan, men korrektast behandlas Friederike, Lili, Christiane, Marianne, Ulrike: författaren antyder ingen aning om deras tillvaro.

På Dresdens hovteater såg jag en gång Faust i Goethemask. Hade Croce varit där så skulle han visslat ut den filologiskt inspirerade aktören, och smaklösheten förtjänte verkligen näpst. Själv excellerar han i att tvätta bort Goethedragen ur fysionomier som burit dem från födseln och levat högt på deras förbländande glans. Werther till exempel: denne magnetiske yngling, hjärtebetvingare än i dag bland oss blödiga nordbor, avslöjas av obarmhärtiga italienska ögon som en ledlös, pretentiös, hysterisk dagdrivare, full av rudimentära och obrukbara anlag, det yppersta exemplar av de halvgräddade väsen som vänligt kallas konstnärsnaturer. Men i samma mån Werther sjunker stiger hans auktor, den fenomenale artist som i så tidiga år och själv så ofärdig lyckades producera den mästerligaste sjukdomshistoria, fulländad som vision och som logik. Denna läsart har så mycket bestickande att man gärna låter den gälla vid sidan av de andra, och orimlig är den åtminstone inte: vilken poetisk bedrift vore för hög att tilltros det underbarn som gestaltade Margaretetragedin?

Detta mirakel har ingivit den nyktre kritikern hans djupaste och gripnaste analys. Med andäktig hänförelse bevittnar han hur det kondenserat krassa handlingsförloppet blir lysande transparent, hur det genomstrålas av en själ som vaknar, virvlas in i den bittraste nöd och under bittraste botgöring stiger till en övervärldslig rymd förbi skarprättaren, älskaren och djävulen — ett mysterium som faktiskt och ofrånkomligt sker inför våra ögon i några knappa scener av rödaste realism. Att Gretchens förförare bär det berömda namnet Faust är egentligen ett accentfel: det skänker honom med sin fantastiska gloria en vikt som alls inte motsvarar hans avgjort sekundära plats i sorgespelet. Han bär sig inte annorlunda åt än vilken Heinrich eller Franz som helst, menar Croce. Men en vanlig Heinrich skulle aldrig kunnat bli så dramatiskt underlägsen som denne häxmästarskyddsling, vilken inom den trygga ringen av svart magi kostar på sig en lyx av sinnliga och andliga stormar, deklamerar bedårande och förblir sig lik, under det Gretchen, som saknar lägenhet att susa genom luften på en spökhäst, vandrar på den hårda jorden sin långa väg från oklanderlig borgarflicka med lättväckt livsaptit till mörderska, sinnesrubbad och helgon.

Från detta runda och självtillräckliga konstverk har rubriken tragedi orättmätigt brett sig över den fragmentariska scenräcka med vilken det är löst förknippat och som bildar den väldigt anlagda inledningen till en jättedikt som aldrig blev skriven. Här träffas den verklige, odödlige Faust, från första stund i en tragisk själssituation och kanske ursprungligen bestämd till en tragisk karriär, fastän omsvärmad av komikens alla nissar; men den himmelska prolog som tillfogades det avslutade om än ofärdiga verket bortröjde alla farhågor för hans öde och betog hans upplevelser all spänning. Faust är ingen dramatisk figur och räcker inte ens till eposhjälte, men i honom har den högste lyrikers musik

förtätats till en gestalt med skarp individuell prägel och av outtömlig symbolhalt. Sammanfluten av brusande orkestrala rytmer och klangmassor äger han likväl konsistens nog att stå halvbroderligt vid sidan av den fyllige Hamlet.

Men detta är inte precis Croces taxering. Han skärskådar Faust med lugn uppskattning som den poetiska inkarnationen av »ett evigt moment i mänskoanden», men den oerhört mäktiga moraliska motorkraft som ur Goethes väsen strömmar genom hans skapelses ådror lämnar kritikerns nerver oberörda. Sant är att denna impetus uppenbaras endast i versens magiska sving — Faust är allt annat än en som »immer strebend sich bemüht» — och detta är kanske lika otillgängligt för romanskt gehör som det är för romansk språkkonst.

Croces estetik avskaffar den hävdvunna indelningen i diktarter: all konst har sitt ursprung ur l i r i c i t à, själsupplevelser som formar sig till syn och uttryck. Men det finns inom denna allomfattande lyricitet en innersta sfär som hans filosofi inte tycks drömma om. Annars hade han dragit sig för att fylla halva boken med sina tämligen ordatrogna och fyndiga översättningar av Goethepoem och påstå att han har tillvaratagit deras rytmer.

Men vad han sköter med lätt och överdådig hand är den serie allegoriska maskupptåg som går under den vilseledande titeln Faust II och har vållat så mycket bekymrat grubbel, så mycket spetsfundigt gåtgissande och så mycken arg desperation. Han är inte alldeles den förste som har inordnat detta skenbart skrämmande högtidliga verk, övergjutet med namnet Fausts aningsfyllda klärobskyr, bland de sinnrika dekorativa kostymgrupperingar som Weimarhovets store maître de plaisir brukade pliktmässigt anordna till durchlauchtiga födelsedagar och som han ofta laddade med tyngre visdom och rikare poesi än de förmådde ledigt uppbära. Men Croce brukar denna befriande insikt på ett både cheva-

lereskt och obesvärat sätt. Han förebrår ingalunda Faustskalden att han mystifierar en andlöst förbidande publik, han skrattar i bästa samförstånd med honom åt idioterna som gapar efter det omöjliga, och han unnar hjärtligt den gamle trollmästaren att avsluta sin långa diktardag med en festligt brokig fantasiparad, ett kolossalt spex till egen förlustelse. Ett lappverk blev det, ingen stor dikt, men bitarna är av praktfullt stoff och besådda med juveler. Croce är den förste som har mäktat uttyda Faust II så att den kan dra folk.

Detta håller jag för den märkligaste bragden i hans raska lilla bok, som jag annars mindre värderar för enstaka glanspartier än för eggelsen den meddelar att betrakta den estetiska rätsidan av dikter som en förveten forskning har vänt mot väggen. Man bör inte försöka jämföra den med Friedrich Gundolfs ett par år tidigare monumentala »Goethe», även den estetisk i sitt förfaringssätt, även den högdragen mot biografiska data; den boken grundar sig på en vision, den mystiska åskådningen av en demonisk »Bildner» som samtidigt skapar sitt livslopp och sitt verk och så inkarnerar sig i den gestalt som på jorden dyrkas under namnet Goethe, fastän han egentligen är en kosmisk kraft ovanom allt förstånd. Av denna sköna myt, med beundransvärd ihärdighet och språkmakt utkavlad på bortåt åtta hundra kvartsidor, kan man med nöje och vinning berusa sig som av all grandios dikt, och den rivaliserar inte med en estetiker som håller sig på mattan.

Men även Croce har nästan begått ett poem, i det förtjusande, skälmska och ömma kapitlet Il pedante Wagner. Bredvid Gretchen är denna försmädade bokmal hans älskling, han överhopar honom med karesser och skildrar honom med bevekande vältalighet som den intagande själ en Faustbiten läsare aldrig ger sig ro att varsna. Om Faust i sin geniala nervositet hutar åt en stackars famulus, vad ger

oss rätt att lägga sten på börda? Oss generar ju inte hans förnumstiga prat utan skänker oss tvärtom kostlig njutning, och det är arrogant vårdslöshet att förbise med vilken sublim rättvisa diktaren har uppställt mot sin irrande och olustfulle titan denne anspråkslöse, tacksamme, trofaste tillbedjare av såväl traditionell vetenskap som dess lysande föraktare, Faust.

I denna veka och soliga stämning synes Benedetto Croce mogen att sluta hela Goethefilologskråret i sin kollegiala famn.

FIGURER OCH DAGRAR

DEN ROMANTISKE STUDENTEN

1907.

Den svenska 1800-talsromantikens allsidige skildrare — kanske är han ännu ofödd — bör icke försumma att i sitt bildgalleri inrymma en aktningsvärd plats åt några individer som den strängt fackliga litteraturhistorien dels förbigår, dels liksom parentetiskt snuddar vid. Bland de många kapitlen om de romantiska författarna och konstnärerna bör han inskjuta ett och annat som handlar om *de romantiska människorna*. Med sådana menar jag de samtida som — utan att genom några verk bekänna sig till romantiken — med sin livssyn, sin grundstämning och sina personliga sympatier hörde hemma i dennas innersta krets. Mänskor som lyckligt ha undgått att räknas till »fosforisternas» liga men som kanske renare än de nödtvunget agitatoriska banerförarna uttryckt den nya riktningens väsen och ideal.

Hit hör framför alla Adolf Törneros, den geniale brevdiktaren och fragmentisten, denna överrika universalande behäftad med »intellektuell oförmåga att representera», d. v. s. obekväm till författarskap. »Min lyra är en resonansbotten utan strängar», bekänner han resignerat, och i dessa ord anger han ett de improduktiva romantikernas särmärke. Denna sorts lyror ha med åren blivit rara, de finnas knappast längre i handeln — lösa strängar att spänna över vilken träkloss som helst säljas däremot på alla gator.

Fru Silfverstolpe, snillenas värdinna, den ödmjuka musan med sin ständigt dallrande resonanslyra, får ingalunda glömmas. Hon var den romantiska publiken i sammandrag, hänryckt lyssnande efter alla uppenbarelser och trofast hägnande dem i sitt varma hjärta. Vem slösade som hon beundran, hjälp och tårar! Ett mecenatskap i hennes stora stil träffas icke mera på dessa breddgrader.

Men de vackraste bilderna i samlingen skulle bli två unga gestalter framträdande i den milda och förskönande halvdager som man ovillkorligt unnar åt de tidigt hädangångna och endast löftesrika. Fastän de tillhöra litteraturen på samma sätt som Törneros kan den filologiska och biografiska forskningen lugnt lämna dem å sido. Deras längesedan offentliggjorda och nu så tämligen bortglömda kvarlåtenskap, oavsiktliga självporträtt för eftervärlden, sprider just så mycket ljus som man önskar över dessa bägge hektiska romantiker, som aldrig likt den äldre sjukdomsbrodern Elgström hunno upp i den egentliga författarklassen.

Den ene var Ernst Kjellander, som dog i Italien våren 1835, tjugotvå år gammal. Hans reskamrat F. F. Carlson utgav 1842 under titeln »Minnen af Ernst Kjellander» några dikter, brev och filosofiska uppsatser som belysa Atterboms påstående att han aldrig hade lidit någon större »litterär smärta» än förlusten av denne »Sveriges Novalis», av vilken han hade väntat sig höga ting i den romantiska spekulationens sfärer.

En Novalisfigur, fast mera besläktad med psalmdiktaren än med tankedrömmaren, var ock den andre, Per Ulrik Kernell, ett romantikens ljusa söndagsbarn som fick somna ifrån måndagens, annandagens släp och olust.

*

I sina memoarer berättar Malla Silfverstolpe att hon strax i början på 1820-talet hörde mycket talas om »en ung Kernell, Atterboms kusin, som så särdeles rolig, lustig och begåvad med en stor mimisk talang. Alla voro förtjusta i hans sätt att sjunga och deklamera Bellmans sånger». Eget nog var det först i mars 1821 hon fick stifta bekantskap med denna efterlängtade lokalcelebritet, som redan 1815 hade inskrivits i Östgöta nation. Landsmannen och släktingen Atterboms tvååriga Europaresa hade tydligen bidragit att fördröja den fordringslöse och tillbakadragne unge mannens upptagande i den musernas och gracernas cirkel till vilken han genom sina sällskapstalanger och sitt intagande väsen var självskriven.

Denne rolighetsmakare var en romantikernas uppföding, vilken de med triumf kunde exponerat som sitt mänskovordna ynglingsideal, en levande illustration till seklets nya, av dem själva ofta genom hetsighet eller organisk svaghet kompromitterade insikter om de eviga värdena. I deras strider och vågstycken hade han ingen del — han trädde endast helt stilla och självklart in ibland dem som i sin andliga familjekrets. Hans studium var deras heliga böcker, de tyska skalderna och filosoferna jämte Shakespeare samt — vilken glädje för Atterbom, hans forne informator! — Swedenborg. Präst ämnade han bli som far och farfar, men den poetiskt-humanistiska bildningskursen, sådan detta estetiska skede hade fastslagit den, måste utan fjäsk absolveras innan teologin på allvar kunde angripas.

Det glada och rikt intellektuella studentliv Kernell förde i dessa goda år då romantiken ännu var ung och hoppfull men började bli stadgad och man i staten kan man, med kännedom om den briljanta personalen och Uppsalas idyllförhållanden, lätt måla ut. Han hörde till det aftonlag som brukade samlas uppe i domtrapphuset hos Johan Börjesson och bland vars medlemmar räknades Törneros, Geijer, Zei-

pel, E. A. Schröder och Atterbom, vilken på gamla dagar i sin ärligt entusiastiska äreminnesstil så karakteriserade sällskapet: »Icke ofta torde jorden hava företett en vänkrets, där så mycket snille och kvickhet, där en på samma gång så mångsidig och så gemensamt estetisk bildning träffats förenade med en så ren ungdomshjärtlighet, grundad i den ädlaste sedliga själsstämning, yttrad i den oinskränktaste växelsidiga meddelning» ...

De samstämmiga vittnesbörden om Kernells Bellmanstolkning väcka dunkla föreställningar om en helt individuellt utbildad konst av en grace och poesiflykt mitt i det grovt burleska vars hemlighet har gått förlorad. Törneros' lovord väga tyngst, ty han var en särdeles kräsen kritiker och dessutom Kernells rival i facket. Men Malla har lämnat den mest målande skildringen av en dylik högtidsstund, den sällskapsafton hos Geijers då hon första gången skådade den ryktbare sångarens ljuslockiga huvud och »himmelska blick» ur ljusbruna ögon. Den ömsesidiga blygheten hindrade ett närmande denna gång, men i början av följande termin inleddes med en känslofull månskensscen i samma hus det eviga förbundet mellan dessa två sköna själar, den tjugofyraårige studenten och den femton år äldre överstinnan. Nu blev naturligtvis Kernell stadig gäst på de berömda silfverstolpeska »fredagarna» och den mest lysande deltagaren i skådespelsläsningen med delade roller.

Men han hade inte lång tid kvar att fröjda och tjusa Uppsalaborna. På våren 1822 röjde sig den romantiska sjukdomen, lungsot, i allvarliga symtom, och mot slutet av sommaren seglade han ut på den hälsoresa till södern från vilken han aldrig vände åter.

De skriftliga minnena från denna färd utgåvos 1825 som »Per Ulrik Kernells anteckningar under en resa i det sydliga Europa» av hans svåger prosten Christian Stenhammar. Den lilla anspråkslösa boken gjorde lycka, den gick ut i flera

upplagor och Peter Wieselgren nämner den i sina familjära litteraturannaler som »oräkneliga kär». Så ökade Per Ulrik Kernell, den av gudar och mänskor älskade, sina vänners tal efter döden, och jag föreställer mig att han allt framgent skall då och då vinna någon ny.

*

Hur ärbart, småborgerligt stationära förefalla inte våra romantiker om man tänker på deras tyska släktingars flackande zigenarliv! Men folk av deras art behöver inte irra vida omkring och jaga intryck. Palmblad och Törneros hunno aldrig längre ut i världen än till Kongens By, men den förre turistade obesvärat i Brasilien som i Orienten, och den senare genomlevde på skjutskärra mellan Uppsala och Alsike syner, sensationer och äventyr som kunde uppväga en kontinenttur. Atterbom gjorde ju stora ronden, men inga jordiska kommunikationer fortskaffade honom till Lycksalighetens ö.

När man verkligen kom sig för att starta ett så märkligt och ansvarsfullt företag som en utomlandsfärd kände man sig djupt förpliktad att göra det mesta möjliga av tillfället. Man reste uttryckligen för att bilda sig, men endast i rak fortsättning av den riktning i vilken den nya tidsandan styrt ens studier och tendenser. Åt avvägarna tittade man inte. Om rutens huvudlinjer kunde ingen tvekan uppstå: den civiliserade världen omfattade endast Tyskland och Italien med Danmark och Schweiz som mindre viktiga annex. En osynlig Bädeker, där stjärnorna betecknade kongeniala intellektuella lockelser, förkunnade på vilka orter man borde stanna och i vilka andens gästgiverier den bästa fägnaden stod att få. De berömda mänskorna drogo starkare än utsiktspunkterna och museerna.

I Köpenhamn var det eftersträvansvärdaste en audiens hos Oehlenschläger, från Hamburg gjorde man gärna en

pietetsfull utflykt till Klopstocks grav; träffades Amalie von Helvig i Berlin så stodo alla dörrar öppna till den semitiskt genomsyrade och överspirituella estetsocietén. Weimar, vallfartsorten för pilgrimer från gamla och nya världen, kringgick man med en besynnerlig skygghet, kanske helt enkelt bondblyghet — endast unge Bernhard Beskow, som hade anlag för att röra sig i höga kretsar, kom och insinuerade sig vid både skaldehovet och furstehovet. Men en av Tiecks ryktbara dramatiska uppläsningar i hans Dresdensalong önskade man höra, Bayreuth nalkades man med spända förväntningar på Jean Pauls konversation, för Schelling ville man buga sig till jorden i München eller var han råkades, och den obligatoriska Rhenfärden var icke fullt lyckad om man förhindrats att skaka hand med den trogne helgermanen och svenskvännen Ernst Moritz Arndt i Bonn.

Vägen till slutmålet bortom Alperna gick inte bara ur rumssynpunkt över Tyskland — även andligen passerade man ovillkorligt därigenom för att nå den stora sköna lustgård som germanerna yra av upptäckarförtjusning lagt beslag på. Visst hade man sina säkra klassiska kunskaper väl instuvade och Ehrensvärds orakelaforismer präntade i minnet, men det var Mignons dårande locksång som kallade över hav och fjäll, och stamfrändernas förarbetande estetiker och diktare kunde man tacka för en god del av sitt förstånd på antika skulpturer, renässansmålningar och »romantiska landskap».

När man så till sist satt välbehållen hemma framför den hyperboreiska björkbrasan kunde man med en rundblick kring studerkammarväggarnas käraste bokryggar rekapitulera hela sin »empfindsame Reise».

Även den kernellska kurresan styrdes i grunden av det ovan skisserade programmet, änskönt den till sitt yttre förlopp kom att följa avvikande linjer.

Den romantiska reseestetikens krav måste till en början vika för hälsoomsorgerna, och i lydnad för den härskande teorin om sjölufts goda verkningar på bröstpatienter steg Kernell en augustimorgon vid Skeppsholmen ombord på kofferdibriggen Maria, destinerad till Tunis. Det blev en trög och hindersam seglats — över en vecka höll skutan på med att laborera sig ut i öppet vatten — och prövande nog för den ensamme passageraren, vars fromma och förtröstansfulla lynne dock osvikligt höll stånd mot såväl skeppslivets enahanda som svåra smärtattacker. Men när han efter halvannan månad satte foten i land på Gibraltar hade han sin åsikt färdig om denna barbariska kurmetod och avstod från nöjet att beträda en främmande världsdel.

Sammanträffandet med några vänliga landsmän, däribland polyhistorn Jacob Gråberg af Hemsö, och den livande anblicken av en pittoresk folkblandning gjorde vistelsen i Spaniens utkant dräglig nog, men »man måste dock antingen vara militär eller köpman för att länge trivas här». Den bildningshungrige studenten får redan en smula ont i samvetet av »detta dolce far niente, som så väl passar att förbättra min kropps hälsa, men illa att befordra mina framsteg i lärda yrken». Utflykterna inåt landet sträckte sig icke längre än till Algeciras och Tarifa. Även frånsett den avskräckande politiska anarkin var vår resenär icke ansatt av någon drift att bese Spanien. Spanien det var Calderon och Cervantes, det fanns i Uppsala ... Nej, Hesperien vinkade.

Att kosan lades över det hjärtans likgiltiga Frankrike berodde uteslutande på fortkomstlägenheter. »Den 4 januari 1823 slog äntligen min förlossningstimme ur fångenskapen på Gibraltar», skriver Per Ulrik i dagboken. Överfarten till Marseille på ett Göteborgsfartyg drog tre våldsamt stormiga veckor, till vilka som råge kom femton dygns karantän i hamnen, där det i förväg låg en svensk kutterbrigg

med det för omständigheterna lämpliga namnet Vänta litet. Men detta var ock Kernells sista sjöfärd.

»Sedan jag njutit en enda dags nöjen i Marseille» — både spektakel och karnevalsmaskerad — »hade jag nog av den fransyska smaken, som ej smakar mig. — — Man har här liksom en känning av fransyska revolution. Allt går så vilt; allt skall vara så fint, men är tillika så grovt: kött och blod taga för mycket ut sin rätt. Den som reser för handeln kan väl här lära något. Men var och en söker sitt. Jag vill se våren i det sköna Italien och Guds under i naturen där — och det stora, vackra, ädla, som mäktiga, snillrika och fromma mänskoandar hava tänkt och danat.»

Snart bär det av i diligens åt Nizza. Med en berömd roman av Fouqué i hågen känner han sig i början besviken på det firade Provence, men vid Cannes finner han äntligen en motsvarighet till den »retande målningen» av Thiodolfs landning med Pietro och Malgherita. »Jag hade nästan uppgivit allt hopp, under det jag betänkte, att Fouqué — liksom andra verkliga skalder, vilka sätta föga värde på den pura yttre sanningen, vari de väl icke heller göra så orätt — här hade tillåtit sig en licentia poetica» ... Vår romantiker börjar spåra sin andliga hemluft, han nalkas den rätta stråten.

Ett åtta dagars uppehåll i Nizza bildar dock en prosaisk parentes. Han förklarar sig ur stånd att fatta vad som drar utlänningar i sådana mängder till denna ort — »en småstad av 15,000 till 18,000 mänskor; och trakten, ehuru vacker, saknar omväxling. För den som vill något mer än vegetera — vill söka föda för själen är här alls intet att finna. Inga ålderdomslämningar eller konststycken, inga lärda eller konstnärer, ingen litteratur, inga böcker!» Den savojiska regeringens obskuranta despotism ger stoff till politiska funderingar som löpa ut i ett från detta håll oväntat er-

kännande av Bonaparte — »den som för några år sedan med starka armar höll tömmarna och tyglade packet».

Den sålunda vaknade Napoleonsuppskattningen stärktes kraftigt under färden till Genua som delvis gick på den av honom anlagda vägen — »en tillräcklig minnesvård» — och lågan underblåstes av en piemontesisk major i sällskapet, vilken tjänat sig upp under kejsarens fana och var uppfylld av sin hjälte.

Ehrensvärd uttrycker på sitt kostligt solida maner den arme svenskens förnimmelser vid inträdet i det förlovade landet: »En främling ifrån Norden finner ett stort nöje, då han får se palmer och ett citronträd växa ibland åker och gårdar, då han får se kryddland stora som åkerfält, gårdar strödda som blomster, folket i rörelse som under en högtid, och jorden bära sin frukt i tre lag», och vidare: »Det bör förundra alla ifrån Norden skåda så mycken arbetad marmor och den mängden av målningar.»

Det var huvudsakligen den sistnämnda prövningen som i Genua vidtog för Per Ulrik — den sydländska naturen och levnaden kunde knappast längre förbluffa honom. Denna trygga, genomredbara och ohjälpligt hembygdskära mänska låter sig över huvud icke imponeras av något slags prakt, om än så utropad. Mitt i Toscana kan han bedyra: »Ännu har jag i n t e t sett, som i skönhet kan jämföras med Hagaparken eller Djurgården eller trakten kring Forssby i Södermanland eller Kalmar läns tjusande Tjust eller Östergötlands Kind. Vad äro olivskogarna med sin gråskymliga grönska mot våra björklundar» ...

Genua, Pisa och Florens blevo endast anhaltstationer på Romavägen. Bland orter som i hast passeras märkes »det obetydliga och smutsiga Lerici», som icke skulle nämnts så vårdslöst om den svenske poesidyrkaren hade vetat att en eterisk diktare vid namn Shelley året förut hade haft sitt sista hem i ett av de vita husen vid golfen.

Ett litet äventyr i florentinska tullen som han humoristiskt berättar »för att giva ett begrepp om andan i dessa länders näringssystem» ger oss i tjugonde seklet begrepp om något vida värre. Här avslöjas nämligen att denna romantiska diktfigur, denne ljuslockige idealyngling med »en fägring» (enligt Atterbom) »mitt emellan manlig och kvinnlig, lik den, i vilken änglarna föreställas» — att han snusade! Här gäller det att samla sitt historiska sinne och erinra sig vad en enkel östgöte för hundra år sen hade för etikettsexempel att tillgå.

Med det andaktsfullt motsedda intåget genom Porta del Popolo den 22 mars börjar den egentliga studie- och njutningsperioden.

Hur lugnt och blygsamt naturligt ynglingen från svenska bondlandet rör sig i städernas stad! Han varken affekterar eller ävlas att förvärva något konstkännarskap, lika litet som han spörjer auktoriteter till råds. Han hänger sig likt ett barn åt det som omedelbart vinner honom och går utan vidare förbi det som lämnar honom oberörd. Så ömkligt knapp tiden är lämnar han dock hellre mycket obesett än han övermättar sig med beskådande. Sedan Canovas gladiatorer och Perseus i Vatikanmuseet bibragt honom hans första »verkliga känsla av skulpturens skönhet» ilar han efter en flyktig blick ifrån såväl Laokoon som Apollo di Belvedere, »under förhoppning att snart få betrakta dem med friskare sinnen».

Bland målningar stannar han som from romantiker inför dem där himlen på ett eller annat vis lyser emot honom, och sin egen saliga rörelse återbördar han genast åt mästaren. Så heter det om Transfigurationen: »Dessa personer, huru ljuvt bestörta, huru rörda, huru lyckliga synas de! Vilken glans av salighet är gjuten över dem och världen! Rafael måste i andanom hava skådat Frälsarens ansikte, när han målade det förklarat.»

Han vänder sig om och får syn på den helige Hieronymus' nattvard: »Jag kan föreställa mig huru glad Domenichino måste hava blivit, då han målat den gossen, som ligger på knä» ... »Det är verkligen hälsosamt för själen att se sådana bilder; i hjärtat vakna samma uppfriskande känslor.» När han däremot karakteriserar ett konstverk som »mästerstycke» och medger att det »förtjänar höga lovord» så betyder det att han inte bryr sig om det.

Han nekar väl icke till att de tyska romantiska målarna, Cornelius, Overbeck, Schadow och Veit, i sin reaktion mot det hedniskt-antika överdriva det kristligt-antika, men han skyndar att upphöja deras utmärkta förtjänster. De stötte honom inte med gestalter av den purt sinnliga fägring som kom honom att tilldela la Fornarina betyget »för mycket frivol» och som längre fram, i München, väckte hans avsmak för Rubens' »äkta köttsjälar».

San Pietro törs han i trots av Ehrensvärd finna fullkomlig. De kolossala proportionerna synas honom just ägnade för ett heligt rum, där mänskan skall känna sin ringhet inför det oändliga. Bernhard von Beskow, en långt anspråksfullare och betydligt mindre from konstrecensent, erkänner sig inte begripa »var herrar Wackenroder, Kernell, Stendhal m. fl. hämta sin religiösa hänryckning, då de inträda i denna byggnad». Vi träffa här vår oansenlige landsman i fint sällskap och förenad med en nära frände i andan — »den konstälskande klosterbrodern» och urromantikern, i vars hänförande naiva »Herzensergiessungen» en och annan kernellsk dagboksnotis kunde inflätas utan att bryta stämningen.

Katolicismen, farlig för så många romantiker, mäktade icke förleda den välbefäste Uppsalateologen med sina galaupptåg. För honom var en liten vit bykyrka med sin enkla menighet fylld av mera religiös poesi än en hel påskvecka i påvestaden, och kastraternas Miserere i Sixtinska kapellet

kom honom, så bildad musiker han var, att längta efter psalmen O rene Guds lamb, »sjungen i en svensk bondkyrka».

Men varje okonstlad yttring av fromhet, om än aldrig så ärkekatolsk till formen, grep honom djupt i själen. En mängd små votivtavlor i en florentinsk kyrka rörde honom till tårar, och han utbrister: »Det må vara vilken ängel som helst, som i nöden hjälper! Men var och en, som stod nära gravens brädd, har kanske, liksom jag, tyckt sig känna, att ett skyddande och frälsande väsende omgiver och vårdar mänskan.» Senare, under sin fotvandring genom Tyrolen, då han en gång måste övernatta i ett ensligt värdshus vars ruskiga uppsyn väckte minnet av Zacharias Werners rysliga tragedi »Den tjugofjärde februari», lugnades han fullständigt när han såg husets dotter doppa fingrarna i vigvattensskålen innan hon öppnade dörren till hans rum. »Det behagade mig mycket», förklarar han och tillägger som ursäktande: »Tecknet är ju ej saken; jag vördar den ödmjuka tro, som i tecknet yttrar sig.»

Redan 4 maj slet han sig med ett beslutsamt ryck från Rom och det svenska konstnärslaget som utgjort hans umgänge: Byström, alla svenska Romfarares tillflykt, Fogelberg, Mörner och Lauréus. Det bekanta Italiaruset, en germansk epidemi med fixa symtom, var nu över honom, den skenbart immune, och han uttalar i så gott som typiska ordalag de nya lyckliggörande och oskyldiga men för hans livsåskådning oroande förnimmelserna. »Allt andas här naturens friskhet och glädje och frihet; men just därföre, att man här ej tänker på de lagar, vilka en dum konvenans på andra ställen föreskrivit, så har man ock lätt gå längre än man bör och överskrida dem vilka en högre lagstiftning fastställer. Med ett ord: Ingen ting är lättare när man lever i Rom än att vara i antik mening religiös (jag menar

därmed att vara blott naturdyrkare), ingen ting svårare än att vara kristen» ...

Det var Malla som fick motta denna bikt, och i samma skrivelse hugnades hon med en försäkran hur oändligt gärna Per Ulrik skulle velat ha hennes sällskap på sina vandringar »i och omkring denna märkvärdiga stad». »Besynnerligt nog har jag här i Rom under dessa dagar, då frun-timmerna för högtidligheterna under den heliga veckan i allmänhet kläda sig i svart, sett många, vilkas dräkt och gestalt fullkomligt liknat Din och ehuru jag alltförväl vetat att det omöjligen kunde vara Du, har jag ofta sprungit fram för att se sådana figurer i ansiktet och bliva övertygad, att Ditt ansikte verkligen ej var dolt under sammetshatten och det svarta floret.»

Men ännu återstodo honom på denna sidan Alperna fester av sydländskt varm naturglädje som vid Ternis kaskader, vilka inspirera honom till en hel liten täck och luftig sago-allegori, hopdiktad till Uppsalavännernas fägnad. Han går som i en fedröm och tror sig ha råkat in i Felicias park på kusin Atterboms ofärdiga lycksalighetsö ...

Vad naturen är för en underdånig materia, färdig att anta vilken skepnad mänskoögat äskar! Några år tidigare hade en pilgrim av annan ras, den mörkt rebelliske Childe Harold, som kanske Per Ulrik nyss ovetande mött på Genuas gator, stått inför samma sceneri; men där den ända längst in i själen blonde svensken sällt bevittnade flodguden Velinos strålande bröllop med nymfen Nera, där speglade den andre, trollbunden av fasa, sin stormiga själ i ett »hell of waters», sjudande och fräsande i ändlös, vanvettig dödskamp.

Från Bozen fotvandrar Kernell via Meran och Innsbruck ända till München, och här i den tyrolska bergluften blåser Romruset bort. De enfaldigt hjärtliga gästgivarna påminna

om hans egen poetiskt förklarade östgötaallmoge, och han sträcker ut sina armar mot de första björkarna »alldeles som en länge saknad ungdomsvän skulle hava mött mig».

I det bayerska residenset har han nytta av Atterboms rekommendationer. Den försynte studenten, som icke för egen del tordes ställa några anspråk på ryktbarheterna, frambär hälsningar till den älskvärde filologen och filhellenen professor Thiersch, kusinens umgängesvän under de rika Münchendagarna i Schellings krets, och till Cornelius, »den ljuvlige mästaren», som träffas omgiven av sin ungdomliga skola likt en ny Rafael. I biblioteket, som han endast hinner flyktigt ögna på, föreställer han sig hur dråpligt »broder S**», d. v. s. lilla Schröder, skulle må bland dessa högar av inkunabler och illuminerade manuskript. Men i de brokigt hopställda konstgallerierna, »dessa magasiner», finner han sig icke till rätta.

Dessutom angriper det nya klimatet hans i södern stärkta bröst, och snart bryter han ånyo upp med Dresden i sikte. Dessförinnan hade han i sällskap med en landsman, konstnären Salmson, företagit en fottur till Salzburg, där han på värdshuset Gyllne oxen roades av en teatertrupp, direkt ur Wilhelm Meisters Lehrjahre — de litterära hågkomsterna lågo alltid framme.

Augsburg skänker honom den första aningen om en ärlig gammal riksstad, men Nürnberg fängslar honom »med en magisk kraft» i två hela veckor. Det var inte mer än ett fjärdedels sekel sedan denna magiska kraft uppdagades. Ännu 1797, då Goethe dröjde i Nürnberg några dagar på genomresa, endast för att sammanträffa med bekanta, kunde han återge sina intryck i denna torftiga notis: »Die Stadt bietet mancherlei Interessantes an, alte Kunstwerke, mechanische Arbeiten, sowie sich auch über politische Verhältnisse manche Betrachtungen machen lassen.» Men då höll redan den konstälskande klosterbrodern på att i sin estetiska an-

dakt skapa den Dürers, Sachs' och Pirckheimers förtrollade stad som alltsedan dess varje bildad turist bedårats av.

När Kernell med ens befann sig mitt bland dessa höga, av röd sandsten murade gamla gavelhus och dessa gotiska kyrkor och brunnar — »då var det sannerligen liksom jag kommit in i femtonde eller sextonde seklet tillbaks från de karaktärslösa adertonde och nittonde, som jag lämnade i München, vilken stad är i mitt tycke högst vanlig och ej äger en enda utmärkt punkt». Romantikern står här först rätt säkert på sin egen mark och betygar klart sitt avfall från ett släkte som icke visste några elakare anmärkningar mot en stadsplan än »trånga, krokiga gator» och »oregelbundna byggnader».

Det en smula planlösa, på en gång sybaritiska och ansträngande vandringslivet började emellertid trötta den allvarlige och pliktfaste unge mannen, pengar hade han naturligtvis inte till övermått (fastän han alltid kunde lita på Mallas finkänsliga generositet), och det syntes honom klokast att småningom dra sig hemåt mot hösten. Men en avstickare från Nürnberg till det nära Erlangen med ett besök hos Schelling, som nu verkade vid universitetet där, vållade en betydelsefull ändring i hans kurs.

Den store romantikfilosofens kraftigt varma och imposanta personlighet intog plötsligt och ohjälpligt Kernell, på samma sätt som förut Atterbom och efteråt Geijer, ja till och med den ettrige och ortodoxt pansrade Fahlcrantz.

Per Ulrik beslöt att slå sig ner vid mästarens fötter, och så kom det sig att han under sin sista höst och vinter fick leva det stilla och gemytfulla studentliv som han i botten alltid trånade efter, i en för honom idealisk omgivning, »en liten stad, ungefär så stor som Linköping, men långt vackrare och ordentligare, med goda, sandstensbelagda, alltid rena gator samt vita två våningars stenhus med gröna jalusier eller luckor för fönsterna». — »Vid slutet av staden bor

jag vid en öppen plats; en kyrka ligger mitt för mina fönster, så nära, att jag hör orgorna och sången och varje afton kl. 6 den koral, som spelas med blåsinstrumenter från tornets altan.» Hur skulle det inte smaka att här mellan studiet av de schellingska kollegiehäftena i mytologi vederkvicka sig med sin älskade Jean Paul och teckna upp sina kommentarer till hans hjärteord ...

Detta stilleben avbröts för en kort tid genom en anbefalld badresa till Ems, avslutad med en Rhenfärd, under vilken kärleken till Germania, det nya hemlandet, kulminerar. »Tyskland — — Europas hjärta så väl i fysiskt som andligt avseende — det nya Grekland! — — Överallt universiteter, konstsamlingar, präktiga städer, härlig, omväxlande rik natur, märkvärdiga mänskor — med ett ord a l l t vad man kan önska sig» ... Hur klosterbroderligt han svärmar bland vinberg och riddarborgar: »Vid varje $^1/_4$ timma något nytt romantiskt föremål — här visar sig medeltiden i sin rätta dager — mänskosläktets poetiska ålder — ynglingaåldern i den nyare historien — hjärtat i hela historien!» Han känner sig nödgad att förmana sig själv: »Sverige är dock Sverige! Det skall jag aldrig glömma när jag kommer tillbaka.»

Men i Bonn utbryta följderna av den alltför starka Emskuren, återresan påskyndas över Heidelberg och Stuttgart, där han med nöd orkar njuta bröderna Boisserées märkliga samling av medeltidsmålningar, och väl hemma i Erlangen har han endast fem månader att »bereda sig till odödligheten».

Det är ingen ytlig eller bornerad grubblare som skriver: »Ljust m å s t e livet bliva om det ej skall förvandla sig till en apati, en letargisk dvala, en verklig död — — — livet måste älskas. Döden är ej en befrielse såsom ur ett fängelse; den är blott ett steg högre upp på höjden, där utsikten öppnas och bröstet fritt andas, ur dalen, där allt visser-

ligen var mera trångt och inskränkt, men dit solens ljus och värma ju också trängde och där Guds godhet och kärlek ju också omfattade oss och omfattades av oss tillbaka! L ä r a t t r ä t t f ö r s t å o c h r ä t t ä l s k a l i v e t o m Du v i l l r ä t t f ö r s t å o c h ä l s k a e v i g h e t e n — detta är ungefärliga innehållet av de tankar, som under mina betraktelser mer och mer utvecklat sig för mig. En r ä t t kristen måste redan på jorden vara lycklig — detta är livets problem» . . .

*

Kernells sociala ställning i Erlangen var den bästa möjliga. Hans umgänge bestod av akademikårens spetsar: familjen Schelling framför allt, vidare filosofen professor Schubert, ryktbar för sina forskningar i »die Nachtseite der Naturwissenschaft» och enligt fleras vittnesbörd en mänska så enbart ädel som endast romanerna pläga uppvisa, den estetiskt intresserade teologen Engelhardt och ett antal studenter av högre lyftning än genomsnittets Burschenschafter. Den han tätast kom i beröring med var ingen ringare än den jämnårige greve August von Platen, studerande löjtnant och redan lite känd som lyriker. Platens dagböcker, som år 1900 sågo ljuset i sin vidlyftiga fullständighet, lämna också åtskilliga inblickar i slutkapitlet av Kernells krönika.

Platens intresse för den nye kamraten var helt enkelt ett lingvistiskt och litterärt. Han odlade honom från de första dagarna i tydligt syfte att lägga ännu ett språk och en litteratur till de många han redan tillägnat sig. En liten försmak hade han redan — vännen Rückert hade berättat honom åtskilligt om sin Rombekantskap Atterbom och skänkt honom en Poetisk kalender, som han på grundval av sina insikter i danskan väl hjälpligt kunde studera. Eget nog

hade Kernell inte en enda svensk bok i sin packning utom »ett sammandrag av Swedenborgs system». Men genast första kvällen började han ur minnet uppteckna svenska dikter åt den lärgirige Platen, bl. a. Svanhvits sång, talövningar försöktes och poesi rekvirerades från Uppsala. Vid en gemensam påhälsning i Nürnberg får Kernell betyg på att ha »medfört mycken kärlek till konsten från Italien», som Platen ännu hade osett.

På återvägen från Ems rastade Kernell i Ansbach, där Platen tillfälligt befann sig i sitt föräldrahem, och råkade då gaseldiktaren i en sällsynt lycklig stund. Den slumrande dramatikern i honom hade nämligen vaknat fullsövd och rask, och på fem dagar hade han sammanskrivit sin glada och graciösa verskomedi »Der gläserne Pantoffel». Den måste genast läsas för vännen, och »han var alldeles hänförd», berättar skalden, »och föll mig om halsen, så flegmatisk han annars är».

I den kursiverade satsen döljer sig förklaringen på det för en intim kännare av Platen — och det blir var och en som ordentligt läser hans dagböcker — påfallande faktum att han icke i denne blondlockige, renhjärtade och poetiskt besjälade yngling igenkände inkarnationen av det ideal som han sin levnad igenom svärmade efter. Den nordiska stelheten kylde honom, liksom å andra sidan svensken tycks ha skrämts av hans egen oroliga glöd.

»Utom all fråga den förste av Tysklands yngre skalder», skriver Kernell till Malla om Platen, »ett snille, en fantasi utan gränser, skald helt och hållet till liv och själ. Du får snart otvivelaktigt se ett dramatiskt mästerstycke av honom, vilket han skrivit färdigt i 5 dagar. 'Detta är ju förträffligt sällskap', säger Du, 'vad vill Du mer?' Ja, allt är bra, utom mannens personliga umgänge, att leva med honom fordrar oändligt tålamod — jag har aldrig träffat en mänska svårare än han att stå ut med. Han är i ljusan

låga, mest av satir eller vrede, från morgon till afton; vill man släcka blir han än värre — man måste låta honom brinna och bränna.»

Emellertid, för tillfället var den ärehungrige skalden hjärtligt belåten med sin svale kamrat och antecknade emfatiskt: »En svensk var det alltså som först erkände mig.» Beundrarkretsen skulle med snaraste utvidgas, och något senare var ett aftonsällskap på tjugo personer samlat hos Schellings för att höra verket föredragas med den rytmstränge diktarens sjungande tonfall. Platen nämner liksom betydelsefullt att han satt bredvid Kernell, vilket nog var menat som en hedersbetygelse åt denne. Det blev en glänsande debut. Schubert vädrade en ny Shakespeare, en av damerna anmärkte sirligt att pjäsen förenade engelsk kvickhet med spansk eld, och Schelling utbragte ett leve.

Schellingkulten var kanske det starkaste bandet mellan de bägge omaka vännerna. I filosofens av dyrkande lärjungar fyllda hörsal genombävades de av samma lycksaliga andakt — Platen har uttryckt den i majestätiska sonetter och Kernell uppstämmer prosahymner: »Hänryckande är hans föredragningssätt; man tror sig höra en siare, som förtäljer och löser urtidens gåtor för det närvarande släktet — eller en odödlig, som genomlevat århundradena och sett och hört alla deras skiften — — — på samma gång improviserande skald och djupsinnig filosof. Allt tyckes nu ligga klart för honom. Han forskar ej längre efter vägen till sanningens tempel; Hon har upplåtit det för honom» ... Filofsofins historiker orda icke i denna stil om Schellings tankediktning, men vittnesmål som dessa borde kanske få sin plats i hävdernas marginal.

Om Jean Paul kunde de väl utbyta någorlunda samstämmiga tankar — Platen tillbragte julhelgen i Bayreuth hos honom — och om skaldeynglingen alltibland suckat efter »en vän att läsa Shakespeare och Calderon med», så hade

han här halva sin önskan uppfylld: »Om Gud förlänar hälsan så släpper jag ej Shakespeare förr än jag känner honom i botten», bedyrar Per Ulrik; »Shakespeare, den oändlige, den störste, den underbaraste av alla diktande andar.»

Redan i januari var Kernell för svag att hålla i pennan, och läkaren tilltrodde honom inte mer än en månad. Platen, som besökte honom flera gånger om dagen i hans härbärge, värdshuset Valfisken, förundrade sig över att den dödsdömde icke tycktes ana vad som förestod utan jämt talade om att återse Sverige och Italien. I mitten av mars blev han sängliggande men turade ännu om med hälsoförhoppningar och dödstankar. »Han gråter ofta när inte vi äro närvarande, och särskilt tycks det göra honom ont att inte kunna tala med oss.» De enda som nu sågo till honom utom sköterskan voro Platen och en student Wippert, som den sista veckan sovo i rummet bredvid.

Den 30 mars på eftermiddagen försiggick dödskampen, som Platen noggrant beskriver, och på morgonen den 2 april sänktes främlingen i graven under studentsång. Studenter och professorer med prorektor i spetsen bildade processionen, och näst kistan tågade Platen och Wippert som de anhörigas representanter. Verser av Platen delades ut. Det var en mycket hederlig begravning.

Platen fick nu bestyr med att skriva utförliga rapporter till Sverige, vilket icke skedde utan en praktisk bitanke: »Därigenom förvärvar jag många vänner som stå i spetsen för den nya svenska litteraturen och alla kunna bistå mig i studiet av denna.»

I Uppsala firades den avhållne landsmannens minne av östgötarna med en sorgehögtid på nationssalen, där Atterbom, djupt skakad, höll parentationen. Malla Silfverstolpe uteblev av fruktan att icke kunna bemästra sin sorg men lånade ut ljusstakar till salens eklärering.

Vad Malla hade mist förstår man av Per Ulriks brev till henne, som i olikhet med de glada berättande epistlarna till mor och systrar hemma i Östergötland eller till de akademiska vännerna rymma de innerligaste själsbikter, vittnande om en obegränsad hängiven tillit. Endast till denna »utkorade väninna» törs den unge mannen uttala sitt tungsinne, sitt grubbel och sina mellanhavanden med döden. Man rättar ju ovillkorligen sin brevstil efter adressaten, och det händer att Mallas känslosamma vemod och böjelse för analys ursprungligen angivit tonen, som dock föll sig naturlig nog för en kringirrande dödskandidat. Men han var också hennes »präst», gärna färdig att med lite brådmogen myndighet förse den alltid vilset klagande med den religiösa tröst och psykologiska uppbyggelse hon älskade att höra och var förhindrad att anamma.

På sommaren for fru Silfverstolpe ner till Östergötland för att »sitta i sorgen» med Kernells familj, men därmed var ännu icke all rättfärdighet uppfylld.

En augustiafton 1825 inträdde i Platens studerkammare en herre som uppgav sig heta Lindblad och presenterade sig som Kernells vän och släkting (blivande svåger). Hans ressällskap, överstinnan Silfverstolpe och professor Geijer, som fördröjt sig i Nürnberg, skulle komma efter följande dag. Platen fann i denne Lindblad, som visade sig vara kompositör, »en av de ädlaste mänskor han i sitt liv träffat», och förde honom genast till Engelhardts, där en rikhaltig musikalisk underhållning förekom. Lindblad spelade svenska folkvisor. Till natten inlogerades han på Valfisken, där även de två andra notabla resenärerna togo in. Fru Silfverstolpe blev djupt uppskakad när hon fick veta att hon bodde i Kernells dödsrum.

På kyrkogården uppstod en rörande scen. Malla »fuktade gravvården med sina varmaste tårar» men hade dock styrka att avteckna den för fru Kernells räkning. För övrigt

gjorde hon, såväl som följeslagarna, heder åt nationen: »Hon utvecklade», säger Platen, som var föga intresserad av damer, »under den korta tid det var mig förunnat att råka henne, en så förträfflig karaktär, en så fin intelligens, så mycket sinne för poesi och konst, att hon bibragte mig ett högt begrepp om de svenska kvinnorna.» Geijer skänkte honom sitt dedikationsexemplar av Frithiofs saga och lovade att sända sin historia. Av Adolf Lindblad fick han Lycksalighetens ö och ansåg sig nu äga »det skönaste av den svenska poesin».

Även med Engelhardt och Schubert — »en man att tala med under stjärnhimlen», säger Geijer i sin kärnstil — hann det försenade kernellska begravningsföljet stifta bekantskap. Sedan bar vallfärden till Karlsbad där Schelling vistades.

Hösten förde ännu en uppsaliensare till Erlangen, filosofen Erik August Schröder, en av koryféerna i domtrapphuset, och ödet sörjde för att även sedermera då och då ge Platen påminnelser om den svenske studenten. 1828 i Rom träffade han Nicander, som »var väl bekant med Kernell och hela den kretsen» och vars diktning han hade lite reda på, och i Florens under sin sista vår, 1835, inhämtade han av »bibliotekarien Schröder», lilla Johan Henrik, meddelanden om Atterbom, vars »blommor» och sagodrama hörde till hans lilla utvalda resebibliotek. Han försummade ej heller att låta tillställa uppsaliensarna sina diktsamlingar och skådespel.

Fredrika Bremer pietetsfullt hälsande den »ädelsinnade» skaldens pittoreska grav i Villa Landolinas park vid Siracusa kan sättas som slutvinjett till kapitlet om Platens personligt-litterära förbindelser med Sverige. Hon kände den bortskymde diktaren sannolikt endast från Mallas memoarmanuskript och hennes berättelser i förtroliga timmar på Årsta om den oförgätlige Per Ulriks yttersta dagar.

MALLA OCH HENNES VÄRLD

1912.

Med legenden om fru Silfverstolpe är det förbi. Den ligger tillplattad under fyra tunga memoarvolymer och kan aldrig resa sig igen. Skadan är mycket ringa och gottgörelsen ovärderligt rik.

Vad hade man egentligen för glädje av denna mytiska salongsvärdinna, av vars förmodat intressanta personlighet knappast ett drag lät sig urskiljas i traditionens diskreta dunkel och vilken man på måfå smyckade med de typiska gåvor och förtjänster som motsvarade hennes sociala roll i romantikens Uppsala! Hon tillerkändes alltså sällskapsvirtuositet efter goda kontinentala mönster, fin bildning, vitter smak, djupsinnigt omdöme; ja snille och lärdom tycktes nästan oumbärliga hos furstinnan i ett så välutrustat Musenhof.

Och nu efter ett halvt århundrades gravro står urbilden till denna förgyllda schablonstaty inför oss, i en fattig syndig mänskas nakenhet — ett allt annat än porträttlikt original. I stället för den briljanta överstinnan Silfverstolpe den ödmjuka bikterskan Malla, Don Juan Robert Montgomerys orosfödda dotter, en vilsen äventyrerska i den svärmiska trånadens väglösa rymder, en omättligt sökande som i sin otåliga hetta ständigt griper miste, ett ängsligt väsen utan hem och fäste. Allt möjligt bjudes henne, men hon ser sig om efter det omöjliga. Livet strör hela rosenfång för hennes fötter, och som en dignande martyr vacklar hon fram

över törnena. Hennes enda verkliga olycka (och det vet hon inte) är improduktivitet: oförmågan att skapa sig en lycka, ett öde, en karaktär.

Såtillvida är Malla Montgomery blott representant för ett släkte av ohjälpliga, men därutöver har hon sin individuella utmärkelse, sin styrka och nästan storhet: ett evigt lågande och oförbränneligt hjärta och en självbekännelsens modiga ärlighet som icke är trots eller fanatism utan ädel natur. På denna sida har hon lov att räkna släkt med geniernas ras, om än anspråkslöst och avlägset, och det var sålunda med en viss medfödd rätt, om än aldrig klart bevislig, som hon ständigt sökte gemenskap med de högsta och bästa.

Visserligen är det inte för Mallas skull man läser hennes levnadsminnen. Man är snarast böjd att betrakta hennes funderingar och självrannsakningar, hela hennes intima autobiografi som en störande sententiös text till denna lysande och kuriösa historiska bilderbok. Kanske har man hunnit hundra gånger le åt henne och hundra gånger mista tålamodet innan man äntligen — skamsen och överraskad — varseblir att man hela tiden har levat med henne, som med en kär anhörig vars griller och egenheter man dagligen förargas av och fördrar. Vilken triumf för skriftställarinnan Malla!

Härmed skall icke vara sagt att Malla kunde skriva. Redan på memoarernas första sida snubblar läsaren över denna högst oväntade stötesten: stilens hjälplösa och kantiga tafatthet. Den »vittra» fru Silfverstolpe, hur obesmittad hon har utgått ur det innerliga umgänget med sin tids främsta litterater!

Men även denna brist vänder sig, när allt kommer omkring, till Mallas fördel. Fullkomligt fri från talang och all ansats till ordkonst äger hon dock, utan vett och vilja, en stil, så osmidig, saltlös och egensinnigt redbar, så känslo-

sam och pittoreskt naiv som — Malla själv. Denna obekymrade, oputsade ursprunglighet, befryndad med den som förtrollar oss hos en två hundra år tidigare memoarskriverska, Agneta Horn, är hos fru Silfverstolpe, tronande i den akademiska bildningens centrum och högperiod, en kostlig anakronism, ett naturens nådiga under.

Åren hade ingen makt över Malla. De gjorde henne varken kallare eller visare, varken hårdare eller slugare. Genom alla decennier vi följa henne steg för steg står hon i samma svärmiska ungdomsålder. För henne som i djupaste vardagslag bär ett ideal i handen efter vilket hon mäter alla ting och varelser och till varje samkväm medför en ytterst känslig stämningstermometer avlöper ingen dag utan desillusioner, men alltid möta de henne som en nyhet, något oerhört, bittert visserligen men intressant — »Malla förundrade sig».

Sannolikt har Malla aldrig upphört att förundra sig, ty i denna värld var det henne icke bestämt att finna sig till rätta, och när hon slutligen, trött av alltför många år, satte sig att prövande skåda ut över sin färdiga bana måste hon sammanfatta resultatet av ett liv rikt på fest och värme och andlig fägnad i denna gåtfulla sanning: »Från barndomen till sena ålderdomen har jag varit e n s a m — utom några övergående episoder av min levnad, då jag liksom trugat mig in hos andra. O Gud! underlig är den väg jag vandrat mellan god vilja, svaghet och fåfänga» . . .

Om Jean-Jacques törs uppfylla sitt skrytsamma löfte att på yttersta dagen inställa sig för den högste domaren med sina C o n f e s s i o n s under armen och utropa: »Se här vad jag har gjort, vad jag har tänkt, vad jag var», så kan Malla Montgomery lugnt stiga upp vid hans sida och räcka fram sina »grå påsar». Sannfärdighetspriset kommer att tillfalla henne, den andre må nöja sig med ett diktarpris.

*

För Malla Montgomery började livet som en av sjuttonhundratalets påbredda robinsonader. Vid ett och ett halvt års ålder uppträder hon som stormdriven finsk emigrant på en kal klippa i Ålands hav, med en enbuske och sin faders kappa (sannolikt sliten i många äventyr) som enda skydd mot elementens höstliga raseri, provianten börjar tryta, sjögången frestar hårt på jaktens ankartåg ... Passande inledningskapitel till en kedja av romaneska situationer, varsel om en levnad i ängsligt spänd trygghet mellan världens kastvindar och själens böljesvall.

Den ensamhet i ett mänskovimmel som blev Mallas inre tragedi var förebildad i hennes yttre förhållanden alltifrån spädaste år. Mitt i en ändlös och outredlig släkthärva stod hon enstaka som ett hittebarn, och sin krets av närmaste måste hon småningom bilda sig genom urval bland den kringströdda skaran av halvsyskon och sammanbragta syskon ur jag vet inte hur många giften.

Detta trassel av förbindelser, oupphörligt ökade, har satt Malla i stånd att lämna den rikhaltigaste fortsättning på Ellen Fries' och Sigrid Leijonhufvuds teckningar ur svenska adelns familjeliv. Hennes släktkrönika omfattar hela gustavianska societén, här för en gångs skull avslöjad av det ojävigaste vittne, lika fritt från apologetiskt syfte som från skandaltendens.

Med sitt allslukande intresse, sina barnklara, frågande ögon, sitt hungriga lyssnande och sitt trofasta minne har Malla blivit en idealisk krönikör. Som sådan har hon rätt att frikännas från fordran på överblick, anordning, kombination, källkritik och värdeomdöme. Det är läsarens benägna samarbete som skall hyfsa dessa annaler till historia och sätta fason på denna slösaktigt hopvräkta mångfald av osovrat, oförfalskat stoff.

I senare år, då Malla innehar sin historiska position som naturaliserad medborgare i den litterära republiken, blir hon

allt rådlösare inför sina erfarenheter, förströdd och grämelsefullt självupptagen. Men sin barndoms och sin ungdoms värld skildrar hon saftigt fullt och runt, med en ivrig upptäcktsresandes alltid vakna undran. Här är hon dock jämförelsevis hemma, klimatet anstår henne och allt kommer hennes natur hult uppmuntrande till mötes.

»Ära och kärlek» — Mallas livslånga ingénuedröm — kringsvävar henne i tallösa flyktiga och eggande gestalter. Sportmässigt gåpåaraktig flört föregycklar den sublima passionen och hjältarna markeras av uniformer. Malla låter sig ögonblickligen hänryckas av alla glänsande surrogat, och ur besvikelserna, vilka aldrig utebli, samlar hon upplag av näring för sitt girigt smärtekrävande väsen.

Ett lustigt och alls inte banalt sällskap är det som figurerar i denna erotiskt upphettade atmosfär. Etiketten härskar men styr icke, man bugar sig för den på galadagar och för resten släpper man lös den naturliga mänskan så obetänkligt som allmoge på midsommardans. Med hjärtlig skadeglädje iakttar jag hur dåligt det hade lyckats att av detta friska och motspänstiga material skära till ett simili-Versailles.

Inte kulturförfinade nerver utan otämd vitalitet är det som vållar detta släktes värnlöshet mot sinnesrörelser. Gnistsprutande ögon, våldsamma färgskiftningar, skälvningar, gråtskurar, stelkramp — dylika paroxysmer höra till ordningen i Mallas värld. Det passar i stilen att en löjtnant och en hovfröken som haft en uppskakande explikation få spasmer bägge två och måste ompysslas med eaudeluce. Tjusad och förfärad samlar dagboksskriverskan vittnesbörden om den elementära känslostyrka som ger dunkel och farlig bakgrund åt ett barnsligt oförtrutet sällskapslivs galanterier, maskeradupptåg och talangdilettantism.

Sent och matt, som lösa rykten eller som provbitar utan sammanhang, tränga det stora, sällsamma tidevarvets tan-

kar och verk upp till denna hyperboreiska beau monde. Rousseau, Werther, »franska friheten», Bonaparte — allt anammas med samma onyanserade och tårblänkande entusiasm, som ädla njutningsmedel. Man kan lyssna till de blodiga sagorna från det fjärran Europa behagligt rysande som vid familjespökhistorierna, vilka man med andaktsfull noggrannhet återkallar i lantliga vinterkvällar.

»Upplysningen» verkar som moralisk vederkvickelse, dess intellektuella härjningar avvärjer en rationalistiskt rensad religion, uppburen av gammalsvenskt fromma vanor. Mallas brådmogna små ansatser till fritänkeri torde lätt ha dämpats av Petterssons nattvardsbok och Bastholms saligheтslära, uppbygglig för hjärtat och förståndet.

Som femtonårig hovnovis, med en rosenkrans på sitt enligt nya modet opudrade hår, bevistar Malla Gustav IV Adolfs granna bröllop, och under det fackeldansen med det kungliga paret i spetsen — l'ancien régime koncentrerad i ett lysande ögonblick — vid pukors och trumpeters låt svävar genom rikssalen har hon sinnesnärvaro att förgrymmat kritisera den gustavianska kavaljerskostymen. Detta var knappast en individuell smakdom: sannolikt hade Malla tidigt tränats till avsky för »svenska dräkten». Uppvuxen i den mot tjusarkungen fronderande adelns sköte och dotter till en deporterad Anjalakonspiratör, fann hon sig i det osaliga läget att sakna ett inhemskt föremål för den undersåtliga devotion som hon framför de flesta var danad att utöva, ända till den balafton på Uppsala Gille 1819 då den latenta rojalismen, påtänd av en gnista ur Karl Johans nådiga hjälteögon, slog ut i lågor som skulle räcka att omsvepa tre släktled av dynastin.

Under studiet av Mallas ungdomsvärld, anlag och utbildning måste en tvivlande fråga uppdyka: hur kunde dessa förutsättningar rimma sig samman till en romantiker, en

fosforistisk musa, det vittert revolutionära Uppsalas skyddsgenius?

Fortsättningen bekräftar tvivlet. Malla förvandlades icke, hon förde sjuttonhundratalet med sig in i den nya sfär vars ton och vanor hon fort lärde sig att trivas med utan att någonsin lyckas bringa till ro en innersta motsträvighet. Hon kände sin förflyttning som en befordran — därom fanns ingen tvekan — och från sitt förtroliga samliv med andens heroer hade hon icke skäl att längta åter till sin förtids uniformerade hjältar. Vilka ädla, snillrika och älskliga människor, vilka anderika samtal, hur mycken obegripligt skön och hjärtlig poesi!

Icke ville hon fördrista sig att skriva ordningsregler för de kära genierna; men när Geijers paradoxer blixtrade ner över hennes huvud som stjärnskott ur obekanta rymder sökte hon i sin svindlande bedövning styrkelse hos vardagsförnuftets argument, och säkert fanns det tider då hon hellre skulle sett Atterbom slöjda gångbara verser som kanslirådet af Leopold än göra sig till ett åtlöje med febuseri som det icke var någon angenäm vänskapsplikt att ta i sitt hägn.

Hände det då så tokigt att den åldrige general Skjöldebrand, hennes forne tillbedjare, en eldigt begåvad mångprövare, förfaren i konster och vitterlek såväl som i härnad och höga statsvärv, gav några timmars gästroll i Uppsalakretsen (för honom en samling yrande poetastrar och virriga metafysiker) så kunde väl Malla känna sig upprört sliten mellan nya skolan och den gamla.

Det var starkare band än estetisk smak och befryndad livssyn som höllo Malla fast i den romantiska ringen. Hennes hjärta valde sig här en ny släkt, under det de köttsliga anförvanterna blevo henne alltmera främmande och besvärliga, som övervunna ståndpunkter. Ty hennes hjärta var långt mera oförvägen romantiker än skalderna om-

kring henne: det gav sig ut att s ö k a lycksalighetens ö, som de i sin husliga förnöjsamhet bara profeterade om.

Uppsalas skönaste gåva till Malla var Per Ulrik Kernell, Bellmansvirtuos och helgon. De tvås roman, fantastisk, smått komediaktig i uppränningen, utvecklar sig i fina, sakta skiftningar till en upphöjd dikt om en kärlek som kanske får kallas himmelsk, emedan den saknar allt slags världslig legitimation. Det är djupt tillfredsställande att döden och icke livet brått klipper av denna vackra visa — lång hade den inte tålt att bli.

Som en hög stjärna, bara alltför ofta molnskymd, strålar detta minne över Mallas fortsatta stormiga färd. Per Ulriks grav i Erlangen blir målet för hennes enda stora Europaresa. Två älskade skyddslingar har hon med sig, Geijer och Adolf Lindblad; företaget är anlagt i stor stil som en regelrätt romantisk bildningsturné med Rhenfärd, Nürnberg och uppvaktningar hos berömda namn.

Malla för med beundransvärd precision en resejournal, som förråder den olust och liknöjdhet hon icke törs erkänna för sig själv. Hon bjuder en ömkansvärd syn där hon »promenerar sin oro» genom det romantiska moderlandet. Som en pilgrim släpar sig på knäna uppför trapporna till vallfärdskapellet måste hon irra dessa pittoreska krokvägar för att få luta sig mot Per Ulriks gravsten.

Bäst att inte följa henne längre. Där står hon vacker som ett stålstick i någon poetisk kalender, för en gång i livet vid ett mål.

I tyska litteraturen har hon genom Platen blivit förevigad i denna situation, och jag vet ett par sentimentala resande som ganska nyligen hoppade av tåget i Erlangen endast för att — med hälsning från Malla — lägga en knippa mörkröda rosor på vården där »Petrus Ulricus Kernell, Sveo-Ostrogothus» alltjämt lyser i medfaren gyllene skrift.

DEN BLÅA FÖRKLARINGEN

1908.

Det året kavaljererna rådde på Ekeby — siffran kan icke uppges, ty just det året har genom ovarsamhet råkat falla ut ur tideräkningen — avlät magister Aurelius Bandelin, på kondition hos lagmannen i Munkerud, varje månad en omfångsrik skrivelse till sin från pojkåren innerligt förbundne studiekamrat magister docens Niklas Canelius i Uppsala.

Ur dessa epistlar, petigt präntade på tunna kvartark och nätt hopfästa till små häften medelst ljusblåa silkesändar från lagmanskans sybordslåda, kan den klentrogna prosamänskan rodnande övertyga sig om att den författarinna som vi ha att tacka för alla upplysningar om detta Värmlands »tolles Jahr» orättfärdigt misstänkts för lögnaktighet och överdrifter. I själva verket säger ju också eftertanken att tilldragelser och mandater som dessa icke kunna grundlöst uppspringa i en mänskohjärna, om än aldrig så livligt begåvad, och att sålunda berättelsen därom måste betraktas som ett oförskräckt sanningsvittnes utsaga om något sett och erfaret.

Aurelius Bandelin var en vaken och skötsam akademiker, noga bekant med tidens vittra rörelser och hemmastadd i den nya tyska litteraturen, och tungt trycktes han, vars högsta begär var en poetisk bildningsresa till de helgade orter dit seklets snillen lockade andäktigt lärgiriga pilgri-

mer, av den långvariga exilen i en bondsvenskt prosaisk landsända.

»Ack», utlät han sig annandag jul för den förtrogne, »väl må Poesins genius slå händerna för det strålande anletet och, spännande de väldiga vita vingarna till flykt, för evigt susa hädan mot nejder lysta av lyckligare stjärnor! Ett julgille sådant som jag i går upplevde hos major Samzelius på Ekeby kan endast förekomma bland Ultima Thules oslickade barbarer. Som du vet härbärgerar detta herrskap en samling fördruckna landstrykare, väl delvis icke utan börd och någon bildning men i sitt nuvarande skick föga lämpliga i ett sällskap av ståndspersoner. De kuriösa herrarna, som under natten — julnatten! — lära firat ett gudlöst suplag i godsets smedja, funno sig visst i bakruset något pikerade av att man anbragt dem vid en särskild lakejtaffel, och du må tro att de ställde till ett krakel så Gud sig förbarme! En hiskelig bjässe som heter Kristian Bergh gick bärsärkagång och dängde järparna från stekfatet i väggen så att såsen sprutade ända bort på min nya ljusgråa atlasväst med rosorna. Jag vart så misslynt och förbryllad att jag med nöd kunde följa uppträdets gång, men låt det vara nog sagt att hårresande ting kommo i dagen om fru majorskans amourer och att — min penna hesiterar! — värdinnan själv kördes ut från middagsbordet av en rasande make» . . .

Man fattar lätt hur den stilla och bokkäre Aurelius Bandelin med sina vittra ambitioner, närda av stadigt umgänge med den utländska intelligensens spetsar, måste vara till mods i denna bullersamma krets utan maner och lärda intressen.

»I kaptenskan Uggla på Berga», meddelade han fram på nyåret, »trodde jag mig i begynnelsen uppdaga en systerande, en skön själ, i vars upplyftande sällskap jag kunde gjuta sälla tårar över allt skönt och himmelskt som naturen

viskar om och skalderna tolka; men en sällsam förblindelse behärskar denna eteriska varelse, vars smak tyvärr ej i tid förädlats vid något Musenhof. Då jag med en meningsfull blick överräckte henne min elegi 'Corinnas ande' (renskriven på velin med guldkant) tackade hon visserligen på sitt förbindliga och smäktande sätt, men icke väl hade jag tagit plats vid hennes sida på kanapén förrän hon uppstämde högst orimliga eloger över en av de s. k. Ekebykavaljererna, enligt hennes förmenande bättre poet än någon som utställer sin musa till beskådande i de vittra kalendrarna. Detta anonyma snille kallar sig Gösta Berling och har ett fasligt rykte som dryckesbroder, galenpanna och flickjägare. Han påstås vara avskedad präst — man måste i sanning gratulera den socken som njutit välsignelsen av en dylik pastor loci, den där snarare, i sina glansstunder, synes danad till pastor i en virgiliansk eklog. Ty det vill jag ingalunda förneka, en märklig tjusning bor i denne mans yttre och väsen, och ehuruväl hans anlete vid skarpare granskning icke kan benämnas välbildat frambringar det dock hos en och var genom intet annat än sitt oavlåtligt spelande liv illusionen av oöverträfflig skönhet. Jag kan rätt väl föreställa mig Lottes odödlige Werther i en snarlik skepnad. Om hans studier och ingenium hyser jag ringa tankar.»

På den sist uttalade meningen fick Aurelius efter någon tid en önskvärd bekräftelse.

»Här cirkulerar i åtskilliga avskrifter ett slags poem, varmed titulus Berling väl anser sig ha uppfyllt kaptenskan Ugglas oerhörda förväntningar. Det är någonting om månsken och en veranda (broder, vad är egenteligen en veranda?) men utan sentiment och Begeisterung, platt i uttrycket och haltande i metrum. Vad säger jag, metrum? Ack, den arme skaldegesällen har, törhända på god tro, yxat till åt sig en sorts stanzer som icke lära bilda skola annorstädes än i värmländska obygder.»

Aurelius fortfor troget att bokföra de skandaler som utmärkte varje fjät på kavaljerernas bana och ge luft åt sina bekymmer över ortens tilltagande förvildning.

»Vore jag väl åter hos dig, hjärtans broder», suckade han ej sällan, »förenad med dig och några själsfränder i ett leverne invigt endast åt Minerva och muserna! Den råa prosa i vilken jag sitter fast upp till halsen skrämmer sånggudinnorna bort, och endast någon sällsynt gång, i min studerkammares nattliga frid, då det beskäres mig att förgäta en blomsterfattig verklighet, leker den himmelska inspirationen på min själs förstämda strängar. Benådade dödlige, som vid den ljuva, likt Tibern gula Fyris dväljes mitt i romantikens sköte, urskulda mig, ur poesins gemenskap förvisade, att jag intet annat kan förtälja dig än en obildad landsbygds andelösa Leben und Treiben» . . .

Då slutligen den stora kraschen inträffade och kavaljerernas regemente löpte till ända uttryckte Aurelius visserligen en lätt begriplig tillfredsställelse, men tydligt framgår ock att den regelbundna idoghet som med ett trollslag efterträdde de forna upptågen stegrade hans leda vid den underliga nejd dit ödet i sin vrede slungat honom. Lagmannen i Munkerud, smittad av den filantropiska anda som nu begynte rasa kring Löfvens långa sjö, överträffade hans vildaste önskningar med en solid penninghjälp, och snart kunde Aurelius Bandelin ur skjutssläden kasta sig i Niklas Canelius' vänfasta famn.

— Var hälsad — sade Niklas högtidligt, vid det han slog sina armar om den rymliga respälsen — var hälsad, lycklige, som förunnats att med lekamliga ögon skåda romantikens millennium, det oupphinneliga rike där Poesins genius regerar genom sina av gudomlig nyck korade ståthållare. Du är ett nöt, Aurelius!

Så kunde Niklas Canelius tala, han som genom smärtfri och inbillningseggande läsning hade tillägnat sig vad hans

Busenfreund upplevde i förvirrande autopsi och, som man har hört, ej utan att bli nedstänkt.

Det berättas att magister Aurelius Bandelin efter detta blev grubbelkrank och vurmig samt förnötte sina nätter med att skriva vers efter mönstret av Gösta Berlings månskenskväde, vilket emellertid aldrig fullt lyckades.

EN AVANCERAD EFTERBLIVEN

1908.

I

»Vet man i Sverige, att Das Morgenblatt redigeras av en Fru, nämligen av en Madame Huber i Stuttgart», skrev Atterbom från München 1818 hem till Uppsalavännerna. Det var alltför ursäktligt om man inte visste det, men säkert mottogs upplysningen med girigt intresse av romantikernas krets, ty personalnotiser från det litterära Tyskland gällde för dem som familjemeddelanden från en avlägsen och saknad hembygd.

Det vid sena år tillträdda och ganska kortvariga redaktörskapet har knappt någon dominerande betydelse i Therese Hubers liv, ty den officiella position det skänkte henne var inte så mycket värd i dessa personlighetskultens sköna dagar då en originell och begåvad kvinna endast behövde vara till och skriva brev för att vinna säte och stämma i den andliga representationen. Therese kunde blivit ryktbar även utan sitt Morgenblatt. Redan familjeförhållanden och levnadshändelser förde henne rakt in i samtidens litteratsocietet, denna oroliga aristokratrepublik vars ringaste medlemmar kunna påräkna närgången uppmärksamhet av eftervärldens oerhört nyfikna forskare.

Hon var född i Göttingen 1764 och dotter till den store klassiske filologen Heyne. I denna egenskap hade hon rika tillfällen att njuta och besjäla universitetsstadens sällskaps-

liv — professorsflickorna fingo fordom fylla de kvinnliga studenternas sociala uppgift — och hennes ungdomsår förefalla som en hurtig virvel av förlustelser, svärmerier och hjärtskakningar. Under allt detta läste hon med den lärgiriga bokmalens planlösa iver och bildade sig genom hemmets lärda umgänge. På hennes uppfostran kostades just ingenting; efter att ha åtnjutit torftig undervisning av billiga studenter sändes hon vid tretton år till en pension i Hannover, där man enligt hennes intyg lärde »gar nichts», och när hon släpptes ur detta institut ansågs hon utbildad för livet.

Men alla försummelser oskadliggjorde hon med sin egensinniga energi. Sin bildning skaffade hon sig på trots mot omständigheterna såväl som sin moral och sina levnadsanspråk.

Ett märkvärdigt litet memoarfragment vittnar om hennes tidigt utvecklade oppositionsnatur. Hon skildrar där sin första barndom med fasansfull hänsynslöshet: hemmets vulgära oordning och usla hygien, moderns osedliga leverne och simpla uppträdande, faderns trötta liknöjdhet — en infernobild målad med kall, bitter naturalism. För henne gjorde all denna ryslighet gagn som avskräckande exempel. Hennes instinkter i motsatt riktning stärktes mäktigt: hon blev passionerat begiven på renlig ordning, hemtrevnad, förfinade vanor — »unelegant» är ett av hennes värsta epitet.

Liksom ungefär alla sina framstående samtida landsmaninnor gjorde sig Therese bemärkt genom sitt »Liebesleben», och säkert hörde hon till den rikhaltiga exempelsamling ur vilken madame de Stael abstraherade sina träffande satser i kapitlet »Les femmes» av De l'Allemagne. Där heter det i milt och värdigt förebrående ton, med en omsorg om äktenskapets helgd som putslustigt klär den ökänt vidlyftiga författarinnan:

»Kärleken är i Tyskland en religion, men en poetisk religion, som alltför gärna tolererar allt vad känslan kan ur-

skulda. Där byter man makar så fredligt som gällde det att anordna händelseföljden i ett skådespel; männens liksom kvinnornas godsinthet gör att icke den ringaste bitterhet vidlåder dessa lättvindiga brytningar, och som tyskarna äga mera fantasi än lidelse försiggå de bisarraste tilldragelser under ett sällsamt lugn. Men på detta sätt mista sederna och karaktären all fasthet, och på intet område har man riktigt stadgade regler.»

Jämförd med sin numera berömdare ungdomsvän Caroline Michaelis, även hon professorsdotter från Göttingen, bleknar visserligen Therese, utifrån betraktad, nästan till borgerlig banalitet, men eljest uppvisar hennes erotiska liv ett respektabelt mått av trassel och underliga skiften. Den sentimentala vänskapens oräkneliga nyanser hade hon genomlupit med studenter av växlande årgångar då hon 1784 förlovade sig med den briljante unge professorn Georg Forster, redan berömd som världsomseglare och mångsidig författare; och under det fästmannen från Wilna, där han fått anställning, hugnade sin »beste, einzige Freundin» med epistlar sammansatta av ortsbeskrivning, betraktelser och goda råd angående lektyr, karaktärsutveckling och hushållssaker, invecklade sig fästmön i ett förhållande om vilket hon längre fram kunde säga: »Nu älskade jag för första gången alltomfattande, obeskrivligt och lyckligt.» Föremålet var F. L. W. Meyer, en medelmåttig skriftställare och driven hjärtekrossare.

Historien avlöpte på angenämaste sätt: när Forster kom åter för att hämta sin brud slöt han Meyer i sina armar, och svärande varandra evig kärlek à t r o i s uppförde det säregna sällskapet ett Wertherdrama med lycklig utgång. Vem var närmare än den avhållne rivalen till att underteckna giftermålskontraktet! När Forster ett par år efter bröllopet uppgav sin Wilnaprofessur och makarna återvände till Göttingen uppträdde Meyer ånyo med den gamla effekten vad The-

rese angår, men icke till Forsters belåtenhet. Våldsamma scener ådagalade dennes ändrade uppfattning, och först Meyers avgång från skådebanan återställde husfriden.

Dock endast provisoriskt. Therese var, som den skarpsynta Caroline tidigt hade insett, född med ett öde: kring henne blev det alltid storm och jordbävning. Kurfursten av Mainz var hennes demons redskap när han 1788 kallade Forster till överbibliotekarie vid sitt universitet. I Mainz kunde det forsterska äktenskapet ila en mera tragisk och värdig avslutning till mötes än det groteska förspelet bebådat, här drogs det in i världshistorien och hemföll åt de makter som nu brakade lös i grannlandet.

Den lidelsefullt politiserande Forster försvor sig handlöst åt franska revolutionen med en entusiasm som ingen sakernas vändning kunde släcka. Therese delade hans optimism, och man kan tänka sig med vilka berusade och bålstora fraser det kannstöptes i den radikala cirkeln av akademiker och ämbetsmän.

Men en gång åtminstone fick sällskapet lov att lägga band på sig. Det var under de sommardagar 1792 då Goethe, som naturvetenskapligt intresserad lekmannadeltagare i det snöpliga tyska fälttåget mot orosstiftarna, gästade staden. Både Therese och hennes man hade gjort påhälsningar i Weimar, och jämte dem fann han en krets gamla bekanta, bland vilka han tillbragte ett par muntra kvällar. Där skämtade man, upplivade gamla Frankfurtminnen och enades i lovsjungande av Goethes mor — han berättar med tillfredsställelse hur man skattade hennes geniala egenheter, upprepade hennes bevingade ord och framhöll hans stora likhet med henne i tal och sätt. Man hade sina skäl att uttänja dessa oskyldiga samtalsämnen. Situationen var ju fruktansvärt ömtålig. Den kan inte uttryckas delikatare än i de rävaktigt menlösa ord varmed Goethe avslutar sin skildring. »Om politiska saker talades icke; man kände att man öm-

sesidigt måste skona varandra, ty om d e icke alldeles förnekade republikanska tänkesätt, så stod j a g uppenbart i begrepp att draga med en armé som skulle göra bestämt slut på just dessa tänkesätt och deras verkningar» . . .

Ett par månader senare var Mainz erövrat av en revolutionsstyrka, och Forster beträdde på allvar sin bana som »patriot». Efter nutida begrepp skulle han kallas landsförrädare, men patriot var i de dagarna endast den som ej visste av annat fosterland än Friheten, vars huvudstad hette Paris. Dit begav han sig följande år som delegerad från »Mainzklubbisterna» för att anhålla om »Rhenska republikens» införlivande med den franska. Men då han ville återvända till Mainz var staden redan återtagen av tyskarna, och så stannade han hemlös, medellös och gagnlös i Frankrike, tills han i början av 1794 fann friheten genom något för hans omständigheter så märkvärdigt som en »naturlig» död.

Sin egen lösning av ödesknuten tolkade Therese på gamla dagar i dessa rätt modernt klingande ordalag: »När revolutionen för oss exalterade upphävde de borgerliga hänsynen f ö l j d e j a g d e n s t o r a m o r a l e n p å d e n l i l l a s b e k o s t n a d — avklippte ett ovärdigt förhållande och satte mig i stånd att uppfostra mina barn och rädda min tillvaro.»

I själva verket gick hon icke tillväga med den teoretiska klarhet som senare reflexion bredde över hennes handlingssätt. Visserligen hade hon redan under Forsters Mainztid ingått ett äkta kärleksförbund med sachsiske legationssekreteraren Ferdinand Huber, men hon skulle varit beredd att förvisa älskaren ifall inte maken, delvis invigd i den ljuva hemligheten, hade med en blandning av sangvinisk snällhet och självbeundrande offerlust yrkat på triangelns upprätthållande. Med faderlig välsignelse, prydd av ett ömt vemod, överantvardade han till slut hustrun åt den gemensamme vännen, och hade en längre livstid varit honom beskärd så

hade han måhända förverkligat sin dröm om en anställning som Hausfreund i det nya hushållet. Dessa typiska representanter för ett upplösningstidevarv jäktades av en dårdristig lust att pröva fantastiska livskombinationer.

II

Forsters död onödiggjorde påtänkta skilsmässoförhandlingar, och Therese kunde som pensionsberättigad och sörjande änka inträda i det nya äktenskapet.

Om Huber saknade den universella begåvning och det briljanta väsen som aldrig upphörde att fängsla Therese hos Forster, alltunder det han från begynnelsen ingav henne fysisk vedervilja, så ägde han till gengäld finkänsla, saktmod och en stilla energi, som lyckligt kompletterade den skarpa, lidelsefulla, despotiska Therese.

Ett par månader efter vigseln utvisades de av politiska skäl från Neuchâtel och bosatte sig i den närbelägna byn Bôle, där de framlevde några år i lantlig idyllro och litterär id. Huber, som för Thereses skull hade övergivit diplomatin, utövade ett oförtrutet skriftställeri av det subalterna slag som i detta bildningslystna och oblaserade tidevarv kunde inbringa ganska gott anseende — han översatte och bearbetade från franskan, snickrade ihop teaterpjäser, medverkade i bladen — och hos Therese utbildade sig en novellistisk talang, vars alster i början under hägn av makens bekanta namn framträdde för publiken.

Outtröttligt angelägen att blidka den av Thereses giftermålsäventyr chockerade familjen i Göttingen, skildrar Huber raljerande för pappa Heyne den vittra firmans arbetsmetod. Hur övertygande han förstår att lugna fadershjärtat som bävar för en blåstrumpa till dotter! Kan det kallas förfat-

tarskap, frågar han, som sysselsätter henne bara den stund hon håller på med det, som hon med glädje överger vilket ögonblick som helst för en skjorta, en tröja eller en lektion med barnen och som hon bedriver bara därför att det, när han överarbetat och snyggat upp hennes utkast, har visat sig ganska inbringande! Med lika forcerat nit framhåller han hennes politiska menlöshet, starkt betvivlad av släkten — aldrig tittar hon i en tidning, och om hon på kvällarna vid stickstrumpan skall höra något läsas så föredrar hon framför dagsnyheterna (det var inte banala nyheter som stodo i bladen dessa omvälvningsår) en nätt komedi eller »något ur den äldre historien». Den fiffige Huber ljuger som en jesuit, han vet på pricken vilket kvinnoideal som hägrar för en gammal professor i grekiska.

I Bôle hade Hubers en intressant granne, madame de Charrière, Benjamin Constants väninna, vars moraliska och spirituella skrifter Ferdinand översatte. Det var med smärtsam saknad de skildes från den fridfulla tillflyktsorten för att flytta till Stuttgart, där Huber skulle redigera den store förläggaren Cottas Allgemeine Zeitung. Det sociala och ekonomiska uppsving som nu började avbröts tvärt genom Hubers död julafton 1804, och därmed vidtog åter för Therese efter ett årtiondes andrum den osäkra, blåsiga existens som hennes stjärnor hade förutsagt.

En liten dramatiserad skiss i vilken hon för en vän åskådliggör sin dotter Claires bröllop med jägmästaren von Greyerz våren 1805 röjer under drastisk humor och övermodigt balanserande fantasi en bitter livströtthet som sublimt kontrasterar med den festliga familjetilldragelsen. Säkert har Therese aldrig för tryck skrivit något som går upp mot detta lilla privata konstverk, där hela livets rund genomlöpes i en handfull beska och lätta repliker och som lyktar med följande epilog: »Dödsbårar, till sist världens undergång. Gud Fader gäspar: Håhå! Om bara någon

ville hjälpa mig att äntligen en gång göra någonting nytt! Jag är så hjärtans led vid det gamla! Jag får lov att slå efter i Meusels lexikon vem som har skrivit mest om världsförbättring. Går in i sitt arbetsrum. Ridå.»

En originell svärmor, eller hur? Emellertid fyllde Therese ganska väl sin uppgift som sådan under de elva år hon bodde på landet hos herrskapet Greyerz. Hon red omkring med sin måg i skogarna, arrangerade med smak och uppfinning små familjefester och höll husets intellektuella intressen vid makt. Utom Claire hade hon tre barn att sörja för: Therese Forster, tidigt utsläppt som guvernant i högvälborna och furstliga familjer, sonen Aimé Huber, som utvecklade sig till litteraturhistoriker och kristlig socialreformator, samt Luise som blev hennes sorgebarn genom sin invecklade äktenskapshistoria med Herders son Emil — paret skildes åt ett år efter bröllopet på grund av oförenliga politiska åsikter och gifte sig på nytt åtta år senare. Därtill kommo alla de unga män åt vilka Therese turvis ägnade en känslofull och exalterad moderlighet i tidens anda. Lysande gäster kunde också finna vägen till hennes gömma: själva madame de Stael ärade henne med en oförberedd visit, som avlöpte synnerligt tillfredsställande.

Men i hela sitt liv orkade hon inte sitta på undantag. Sedan en del andra planer på en självständigare tillvaro slagit fel flyttade hon hösten 1816 till Stuttgart och övertog redaktionen av Das Morgenblatt, en daglig tidning utgiven av den vittfamnande Cotta och liksom hans övriga publikationer spridd och ansedd. Den var varken politisk eller nyhetsblad utan motsvarade närmast de nutida tyska tidningarnas avdelning under strecket (följetong i den ursprungliga bemärkelsen) och »Unterhaltungsbeilagen».

I brev till litterära vänner framlade den nya redaktören vid början av sin bana med mycken precision och energi de principer hon ämnade följa. Hon indelade publiken i

klasser: »den lärde, societetsdamen, den late, sömnige ämbetsmannen, snobben, den vetgiriga fröken, den efter en vederkvickelse törstande husmodern». Så går hon igenom de fack som kunna ifrågakomma: »Historia — den betraktar jag som spegel för samtiden eller profetia för framtiden: öden, drag, som undervisa så här: förr var det likadant — eller: d e t kan inte hända mer — eller: ta er i akt, annars händer det omigen — eller: det måste kunna ske hos er också — alltså levande framställning, men kort och enkel, hellre träaktig än blommig.» Vidare kommer roman, biografi (»det mest tilltalande för alla mänskor»), allvarligare vetenskaper, särskilt naturlära, och sist poesi — »så lite som möjligt och endast d e t b ä s t a — eller! det o u n d v i k l i g a, såsom vad Voss och Seckendorff skicka in». Man hör att hon redan är invigd och erfaren — hon vet att räkna med det oundvikliga. Korrespondenserna önskar hon inskränka till det intressantaste och undanber sig »skvaller om histrioner».

Dessa uttalanden vittna förmånligt om grundlig praktisk insikt och en smula nedstämmande om en sjuttonhundratalspedagogisk uppfattning. En tidning som bland sina medarbetare räknade Goethe och Jean Paul kunde ju kosta på sig lite friare lyftning. Men en verkligt glänsande idé hade dock Therese: »nya recensioner av gamla böcker. Synpunkten vore bara ändrad, man skulle känna dem på deras frukter och granska vad de n u m e r a hade för värde som lektyr».

Hennes första göra blev att ordna det kaos av manuskript som enligt god journalisttradition lämnats henne i arv av föregångaren, den unge skalden Rückert. Över huvud torde icke någon av redaktörskallets vedervärdigheter ha gått henne förbi. Den långvarigaste och mest betungande var hennes beroende av förläggaren. Baron Cotta var en myn-

dig man, icke sinnad att lämna sina redaktörer för fritt spelrum. På hans order måste Therese med svidande hjärta ta in henne ytterst osympatiska saker, och han skydde inte att bakom hennes rygg vidta åtgärder till obehag för henne. Under allt detta upprätthölls emellertid ett urbant, nästan vänskapligt förhållande, och den skarptungade redaktören låter oändligt hänsynsfull och vädjande i sina böne- och försvarsskrivelser till den höge chefen.

En olägenhet som icke hörde till ämbetet men som måste störande inverka på detta var Thereses oppositionellt-reaktionära ställning till samtiden. Med sin revolutionsuppskattning, sina franska sympatier, sin förnuftskult och sin art av »Empfindsamkeit» hörde hon hemma i adertonde seklet, och varken politiskt, religiöst eller litterärt hade hon ryckts med av det nya århundradets strömningar. Romantiken var henne en styggelse, om hon än med sitt livliga, intelligensskolade skönhetssinne kunde njuta av åtskilliga dess produkter, och yttringarna av den nya tyska nationalkänslan, »das Teutschtum», togo sig ut som barbariskt skrän och prålande för henne, kosmopoliten, tillbedjaren av Napoleon, denna rationalismens inkarnation som ville förvandla världshistorien till ett strategiskt problem.

Det Atterbomsbrev ur vilket jag hämtade inledningsraderna återger i otvetydigaste form den stämning som rådde mellan Morgenblattsredaktrisen och en yngre generations snillen.

»En icke dum, men helt och hållet fransosiserad pulverhäxa», karakteriseras hon. »Hon har nu i senare tider givit sitt blad en fredlig karaktär (du vet att denna gummas garderob ofta varit Wallmarks rustkammare), förmodligen därför att ungefär alla de, av vilka hon måste ha bidrag, tillhöra mer eller mindre den skola, som hon annars bekrigat. I det stället utgjuter hon i privata brev sin smärta; och i

går upplästes för mig ett av dessa, vari hon för ett fruntimmer av mina bekanta förklarar, att ingenting vore för Tyskland nyttigare än att så tidigt som möjligt omgivas av unga Fransoser(!), att Fransmännen vore det mest bildade, det förståndigaste, det r e d l i g a s t e, det s j ä l f u l l a s t e, det r e l i g i ö s a s t e folk på jorden (vem skulle trott det? i sanning, nya upptäckter!); att Tyska litteraturen vore i n c o r p o r e vansinnig, och av all denna vansinnighet kärleken för Tysklands och Nordens forntid det mest vansinniga, att varken Jean Paul eller Fouqué skola hinna odödligheten; att Oehlenschläger, vilken hon personligt känner, vore ett gott ämne och tämligen förståndig, blott han icke hade snärjt in sig i den o r i m l i g a och v ä m j e l i g a nordiska mytologien o. s. v.» Nu följa ett antal anekdoter som bevis för »huru mycket alltid k v i n n a n influerar på en dylik vitter madams omdömen», och slutligen utbrister den hetsige författaren: »Vad vore icke denna Madame Huber för ett kostligt fynd åt Hrr Leopold, Rosenstein, Blom och advokat-fiskalen Bergström, ifall hon kunde komma till Stockholm, där genom fru Lenngrens död en stor tepresidentskas plats blivit ledig» ...

Den arma Therese, efter detta var hon ohjälpligt misskrediterad i Uppsala! Vi äro henne skyldiga en smula upprättelse, och jag vill betona att den polemiske romantikern delvis gjorde sig till förtalets språkrör. Therese var inte så konsekvent illvillig som han föreställde sig, men hon var i sällsynt hög grad behäftad med antipatier, dem hon icke väjde för att oförmildrat uttrycka. Hon skrev gärna sina brev med en fruktansvärt vass penna, och hennes kärlekslösa syn på medsyndarna kan endast gottgöras av den självsvåldigt ettriga kvickhet varmed hon hudflänger dem till kropp och själ. Hennes litterära utlåtanden präglas alltför ofta av en obehörig subjektivitet, men där denna inte får tillfälle att spela in kan hon fälla djupa, inspirerade ord.

Hennes redaktörskap tog en snöplig ända, icke genom hennes eget förvållande utan genom Cottas despotism. Han underrättade henne om att tidningen skulle flyttas till Augsburg och anmodade henne att följa med. Foglig som vanligt inför den mäktige bröt hon upp med snaraste, men denna avresa, som kanske påkom hastigare än han tänkt sig, tog han till förevändning att utan uppsägning undandra henne redaktionen. Detta skedde 1823.

Det nya residenset misshagade henne i högsta grad — Augsburg var merkantilt och småborgerligt — hon saknade Stuttgarts litterära societet och kanske ock — vem vet? — sitt besvärliga Morgenblatt. Hennes största vederkvickelser blevo nu täta påhälsningar i Bayreuth hos det återförenade paret von Herder.

Men en litterär mission som hon i många år planerat gav henne spännande sysselsättning under dessa år, hennes sista. Det var samlandet och ordnandet av Georg Forsters brev, som inledda med en levnadsteckning offentliggjordes i två digra band 1829, kort före hennes död som inträffade den 15 juni detta år. Huber hade långt förut fått sin minnesvård i en liten öm biografi, men med åren steg Forsters intellektuella betydenhet alltmer ogrumlad fram för henne, och en hyllningsgärd åt honom blev det naturliga krönet på hennes brokiga livsverk.

Therese har inte för eftervärlden Carolines, Rahels eller Bettinas individuella charm. På samtida däremot, öga mot öga, övade hon en sällsamt stark verkan. Om den vittnar framför andra den professionelle mänskoforskaren Wilhelm von Humboldt, både som yngling i sin dagbok och som gubbe i de brev där han efter Thereses bortgång från sin eremitiska betraktelses höjd överblickar hennes levnad och taxerar hennes personlighet. Han tecknar henne monumental och tillika älskansvärd.

Men hennes storhets hemlighet har gått förlorad, och oss intresserar hon bara som typ för tyska intelligentsian kring förra sekelskiftet, som representant för principer och livshållningar vilka hundra år senare, då de på nytt gjordes aktuella, frapperade Atterboms hemland med sin oerhörda nymodighet.

SKYMNINGEN KRING GUDARNA

1909.

I

Tysklands guldålder, de maktfulla andarnas, de eviga diktarnas, de äventyrliga tänkarnas, de lyckliga skönhetssökarnas tidevarv, ligger bevarad i tallösa kostbara dokument, lockande bokmalar till vemodigt längtansfulla rekonstruktionsförsök, till fint rusiga fantasifester i detta de utvalda själarnas samfund som beständigt står öppet för de samtidströtta. Dock — »Nacht muss es sein, wo Friedlands Sterne strahlen», och den vetgirige som någon gång måste fråga sig hur den natt var beskaffad ur vilken så klartlysande konstellationer runno upp saknar ej alldeles tillfällen att orientera sig i dunklet.

Helt nyss har ett utomordentligt komprometterande sanningsvittne från den klassiska eran med glans firat sin sena uppståndelse och ingång i odödligheten: magister F. Ch. Laukhard, vars bortglömda »Leben und Schicksale, von ihm selbst beschrieben», ursprungligen publicerad 1792—1802, nödigt förkortad och bearbetad framlägges i två gediget smakfulla band vilkas utstyrsel lustigt sticker av mot det allt annat än eleganta innehållet.

Ty magister Laukhard är den genomförde cynikern, utan fruktan och blygsel och utan den minsta lilla trasa av ett ideal att skyla sin nakenhet med. Men ett skarpt huvud besitter han och ett par livligt vakna ögon, som hur ofta de

än beslöjas av spritångor bevara sin vasst grånyktra blick, den där tränger rakt igenom tingen för att häfta sig vid vrångsidan. En dylik persons iakttagelser bli icke i djupare mening trovärdiga men bjuda ett material som icke får ignoreras.

Laukhards barndomshistoria rymmer betecknande nog intet enda av de näpna eller rörande drag som den goda tonen och även det rena hjärtat fordrar i detta slags erinringar. Den lille brådmogne syndaren kan visserligen åberopa sin omgivning som torftig ursäkt.

Han var son till prästen i den rhenpfalziska byn Wendelsheim, och det tycks ha förts ett bisarrt leverne i denna trakts herdetjäll. Om bedrifter i dryckjom och illdåd har han hårresande anekdoter att förtälja, och den enda halvvägs respektabla individ inom hans synkrets är fadern, som dock — utan att råka i konflikt med sitt ämbete — förkastar kristna religionen och håller sig till »den beryktade Spinoza» samt sysslar med guldmakeri.

Rustad med en betänklig världserfarenhet inskriver sig unge Laukhard i mitten av 1770-talet vid Giessens universitet som teologie studerande. Denna högskola stod icke särdeles i flor; enligt Laukhard hade den nitton professorer och 250 studenter att skryta med, och de förras miserabla kunskaper kunde endast jämföras med de senares levnadsvett. Det berättas att professor Klotz i Halle, den framfusige polyhistorn, när han erbjöds lärostolen för orientaliska språk i Giessen förbindligt svarade att han visserligen inte kunde något orientaliskt språk men på fyra veckor nog skulle hunnit slå i sig mer än studenterna någonsin komme att behöva.

I allt vad till studentväsendet hör, studierna frånräknade, är Laukhard en förstklassig auktoritet. Han var skapad tili akademiskt lejon, en överliggare av Guds nåde. Vid Giessen uppehåller han sig grundligast, men längre fram skulle han hedra Göttingen och Halle, och en mängd andra lärdoms-

säten, såsom Leipzig, Jena, Marburg, Strassburg och Heidelberg, inspekterar han mer eller mindre hastigt.

Jenas högt utvecklade, mönstergilla »Komment» — vem super som jenensarna, vem är grov i mun som de! — avtvingar honom aktningsfull beundran, medan de superfina leipzigarna med sina salongsfasoner och sitt galanteri — staden vid Pleisse kallades ju »Klein-Paris» — vålla honom formligt äckel. Han medger att hans smak måhända är något oslipad, men den övertygelsen frångår han icke att hyfsning och familjeumgänge vanpryder en »honoriger Bursch». Därför vantrivs han också i det med Leipzig tävlande Göttingen, där vid denna tid europeiska berömdheter lyste från katedrarna, Heyne, Michaelis, Lichtenberg m. fl. — Quanta nomina! suckar Laukhard —, där professorshusen stodo ynglingarna öppna och där studenterna drucko snaps ur fingerborgar.

Av missmod slog sig Laukhard på studier, för vilka han i grunden icke var ohågad, om han än icke ägnade dem mer än den tid som blev över. Denne föraktare av kollegieplugg var ganska beläst i den moderna litteraturen, både de franska upplysningsauktorerna och de sentimentala romanerna. »Siegwart» nämner han en gång som reslektyr, och naturligtvis kunde han sin Werther. Men att han läste dessa verk i den rätta andan må man väl betvivla. Hans sätt att skildra en procession till Werther-Jerusalems grav i Wetzlar, där han stundom hälsade på från det nära Giessen, förråder en skandalös brist på pietet.

Det var en vårnatt 1776 den poetiska expeditionen företogs. Ett antal känslosamma själar av bägge könen — däribland rikskammarrättsassessorer och damer av stånd, anmärker Laukhard med tillägget: »D e t var dock oförlåtligt!» — samlades på aftonen, läste tillsammans »herr von Goethes» lilla roman och sjöngo de ljuvliga arior som den tragiska händelsen hade avpressat diverse »Dichterleins». Se-

dan man behörigt gråtit ut avtågade man till kyrkogården. Varje deltagare i processionen var svartklädd, hade svart flor för ansiktet och bar ett vaxljus. Mötande infödingar korsade sig i fasa. På kyrkogården slog man krets kring den dyre martyrens grav, sjungande: »Ausgelitten hast du, ausgerungen», varpå en herre steg fram och höll ett lovtal över den hädangångne samt bevisade att självmord — »versteht sich, aus Liebe» — är tillåtet. Festligheten upprepades några dagar senare, men nu lade sig magistraten emellan och förbjöd »ofoget».

Det skall vara den gudlöse och oestetiske Laukhard som så gycklar med ömma själars naiva svärmerier. Genom honom blir man emellertid uppmärksam på den sällsamma omständigheten att Wertherfebern gick samtidens akademiska ungdom förbi. Detta sagolikt barbariska släkte var immunt.

Mellan Göttingen och Halle upplever Laukhard ett längre, äventyrsrikt och trassligt intermezzo, dels i fädernetjället, dels irrande i bygden på lustresor och på ämbetsjakt. Nu anses han nämligen böra stadga sig och söka en försörjning. Hans dåliga rykte, hans upprepade eskapader och hans på intet vis förtjänstfulla oförmåga att ta fasta på erbjudna chanser stänga den ena utvägen efter den andra. Mången gång har han funderat på att bli katolik för bättre utkomsts skull och även för att vinna en from amtmansdotter, föremålet för hans enda, tämligen matt brinnande kärlekslåga, men hans högvördige fader avråder honom att »utbyta lutherdomens ringare villfarelse mot katolicismens större».

Sedan en mängd försök med uppvaktningar hos furstegunstlingar, bemedling av judiska kommissionärer och köpeavtal slagit fel nöjer han sig med en pastorsadjunktur, där han dock inte blir gammal. Anmodad av överheten att lämna sin plats rågar han förargelsens mått med en avskedspredikan om syndarens företräde framför den rättfärdige,

och snart anträffas han i en mera passande ställning, som uppsyningsman över jakt och vinkällare hos en major.

Men den tålmodige gamle kyrkoherden och alkemisten gör en sista ansträngning att rehabilitera sin förlorade son och skickar honom till Halle med rekommendationsbrev till Semler, den store bibelkritikern. Laukhard blir lärare vid Waisenhaus och sköter sig anmärkningsvärt väl, börjar till och med hålla föreläsningar och tillskansar sig magistergrad på en medeltidshistorisk avhandling, sammanrafsad på åtta dagar. Bland opponenterna sitter hans illvillige yngre bror, som passar på att ärerörigt hudflänga den alltför lättangriplige.

Men magister Laukhard orkar inte upprätthålla någon docentvärdighet, han fortsätter oförbätterlig sitt Burschenleben, misshagar höga vederbörande, sjunker djupt i skuld och anropar förgäves fadern om undsättning. I sin yttersta förtvivlan ser han en kväll på krogen muntra knektar. Synen tänder en räddningsidé — han anmäler sig till soldat. Första gången han visar sig på Halles gator i uniform får han svärmar av studenter och ligapojkar efter sig som sjunga en nidvisa.

Laukhard hin, Laukhard her,
Laukhard ist kein Magister mehr.

Så fri från självaktning som han alltid varit lider han icke särdeles under förnedringen och accepterar godmodigt sina enkla kamrater, som väl heller icke stå märkbart under hans gamla umgänge. Han innebor hos en underofficer, exercerar, deltar i manövrer och revyer och får vid ett tillfälle äran att mönstras av Fredrik den store, det enda mänskliga väsen som kuvar honom och lockar utbrott av ovillkorlig hänförelse från denna hädiska och bittra mun.

År 1792 tar Laukhards planlösa liv en allvarsam vändning, han drar till Frankrike med den olycksaliga armé som

hade i uppdrag att kväsa den elakartat utvecklade republikanska rörelsen, och i andra bandet av memoarerna möta vi den förrumlade överliggaren som ej alldeles oväsentlig, i varje fall ganska klok och intressant medspelare i världshistorien.

II

Sommaren 1792 tågade den bålde hertigen av Braunschweig i spetsen för en ansenlig preussisk-österrikisk här mot Paris för att tukta de uppstudsiga »patrioterna» och återställa den gamla riktiga ordningen, och i halleska bataljonen marscherade den mångprövade magister Laukhard som gemen soldat, enligt egen träffande utsago »en av de ringaste, om än ej en av de kortsyntaste åskådarna och aktörerna på den teater där en av århundradets märkvärdigaste tragikomedier uppfördes». I detta oerhört snöpliga fälttåg deltog väl ingen så oförvillad av politiska dogmer och sangviniska förhoppningar, ingen så obesticklig kritiker som Laukhard. Jo möjligen en, men han skonades från att tömma erfarenheternas kalk till dräggen och intresserade sig inte heller till övermått för saken.

I Koblenz, emigranternas högkvarter, dröjer man någon tid och stiftar bekantskap med »denna skändliga ohyra», över vilken Laukhard, i de märgfulla ordalag som stå honom till buds, utöser sin icke obefogade harm. På franskt område utbryter bland trupperna ett ohejdligt plundringsraseri, och magistern moraliserar men finner sig som alltid i omständigheterna och roffar vad han kommer åt, ty om inte han tar det så faller det i klorna på en annan, och vad vore därmed vunnet? Ont sliter man visserligen på de dyiga vägarna, sjuklighet härjar och lägerställenas komfort lämnar allt att önska, men affären artar sig icke illa: Longwy

och Verdun kapitulera. De stackars virriga patrioterna äro tydligen icke beredda att möta en stram monarkisk armé, i vars mitt befinna sig en hel hög mer eller mindre suveräna furstligheter som frossa i förväntningen att om en eller annan vecka dinera med Ludvig XVI i Versailles. Laukhard, av naturen mera dragen till rebeller än till lagliga maktinnehavare, vädrar icke triumfer, och för honom brusto inga illusioner i den berömda kanonaden vid Valmy som satte punkt för tyskarnas framryckning.

Vid detta tillfälle ägnar han erkännande ord åt kungen av Preussen som till styrkande föredöme red mitt in i kulregnet. Magistern anade inte att en mycket högre person än Friedrich Wilhelm II denna dag vågade livet, kanske i förtröstan på den folkliga föreställningen att smorda huvuden träffas endast av förhäxade silverkulor.

Det var en civil herre i Weimarhertigens svit, geheimerådet von Goethe, som passade på att en gång pröva hur kanonfebern känns. En utförlig och värdefull redogörelse för detta tillstånd ingår också i hans »Kampagne in Frankreich», som såg dagen långt efter det Laukhard hade nedskrivit sina gallsprängda erinringar. Kontrasten är pikant. Överklass och underklass (i social, i andlig och i moralisk bemärkelse) stöta här samman och komplettera varandra.

Om Goethes berättelse går i en ljus, nästan glättig ton, om hans klander och klagomål försticka sig under en elegant ironi, så beror det inte bara på hans gynnade ställning som hedrad och jämförelsevis omhuldad åskådare. Skräcksyner, strapatser och olägenheter felades ej heller honom, men diktaren, fantasimänskan, som har sin varelse bland oförgängliga ting, medför överallt sin egen värld, sin egen atmosfär, i vilken vulgära realiteter omskapas till skönhet. Denna ädla förvandlingskonst kände icke den i alla hänseenden luggslitne Laukhard. Han äger icke ett spår till fantasi, blott sina skarpa, bittra ögon, sin nyktra resonemangsgåva

och den missbrukade proletärens buttra knot. Vilket icke hindrar att han väl förtjänar höras. De skapande fantasimänskorna äro få, och det är för de andra jorden borde inrättas.

Det ynkliga återtågets elände, i evinnerligt regn och på bottenlösa vägar, skildras drastiskt och med en ilsken indignation som — särskilt i fråga om sjukvården och de otroliga lasarettsförhållandena — synes utomordentligt väl placerad. Allt annat än blödig visar dock Laukhard en viss grovt hederlig humanitet, som till och med stundom driver honom att slå näven i bordet och säga vederbörande sanningen. Men om honom gäller i än högre grad än om de flesta att hans moraliska insikter vida överträffa hans handlingssätt. I honom finns ingenting som på långt håll liknar karaktär, och lika lite ertappas han med något bekymmer över denna lakun.

Hans återstående krigsmansbana får ett burleskt brokigt förlopp. Till att börja med följer han sin bataljon hit och dit i Rhentrakterna, deltar i belägringen av Mainz (där han på nytt stöter ihop med Goethe) och blir slutligen liggande framför Landau, en fästning som icke tycktes hågad att låta tala vid sig. Här vänder sig hans öde. 'Genom sin magisterlärdom och sin konversationsförmåga hade han tydligen förvärvat ett visst anseende bland militären och ådragit sig de preussiska prinsarnas uppmärksamhet. Detta ledde till att han anförtroddes en viktig politisk mission. Som gammal bekant med nationalförsamlingens representant i den belägrade staden, en tysk f. d. präst vid namn Dentzel, skulle han i en överlöpares skepnad lista sig in i Landau och muta Dentzel till kapitulation.

Icke utan räddhåga men frestad av utsikten till furstlig belöning verkställer Laukhard uppdraget så långt han förmår. Men Dentzel håller sig omutlig, och nu sitter vår magister fast som soldat i revolutionsarmén! Icke alltför

ogärna, ty de franska soldaterna bli honom angenämt sällskap och deras politiska begrepp har han ingen svårighet att tillägna sig. Således dväljes han lugn i Landaus garnison, studerar sina nya medborgare och får nöjet att bevista den festlighet på torget varmed Marie Antoinettes avrättning firas: kommendanten håller ett skymftal över »la sacrée garce», upphovet till alla Frankrikes olyckor, folkmassan applåderar och uppstämmer Carmagnolen.

Till Laukhards oförtjänta lycka blev Landau slutligen undsatt, och nu skickas han på egen begäran till inrikesarmén, som sysslar med att utrota aristokraterna i landsorten. Enrollerad bland sansculotterna — han är inte lite stolt över att ha burit denna sällsamma titel — driver han tämligen fritt omkring och ligger i kasern än här, än där. I det upproriska Lyon består sansculotternas tjänstgöring i att varje dag klockan två sluta ring kring giljotinen, och Laukhard, som när han i Kolmar första gången såg detta moderna instrument fungera blev en smula tagen, vänjer sig snart att betrakta avrättningarna utan en blinkning.

En duell med en officer ådrar honom ett bröstsår, som behandlas på lasarettet i Dijon, och när han väl kommit på benen mottar han tacksamt ett anbud att stanna som sjukskötare. Här njuter han goda och lugna dagar, fullgör sina lätta sysslor och ökar inkomsterna genom språklektioner åt tyska krigsfångar. Men plötsligt stiger den gamla muthistorien från Landau i dagen, Dentzel står anklagad i Paris och misstankar falla på Laukhard. Det blir fängelse och rättegång och han kommer giljotinen närmare än i Lyon, men han ljuger ståndaktigt, fast med dödsängslan i hjärtat, och släppes äntligen lös.

Men nu trivs han inte längre i Frankrike, och genom några manövrer med falska uppgifter om sin födelseort — desertörer som hörde hemma alltför nära franska gränsen fingo nämligen inte återvända — lyckas han skaffa sig pass

ur landet. Hans läge är emellertid en smula ömtåligt: faktiskt är han fortfarande preussisk soldat och måste ta sig i akt. Under det han obeslutsamt irrar kring i Schweiz träffar han en fransk markis som värvar rekryter för prinsen av Rohan, och vad är naturligare än att Laukhard slår till och skriver in sig i emigranternas armé!

Nu gör han bekantskap med prinsens onkel, kardinal Rohan, den beryktade hjälten i halsbandsskandalen, och exercerar som korpral en kår på tretti man; men när det knusslas på avlöningen marscherar han till en annan stad och tar värvning vid ett schwabiskt regemente. Där finner han de älskvärdaste förmän — översten, baron von Sandberg, påstås vara svensk till börden — och njuter ett jämförelsevis fredligt soldatlivs fröjder. Men så blir han underrättad om att en uppoffrande vän i Halle för längesedan utverkat hans avsked ur preussisk tjänst, och därmed lyktar magister Laukhards militära bana.

Över hans återstående dagar breder sig föga glans. Han livnärde sig i Halle med lektioner, översättning och förfärdigandet av nyckelromaner; hans bemödanden att ernå en befattning vid skola eller universitet strandade på det stadgat dåliga anseende han förvärvat. Hans giftermål med en soldatdotter tycks icke ha bidragit att förljuva hans oordentliga och mödosamma leverne. De tjugo åren efter memoarernas utgivande — han dog 1822 — ligga svepta i skymning, ur vilken endast framglimtar vissheten att han några år förvaltat underordnade prästsysslor i hembygden. Till sist gick han omkring som landstrykare och knackade på i prästgårdarna. En uråldrig dam i Wendelsheim minns honom från sitt hem och berättar att han som Ahasverus brukade sucka: »Om jag bara kunde glömma!»

Förtjänade inte magister Laukhard för sitt personliga värde att bli ihågkommen, så förtjänar han det dock för vad han har att berätta och för sitt sätt att berätta det.

Har han en ohyggligt torr syn på tingen, så har han till gengäld en saftig penna och en stark stilkänsla. Han återger dialoger med så fina och karakteristiska nyanser som blott en person med intelligent övad hörsel förmår uppfånga, och hans språk överflödar av provinsiella glosor och framför allt studentslang. Detta gäller synnerligen verkets första hälft; så snart han kommer in i världshistorien anlägger han en något allvarsammare och värdigare min, men ledsam och frasmakare blir han aldrig.

Smak och levnadsomständigheter hålla honom kvar i de nedersta sfärerna. Olikt Goethe skyr han ej »den sannfärdighet som överskrider ärbarhetens gränser», och icke utan skäl inflätar han alltibland ironiska ursäkter ställda till »delikata läsare». Hans oskrädda cynism har åtminstone den brutala öppenhetens förtjänst, och den räddar åt kulturhistorikern mången detalj som finkänsligare memoarskribenter med rätta hålla sig för goda att meddela.

Men tänkvärdast bland hans avslöjanden är tablån över det andliga tillståndet i hertigdömet Sachsen-Weimar anno 1787. »Det tjockaste mörker härskar på weimarska landsbygden. Man skulle sannerligen inte tro att den regeras av en furste vars residensstad är smyckad med Tysklands ljusaste huvuden! Här ser man riktigt att även de bästa skriftställare äro ur stånd att inverka på folket till och med i sin närmaste omkrets om inte kyrkan och skolan tolka och utbreda deras läror. Läsa själv brukar inte gemene man vare sig i städer eller på landet. Sticka inte Herders predikningar av som dag mot natt mot hans ortodoxa herrar ämbetsbröders i och omkring Weimar? Och likväl ha de senare fler åhörare än han» ...

Vad är en guldålder? Ett litet kotteri som förblir okänt av flertalet samtida och som för eftervärlden fyller hela sitt tidevarvs nationalscen.

CAROLINE OCH PROFESSORERNA

1915.

Underbar, lustig och lärorik är Caroline Michaelis' historia efter döden. I hennes krets, i den andliga rayon som betecknas Weimar-Jena, fanns det fyra bemärkta kvinnor med hennes förnamn: fru Herder, fru von Wolzogen, fru von Humboldt och fru Paulus, alla utrustade med lyckligare litterärt-sociala förutsättningar än hon och alla pietetsfullt omhändertagna av eftervärlden. Men hon ensam har uppnått privilegiet att nämnas Caroline utan vidare, som en drottning och jämlike till Rahel eller Bettina. Dock dyrt och sent vanns denna sköna seger.

Ännu i sex årtionden efter Carolines avgång från skådebanan behärskades hennes minne, när man någon gång såg sig föranledd att uppkalla det, av det nedsvärtningssystem som bekanta och anhöriga med otröttligt nit organiserat omkring henne och vars centralbyråer voro förlagda till familjen Schiller och herrskapet Friedrich Schlegel. Men nu förargade hon ingen mer; ingenting lockade att dröja vid denna vulgära och liderliga intriganttyp från ett litteraturhistoriskt ögonblick vilket betraktades som en grundligt övervunnen förvillelse. Ja till den grad vårdslösades hon att professorer stakade sig på hennes grövsta levnadsdata.

Ett sådant missöde kunde ju inte hända den vederhäftige professor Rudolf Haym i hans väldiga, som forskning och framställning lika beundransvärda bok »Die romantische

Schule» (1870). Här där det gällde att för första gången med vetenskaplig precision klarlägga den tidiga romantikens intima liv — naturnödvändigt blev det en skildring av människor och riktningar snarare än av verk och resultat — kunde omöjligt Caroline lämnas utanför undersökningen. Som den vetenskapens gentleman han var fullgjorde då också Haym sin plikt mot denna obekväma figur, nätt och jämt, med samvetsgrann värdesättning av hennes goda huvud och dåliga inflytande men utan ringaste intresse för hennes person. Hejdad genom den sky av »Klatsch» ur vilken hennes konturer otydligt skymtade nöp han tag i henne med en fin tång; den subtile mästaren i andarnas analys erfor ingen frestelse att pröva sin närgångna konst på fru Böhmer-Schlegel-Schelling.

Men en gudomlighet vakade och fann det på tiden att gripa in, den gudinna som har till uppgift att reparera världsordningen, hon som Herder dyrkade under namnet Adrastea och som allmännare kallas Nemesis. Hon tog nu hand om både Caroline och Haym. Indirekt, på höga makters vis, och det var Schellings måg hon nyttjade som verktyg.

Sannolikt hade familjen länge varit pinsamt berörd av att filosofens dyrkade första fru irrade genom litteraturhistorien som en ragata. Den hade i sitt förvar autentiska aktstycken som ingalunda stämde med denna bild och som möjligen, om de offentliggjordes, kunde utplåna den. Men å andra sidan var det bra nog familjära papper, inte alldeles respektabla, de kunde ge upphov till en ny vrångbild — i varje fall måste de sovras något lite. På detta typiska sätt föreställer jag mig att de schellingska arvingarna resonerade; i huvudsak riktigt, till en del fåvitskt, ty sovringen skulle visa sig vara en i längden misslyckad metod.

Allt nog, året efter »Die romantische Schule» kastade professor Georg Waitz, den ovannämnde mågen, ut i det ny-

bakade Tyska riket en diger brevlunta med den stolta, kanske anspråkslöst menade titeln C a r o l i n e. Ah! Där var hon själv. Återfunnen, återvunnen, som Elsass, som kejsardömet, som nationalkänslan och så många andra goda ting. I själva verket var det en kuriös tid för Caroline att uppträda i: hon måste konkurrera med Bismarck. Därtill kunde hon tyckas något för spenslig; men hennes suveräna trollmakt gjorde likafullt på de rätta ställena en förkrossande effekt.

Professor Haym hävdade sig ånyo som gentleman. Hans recension av boken i Preussische Jahrbücher blev en rekantation, genomströmmad av botgörarens ruelsekval och extas. Skakad i sina innersta djup, knappt mäktig att göra reda för sin upplevelse, sliten av tvivel på sin omvändelses verklighet och allmängiltighet, fullständigt övergiven av sin högdragna och torrt poängterade spiritualitet — i sådant tillstånd försökte denna distingerade ande i Treitschkes tidskrift utlägga för en realpolitisk samtid vilken underfull realitet som hade erövrats åt den: »en syn ensam i sitt slag, en njutning icke att likna vid någon annan — — — en blommande värld, vars doft nu för första gången når vårt sinne» ... Hade bara samvetet varit klart! Men nej, med nästan kallsvettig ångest tumlade den betagne mellan sin humanistiska kult av skön mänsklighet och sitt maskulina moraldomarkall, som ju heller icke fick vanvårdas på detta forum och under dessa tidsomständigheter. Carolines synder såsom varande en kvinnas måste framhållas som skriande, oförlåtliga (så att inte professor Treitschke gav bakläxa för etisk laxhet) — men ändå, ändå! Ej oävet framställde sig Haym till slut som en Odysseus bunden vid masten men utan vax i öronen, vanmäktigt prisgiven åt sirensången.

En fanns det emellertid som hade försmått att låta surra sig vid masten, och det var professor Wilhelm Scherer, den inflytelserike filologen. Även han hade en upplevelse med

Caroline, men utan skrupler, klar, solig, leende. Han var wienare och bara tretti år, friskt skönhetskänslig, med spänstig grace i tankegång, gemyt och pennföring. Den förälskade ton som dämpat upprört vibrerar under gamle professor Hayms högtidsfulla perioder klingar helt frankt genom Scherers förtroligt obesvärade kåseri: »Ach, dass die süssredenden Lippen auf ewig verstummt sind!» Han tränger undan professor Schelling från Carolines dödsläger och hänger sig publikt åt en ljuv änklingsmelankoli.

Men det var bestämt att även han skulle drabbas av en stöt, en rakt motsatt den som Nemesis hade tillfogat Haym. Professor Waitz viskade honom i örat (Gud vet varför, kanske för att hämnas den bortknuffade svärfadern) att det fanns en verkligt skum fläck i Carolines vandel, ett förhållande med någon fransk sansculotte under den revolutionära Mainzperioden hos vännerna Forster — nåja, man skulle inte gräva i detaljerna, men så var det dessvärre.

Professor Scherer, bedövad, förlamad, miste balansen liksom Haym, bara i motsatt riktning. Nu var han inte endast änkling, han var bedragen älskare. För en enstaka gång betedde han sig nästan ograciöst när han grep till pennan för att bikta denna erfarenhet. Med alltför tvära knyckar sprang han över från rasande harm och smärta till en uppläxning av filistrarna: »Vad är det för en råhet att mäta en sådan kvinnas värde bara efter sjätte budet? Ha vi verkligen sjunkit så djupt att blotta korrektheten synes oss det högsta goda?» för att slutligen rädda sig i en akademisk förskansning: hans hänförelse hade aldrig gällt individen utan i d é n Caroline! Därmed hade han lyft sin passion till en professorlig nivå.

Men i denna attityd var icke Wilhelm Scherer skapad att uthärda. Den måste rätt snart ha frapperat honom med sin löjlighet, och när han långt senare fick nya anledningar att yttra sig om Caroline bekände han sig utan undflykt som

medlem av en stilla församling äldre och yngre herrar vilka då och då med tårade ögon förenade sig i hemlig andakt inför Carolines bild. Han hade fullständigt återvunnit balansen och sitt övermodiga humör.

Denna livvakt av amurösa professorer skulle dock ej ha räckt till att genomföra Carolines fullständiga rehabilitering. Det fordrades att kvinnor avlade vittnesbörd. Så har också skett och sker alltjämt, och numera — vad Wilhelm Scherer skulle ha häpnat! — numera är det på det hållet hon finner sina säkraste riddare. Den såväl professorslärda som geniala doktor Ricarda Huch — »die Seelendeuterin», som professor Walzel kallar henne — ägnade Caroline i sin »Blütezeit der Romantik» den skönast förstående och systerligt ömmaste karakteristik, en oförgänglig minnesvård. För svenska allmänheten har hon presenterats med entusiastisk värme av Beatrice Zade.

Men däremellan hade professor Erich Schmidt, den lysande Lessingbiografen och Goethefilologen, ombesörjt en djupt vetenskaplig nyupplaga av den enda källskriften, Waitz' en smula maskerade C a r o l i n e. Till den hade familjen Schelling insiktsfullt offrat de förment kompromet-terande dokument som en tidigare generation undanhöll. Därmed gjordes ända på misstänksamt grubbel och kannstöperier, och klarare än förut framstrålade hos Caroline den andliga hälsa som i sig rymde, behärskade och botade ett oroligt rikt intellekts och en passionerad livsviljas feberanfall.

Så besegrade Caroline efter hundra år med en professors hjälp den sista dunkla resten av sitt jordelivs fataliteter.

HAMLETS MOR

1924.

Kvinnliga diktfigurer är utsatta för fataliteter som deras lyckligt irreala existens borde ha fritagit dem från. Det händer dem att hos de herrar som ex professo åtar sig deras tolkning och taxering inför världen tända en obehörig passion, och det händer dem att hos denna samma mönstringsnämnd stöta hårt mot instinktfordringar, traditioner och ideal som hör hemma i en helt annan sfär än den estetiska. Så passerar de genom litteraturhistorien och allmänbildningen, om de hinner så långt, skymda i svärmeriets tjocka dunster eller behängda med ett varningsplakat som stämplar dem till onaturliga varelser (varmed menas konvenansbrytare).

Sköna Helena enleveras ideligen och Gretchen bedårar alltjämt professorer, men Herthas brist på tillmötesgående väcker tvärt en sinnesstämning som upphäver möjligheten att skärskåda hennes poetiska realitet. Madame Bovary däremot erbjuder sig till affektfri betraktelse just sådan hon i avslöjad skröplighet utgick ur sin skapares hand, ty motsvarar hon inte helt vad man önskar så dock vad man väntar av kvinnan.

Ingen av de kategorier som betecknas med dessa namn upptar drottning Gertrude av Danmark. Hon kan knappast heller ställas fram som symbol för ännu en typ av litteraturhistoriskt öde: därtill synes hennes fall för unikt. Om än seklernas diktning skulle vimla av orättmätigt förbisedda

kvinnogestalter så är det väl i något så när skumma hörn man har att söka dem. Men Hamlets fru moder! Hon skrider genom scen efter scen i världens mest fascinerande och kanske populäraste drama, hon talar, agerar, lider och avlider inför publiken kväll efter kväll i storstad och kråkvinkel, hon lever oavbrutet i offentlighetens skarpa ljus. Och tillika så obemärkt som om hon vore den yttersta av statister och inte ens hade ett brev att bära in.

Är felet Shakespeares? Har han förfuskat henne? Det vet jag inte att någon har påstått. Sådant klander skulle röja ett intresse för rollen som Hamletlitteraturen är blottad på. I detta bibliotek av forskningar, gissningar, hymner, analys och kritik, den väldigaste pappersmassa som har tornat sig kring en enstaka teaterpjäs, råder det sällsamma bruket att ignorera Hamlets mamma. Om hon alls blir nämnd så sker det därför att hennes hastiga omgifte hör till styckets rekvisita. En eller annan hänslängd straffglosa betygar att man har hämtat sitt intryck av henne ur ett hämndtörstigt spökes antydningar och en svartsjuk sons rasande smärtfulla cynismer. Den anklagades personliga närvaro på scenen inbjuder förgäves till förstahandsiakttagelser. Vilken gåtfull nonchalans!

Det är nu ganska längesedan jag började stilla förundra mig över den officiella bojkottningen av det behagliga, stilfulla och rörande väsen som Ophelia i sitt blida vanvetts frimodighet kallade »t h e b e a u t e o u s m a j e s t y o f D e n m a r k». Och äntligen får jag uppleva en behjärtad stormlöpning mot denna trilska slentrian. Smärre ansatser till den förskjutna drottningens rehabilitering som dramatisk person har väl förekommit — jag minns en liten artikel i den amerikanska Bookman med nyssanförda citat som överskrift — men förvisso ingenting som tål att nämnas vid sidan av mrs Lillie Buffum Chace Wymans i våras utkomna volym G e r t r u d e o f D e n m a r k.

Med sin påfallande och lite förbryllande, fullkomligt skråvidriga originalitet kan denna bok tyckas ödesbestämd att hamna i Shakespearelitteraturens yttersta periferi, som den legitimerade forskaren aldrig besöker på sin arbetstid. Men den är mycket förmer än ett kuriosum, fastän visserligen i någon liten mån det också. Den gjuter in i Hamletdramat en sidobelysning, sammansatt av intuition, medskapande inbillning, djup mänsklig erfarenhet och common sense, i vilken många obeaktade ting springer fram ur sitt skymundan och gamla tummade problem plötsligt visar upp en fräsch sida.

Mrs Wyman i Newtonville, Massachusetts, har liksom Hamlet manats av en vålnad. Så är det hon i bokens preludium sinnebildar den själsupplevelse som inspirerade hennes tolkningsverk. För henne, den självständigaste av Hamletläsare, har verkligen drottning Gertrude glidit ut ur sin miljö och uppenbarat sig som en gestalt värd sin egen dikt. Och besatt av denna konstnärsingivelse har mrs Wyman i »an interpretative romance» följt det intagande fantomet tillbaka in i dramat för att utspana det halvdolda förlopp som spelar bakom Hamlets breda rygg och kan tituleras en moders tragedi.

Mrs Wyman har tillägnat sig pjäsen på en förstklassig regissörs eller skådespelares maner. Den tryckta texten omsätter sig för henne omedelbart i tonfall, mimik, åtbörder, attityder, grupperingar. Och det är inte bara de felande scenanvisningarna som suppleras. Teaterartisten som vill fullkomligt sammansmälta med sin roll måste i fantasin spela igenom dess okända förhistoria och göra klart för sig hur den avlöper mellan akterna. Det är så mrs Wyman går tillväga i sin Hamletkritik.

Hennes brio och humor, hennes spirituella infall och poetiska uppfinningar lämnar fullgott vederlag för den härjning hon anställer i Shakespeares ömtåliga trollvärld. Allt står på sin plats i det sköndunkla spökslottet, men en vägg

har slagits ut och vinden sliter sönder den svarta prinsens magiska atmosfär. Att ertappa Hamlet en gång utan den demoniska prestigen är kanske syndigt men dock ett nöje, och det efterlämnar en djupare beundran för diktarens synförvändande konst.

Ludwig Tieck, som levde sig in i stycket hundra år före mrs Wyman, menade att kung Claudius, om han agerades riktigt, skulle nära nog överflygla sin styvsons roll. Hos en tysk romantiker var detta inget oävet kätteri, och det bör chockera lindrigare att en amerikanska i sinnrik fantasilek placerar Hamlets köttsliga mor i sorgespelets centrum.

Har redan Shakespeare i förstulen ömhet öst hulda gåvor på sin drottning Gertrude, så fullföljer mrs Wyman med den moderna novellistikens resurser hans vänliga intention. Hamlets mor har fått så mycket hon kan bära av distingerad skönhet, bevekande charm och ädla stenar, och när hon »sveper in» på scenen, som det stundom heter, kan hon lätt bli tagen för ett av dessa skimrande lyxväsen som dollarmiljoner förmodas föda upp. Men endast i denna riktning har författaren kostat på sin hjältinnas utstyrsel. Hennes Gertrude äger ingenting annat imponerande än sin medfödda och tränade drottningstil.

Mrs Wymans kärleksfullt skarpsynta skildring av det renhjärtade, bedragna och hjälplösa väsen som hon har inlagt i konturerna av Shakespeares drottningfigur är ett fint psykologiskt arbete. Denna Gertrude bär alla »den sanna kvinnans» kännetecken. Men författaren vet att den sanna kvinnan är ingen naturprodukt utan tillskapad av uppfostringssystem och arrangerade omständigheter samt att denna fabrikation lyckas endast med ett mycket vekt material.

För en sådan som Gertrude sammanfaller erotik med den mjuka fogligheten under en rättmätig härskares anspråk, och de genom dramat svävande misstankarna om hennes otrohet mot Hamlet senior nedslår mrs Wyman med nästan

övertygande advokatyr. Hennes hjärtas enda lidelse, en trånande och oförstående kärlek, gäller sonen, och är det inte för att betrygga hans kungliga framtid hon ingår det gifte som släpper alla onda andar lösa? Hon står plötsligt i en högtragisk situation utan att veta det, oförklarliga ting omger henne, och det enda vissa som skönjes är att hennes dyrkade Hamlet har blivit galen.

Och just som hon tycker sig varsna en ljusning i hans förstånd och njuter av att se honom i utövning av hövisk idrott råkar hon dricka ur en giftpokal som var tillredd åt honom. »O my dear Hamlet!» stönar hon i sitt sista andedrag. En misstagens och missförståndens tragedi!

Hur man än ställer sig till mrs Wymans Gertrude kvarstår den bragden att hon har gjort Hamlets vackra mor till ett oundkomligt problem.

DIKTENS KUNGLIGA BARN

1909.

Långsamt spred sig under loppet av förlidet sekel den epokgörande insikten att barn borde ha en egen snitt på sina kläder. Därmed var barnets från urtiden bevarade inkognito förstört och den sällsamma varelsen värnlöst blottställd för ett omättligt kuriositetsintresse.

En medeltidstulta i byltiga, släpande kjolar och huva var matronans förminskade avbild i uppsyn och dygder, en sjuttonhundratalspys med stångpiska, kräs och galonerad livrock ägde att beflita sig om kavaljerens maner. Dessa små kvasimänskor voro icke ägnade att göra sig bemärkta i litteraturen, fastän dikten aldrig helt kunde umbära dem. Redan de äldsta romanförfattarna togo dem i anspråk för intrigens utveckling, men vem anar de stumma själsdramer som lönnligt utspelades inom dessa otaliga småttingar under det de sekel efter sekel förbyttes i vaggan, enleverades av rövare, drabbades av olycksfall samt beredde föräldrar och målsmän tillfälle att ådagalägga ädla känslor och högstämda tänkesätt! Dessa späda offer för familjetvister och dynastiska intressen kvedo förgäves efter någon som *avlyssnade* dem deras *egenart*.

Icke alldeles förgäves likväl. Snillet, som hör gräset växa, kunde icke undgå att förnimma åtminstone ett matt genljud av den kvävda jämmern. Shakespeare måste ha lyssnat till det. Den nästan allvetande visste också en smula om barn, visste säkert mer än han mäktade meddela. Åt

barnkammaren kunde blott en oansenlig vrå upplåtas på hans av kungaborgar, slagfält och herdelandskap fyllda scen.

De shakespeareska barnen lyckas sällan helt avlägga sitt tidevarvs lillgamla och vanställande kostym. I klassisk konversationskunskap, världsvisdom och vitsig munvighet tävla de putslustigt med de vuxna. Den lille viktige Lucius i den tvivelaktiga skräckpjäsen Titus Andronicus är, om äkta eller ej, ingen förkastlig representant för Shakespeares pojkar. Han röjer inte bara ett riddarämnes stortaliga manhaftighet utan också en pilts rådvilla ångest inför oförstådda fasor när han med skolböckerna under armen springer undan för sin faster Lavinia som har fått tungan utryckt och händerna avhuggna.

> Hjälp, farfar, hjälp mig! Faster Lavinia
> förföljer mig, och jag vet inte varför.
> O farbror Marcus, se så fort hon kommer!
> Ack söta faster, jag vet inte vad ni vill.

Men Lucius har profiterat av sina studier och i nästa minut yttrar han sin välgrundade åsikt att fastern har en skruv lös,

> ty jag har läst att Hekuba av Troja
> blev tokig utav sorg.

Så lärd som denne lille romare, vilken fått Ovidius' Metamorfoser i present av sin mamma och gör fiffig tillämpning av ett horatianskt ode, är inte William Page i Muntra fruarna i Windsor, och inte heller så betydande. Om han släppes fram i en scen för att bestå en mycket elementär latinexamen, så sker det bara till förmån för de komiska figurerna pastor Hugh Evans och hushållerskan Quickly. Ännu flyktigare och blott som familjedekoration uppträder i Coriolanus' tält hans son Marcius, som inte talar riktigt rent men dock har ett käckt litet anförande, fullkomligt avpassat för hans ålder, under det hertigens av Clarence barn i

Richard III, en gosse och en flicka, lamentera över sin faderlöshet i de valdaste ordalag. De överglänsas av Macduffs pojke i Macbeth, vilken generar sin moder med den knipsluga frågvishet och förbluffande skarpa logik som gör tänkande barn till plågoandar.

En ljus tragisk skönhet strålar om de furstliga bröderna i Richard III, två halvvuxna gossar redan präglade av ridderlig grace och säkerhet, den yngste ystert kvick och övermodig — »denne lille pladdrande York» —, den äldre, prinsen av Wales, tankfull och kungligt ambitiös. Om dem kan upprepas med vemod farbrodern Richards djävulskt framgnisslade sentens: »För tidig vår bebådar stackot sommar.»

Med ännu mera gripande tjusning fängslar Arthur, den lille hertigen av Bretagne i Kung Johan, som tigger så uppfinningsrikt och hjärtsmältande för sina ögon, hotade av bödelns glödande järn, att den grånade syndaren bevekes. När han vid sitt rymningsförsök bereder sig till dödshoppet från fästningsmuren ber han på äktaste barnavis: »Snälla mark, var barmhärtig och gör inte illa mig» ...

Men högre än dessa späda politiska martyrer står det ljuvaste och olyckligaste av Shakespeares furstliga barn, Vintersagans prins Mamillius. Han dör av brustet hjärta, av sorg över faderns grymhet mot modern. Med rätta sades det till hans eftermäle att han hade »honourable thoughts, thoughts high for one so slender».

Denne oerhört fint organiserade parvel är dock ett verkligt barn, utan spår till hjältefasoner och lillgammalt snusförnuft. Han blir torkad om näsan av sin pappa och svarar enstavigt, försagt och förvirrat, på den vanvettigt svartsjuke kungens nervösa frågor, han pratar näbbigt galant med hovdamerna, som det anstår en liten firad prins, och hävdar sin pojkvärdighet mot en av dem: »Jag vill inte veta av er», förklarar han, »för ni kysser mig så hårt och talar till mig

som om jag vore ett lindebarn» ... Och den plågade drottningen försöker han roa med en hemsk spökhistoria, viskad tätt, tätt i hennes öra för att ingen annan skall höra den, och så blir den ju så mycket hemskare då ...

Den skräckfullt begynta Vintersagan dansar genom herdefester, gyckel och vårlig älskog fram till en glättig sluttablå med allmän återförening och försoning. Blott Mamillius fattas, hjälten i sitt eget lilla sorgespel mitt i komedin. Han är glömd i jublet, ingen behöver honom mer, och man förstår att han var till för sin egen skull, detta Shakespeares bästa barn.

Det är underhållande att från de shakespeareska småprinsarna vända en flyktig blick till en liten höghet som i 1600-talets sista årtionde skred över den fransk-klassiska teatern. Racine kände sig inte lite dristig när han korade till hjälte i sitt bibliska sorgespel Athalie en nio à tio års gosse, Joas, konung av Juda. I förordet söker han förebygga anmärkningar: »Jag tror mig icke ha låtit honom säga något som överskrider vad man kan vänta av ett barn i denna ålder som är begåvat med förstånd och minne. Men skulle jag ha gått något litet utöver detta mått så torde man besinna att det här gäller en alldeles ovanlig gosse, uppfostrad i templet av en överstepräst, vilken betraktade honom som nationens enda hopp och tidigt hade undervisat honom i alla religionens och kunglighetens plikter. — — Frankrike ser i en åtta och ett halvt år gammal furstes person, vilken i detta nu utgör dess förtjusning, ett lysande exempel på vad lyckliga naturgåvor, understödda av en utmärkt uppfostran, kunna åstadkomma hos ett barn, och hade jag förlänat lille Joas samma kvickhet och vett som framlyser ur denne unge furstes repliker så skulle man med fog beskyllt mig för att ha brutit mot sannolikhetens regler.»

Så ungefär skall det låta när man diktar om kungliga barn! Sådana putsar man inte om näsan då man har njutit

förmånen att lära sig etikett hos Louis XIV. Jag behöver knappast påpeka att den lille judekungen i sina välsvarvade alexandriner förråder en utmärkt uppfostran i vida högre grad än lyckliga naturgåvor. Men sin ålder strävar han ju att komma ihåg. Hur täckt och rörande ljuder inte denna listiga vändning vid en fråga som det vore odiplomatiskt att besvara:

— — Hé, madame! Excusez
un enfant...

Han vare ursäktad, och jag ilar mot norr och ett par tre decennier framåt för att gripa tag i en litterär sevärdhet som uppenbarar sig på det mest oväntade håll.

Ludvig Holberg var ingen barnvän, skulle jag tro, och som gisslare av dårskaper hade han tillräckligt stoff bland de stora. Barn kunde han endast bruka som åskådningsmaterial vid demonstrerande av skolundervisningens komik, och i detta syfte uppträder en flock med sin skolmästare i enaktaren Julestuen. Men en gång slog han sig lös och framförde en backfisch i frihet. Hon är sannerligen icke illa, donna Eugenia de Colibrados! Hör hur hon bemöter sin högvälborna moder, donna Olympia, som hos henne söker inpränta de n o b l e s s e n t i m e n t s hennes stånd kräver.

O l y m p i a: — Hör nu, min dotter, vilket aktar du högst, ditt adelskap eller pengar?

E u g e n i a: — Jag bryr mig mest om pengar.

— Har jag gett dig sådana lärdomar, min dotter?

— Nej, mamma.

— Varför talar du på det viset då?

— För att mamma har lärt mig galet.

Efter några ytterligare frågor och förfasanden utbrister den förtvivlade modern:

— Hör du, jag sätter dig i kloster!

— Ja där lider jag ingen nöd.

— Jag gör dig arvlös.

— Arvlös? Ha ha ha hi hi hi!

— Skrattar du åt det?

— Här finns ju ingenting att ärva.

— Gå bort från mina ögon, du vanartiga flicka!

Eugenia avlägsnar sig, i det hon upprepar: »Arvlös, ha ha ha hi hi hi!»

Den vanartiga backfischen äger författarens hela sympati, och han låter den kvicke lakejen Pedro försäkra att »hon är klokare än föräldrarna».

Nästa intressanta barn jag erinrar mig kom till världen i 1770-talets begynnelse. I den bullrande tragedin Götz von Berlichingen fanns bland bålda riddare, sköna damer, prelater, furstar och knektar ett lugnt litet hörn för lilla Karl, son till riddaren med järnhanden men märkligt vansläktad. Denne ynglings klemighet, husliga intressen och tröga ingenium, ett bekymmer för de hurtiga föräldrarna, skildras kostligt. Så här konverserar han med sin faster, den blida och känslofulla Maria, en skön själ i 1700-talets anda:

— Kära faster, berätta en gång till det där om det fromma barnet, det var så vådligt vackert.

— Berätta själv, din lille skälm, så ska jag höra efter om du har varit uppmärksam.

— Vänta ett litet tag så ska jag tänka efter . . . Det var en gång — jaha — det var en gång ett barn, och barnets mor var sjuk, och då så gick barnet åstad . . .

— Nej, inte så. Då sa modern: Kära barn . . .

— Jag är sjuk . . .

— Och kan inte gå ut . . .

— Och gav barnet pengar och sa: Gå åstad och skaffa dig lite frukost. Och då så kom en fattig man . . .

— Nej, barnet gick, och då möter det en gammal man, och han var — nå, Karl!

— Han var — gammal.

— Ja det förstås! Men han kunde knappt gå, och så sa han: Kära barn...

— Skänk mig något, jag har inget bröd ätit varken i går eller i dag. Då gav barnet honom pengarna...

— Som skulle varit till frukosten.

— Då så sa den gamle mannen...

— Då tog den gamle mannen barnet...

— I hand och — och blev ett vackert, glansigt helgon och sa: Kära barn...

— För din välgörenhet belönar dig Guds moder genom mig; vilken sjuk du rör vid...

— Med handen — det var den högra, tror jag.

— Jaha.

— Den blir genast frisk.

— Då sprang barnet hem och kunde inte tala för glädje.

— Och föll sin mor om halsen och grät av glädje...

— Då ropade modern: Vad är det jag känner? och var — nå, Karl!

— Och var — och var...

— Nu är du ouppmärksam igen! — och var frisk, vet jag.

Omkring hundra år senare efterbildades denna dialog, måhända ovetande, av en amerikansk humorist som lät en farbror försöka dra ut ur den femårige Clarence ett referat av historien om George Washingtons lilla yxa. Men då var det inte längre någon konst.

Vid hemkomsten till Jaxthausen från en rövarexpedition mötes riddar Götz av lille Karl med det välmenta anbudet:

— Ska jag berätta för dig om det fromma barnet?

— Efter middagen — svarar fadern, föga angelägen.

— Jag vet något mer.

— Vad kan det vara?

— Jaxthausen är en by med slott vid Jaxt och tillhör sedan två hundra år tillbaka herrarna till Berlichingen som arv och eget.

— Känner du herrn till Berlichingen?

Karl fånstirrar.

— Han känner väl inte sin egen far för pur lärdom — muttrar Götz. — Vem tillhör Jaxthausen?

Karl rabblar från början: — Jaxthausen är en by o. s. v.

Vem annat än den unge Goethe kunde i detta pedagogiska sekel funnit på en pojke som denne eller fått den djupa och lysande ingivelsen att göra honom till familjehopp åt riddaren med järnhanden! Efter ett barn som lilla Karl önskar man inga fler.

TVÅ DRÖMMARES AFTONSAMTAL

1909.

— Det är således sista gången på länge vi sitter här tillsammans, hr professor.

Den som talade var en liten hopkrupen och spänstig gammal dam som med snabba och beslutsamma små steg trippade framåt trädgårdsgången. När hon nu halvt vände sig om mot följeslagaren föll den molnlösa junidagens rikt guldröda skimmer över nedre delen av ett grovmejslat ansikte som strålade varmare än solen under schäferhatten och den sedesamma vita huvan.

Professorn, en sirlig herre med ung figur och ett förnämt, mjukskäggigt huvud av obestämd ålder, log artigt och en smula skälmaktigt till svar:

— Bränner marken under era fötter igen, ni outtröttliga vandrerska?

De hade bestigit den lilla kullen i trädgårdens bortersta hörn, inhägnad i halvrund med en ymnigt blommande syrenhäck, och togo plats på en soffa, över vars ryggstöd ett par vita, doftande klasar sträckte sig fram som till välkommen.

— Jag går trygg och förnöjd på vilken fläck som helst av Guds gröna jord — började hon, sedan de ett par minuter hänfört tysta andats in den milt berusande blomsterångan. — Men ni har rätt, jag har blivit en vandrerska, en sorts pendang till Ahasverus, men inte som han utan hopp. Ingen såg det skrivet i mina stjärnor när jag föddes, men

det berodde väl på att det var en molnig natt. Sedan har det klarnat obeskrivligt.

Hon tystnade och såg långt framför sig. Professorn betraktade henne tankfullt och skarpt från sidan. Så nickade han för sig själv, som om han fastslagit ett resultat, och sade med en ton av på en gång vördnad och beskyddande förtrolighet:

— Jag fäste mig från första början vid ert sätt att hålla huvudet. Alltid framsträckt, i en hållning av lyssnande förväntan, och med blicken fast riktad mot horisonten, som visste ni att i nästa ögonblick stiger något som ni längtar efter upp därborta. Jag har inte iakttagit detta hos någon förr.

— Och det har ingen sagt mig förr. Men professor Amiel är ju känd för att vara en fasligt noggrann observatör, känd och kanske lite fruktad.

— Inte av er åtminstone — replikerade han med ett förläget skratt. — Mycket vet mamsell Bremer, men inte vad fruktan vill säga.

— Åjo, åjo — avvärjde hon, och hennes läppar darrade lite. — Jag har nog slagits med det också, men nu har jag ingenting att vara rädd för längre. Redan tidigt kom jag till insikt om att den som vågar för det högstas skull trotsa åtlöjet, den har övervunnit allt. Det är som sagornas riddarprov: det kan vara nog så groteskt, men vinsten är prinsessan och halva kungariket.

— Ert kungarike, mamsell Bremer, är en de vackra själarnas aristokratiska republik.

Professorn gjorde en liten elegant reverens.

— O nej — hon slog ängsligt ifrån sig med de smala händerna, vilkas fingrar alltid slöto sig blygsamt prudentligt intill varandra som en flock väluppfostrade systrar bland främmande. — Ni är alldeles för artig, hr professor, eller också skämtar ni med mig en smula. Men jag förstår er så

väl. Ni, en ämbetsman i den demokratiska republik som vårt kära Genève i en bråd vändning har utvecklat sig till, må väl sucka efter en aristokratisk régime, men fjärran ligger mig drömmen om ett fåvälde, om än så förandligat. Därhemma betraktades jag som en riktig rabulist, vet ni, en liberal! Ni skulle bara höra vilka reprimander konservativa dagbladsskrivare serverar mig! Det är en härlig och bister tid vi lever i, andarna vaknar och friheten genomlöper med kaprioler och okynne sina bråkiga men sällt löftesrika slyngelår.

Professorn skakade sakta, vemodigt på sitt långlockiga huvud under det allt eldfullare talet. Efter en liten paus utbröt han med ett smärtsamt leende:

— Så långt fram ni ser, så långt bortom horisontlinjen! Mina ögon, som inte likt era har ett mål, fängslas av det panorama som breder ut sig här närmast framför. Där skönjes ingen frihet men väl anarki, ingen morgonrodnad men ett blodigt brandsken. Vi skrider oundvikligt mot en ny despotism, rebellernas, en ny ortodoxi, kättarnas, ett nytt kastväsen, jämlikhetsivrarnas. Man har en febril brådska med att reparera nötta institutioner och prova nya arrangemang av samhällsordningarna, och man frågar allt mindre efter att bättra på mänskorna. Det är alldeles som om man trodde att frid och trevnad skulle inträda i en splittrad familj om bara våningen utvidgas och möblerna placeras om.

— Ja men tänk om så verkligen skulle förhålla sig — inföll Fredrika Bremer livligt, och det plågade drag hans ord kallat fram kring hennes goda mun vek för ett uttryck av hoppfull energi. — Fråga husmodern — det är hon som har mest att lida av trångt utrymme och skrymmande möbelbråte. Ah, ni småler, ni tänker: nu kommer mamsell Bremers käpphäst fram igen. Ni yttrade en gång — det var en komplimang och det var en kritik —: mamsell Bremer ser hela världen från en kvinnas synpunkt, genom fönstret i ett

vardagsrum. Må vara, men jag ser dock — hela världen, och från denna utsiktspunkt kan jag bättre komma åt att visa den för de flesta än från toppen av ett förklaringsberg. Om nu jag, arma skröpliga varelse, kunde tänkas bestiga ett sådant . . .

— Ni skulle bäras av änglar! Jag ville skamsen böja mig i stoftet för er himmelska godhet. Själv är jag en fredlös ande som irrar runt i universum och beskådar det från tusen fönster, rädd att gå miste om någon vy, någon nyans, och det skulle förefalla mig som en profanation om jag inbjöde medmänskor att dela mina njutningar eller mina fasor. Vilken försagdhet och vilken egoism! Och dock . . .

Han tystnade och vände bort huvudet, förströdd eller generad.

— Och dock? — manade hon vänligt. — Ni måste säga ut. Ack ni talar ju nästan aldrig om er själv.

Hans melodiska stämma fick en biton av svårmodig ironi:

— Nå så jag gör inte det? Jag har dock jämt en känsla av samvetsagg över att jag gör det för mycket. Vad jag ville säga? Jo, jag menar, jag har en aning om, det svävar för mig som en möjlighet, att mitt andligt kringströvande enslingsliv, min ogästvänliga ungkarlstillvaro så att säga, har sin hemliga plan, sin uppgift, ja kanske rent av sin sociala mission.

— Helt visst, helt visst! — Fredrika Bremer nickade glatt bifall. — Ni tror väl inte att jag önskar stänga in er i mitt »vardagsrum»? I vår faders rike finns många lägenheter — och många flyttningsdagar. Det står visst för mig att ni är konfirmerad till medlem av den stora församlingen, den heliga och f r i a allmänneliga kyrkan, vars begynnelse jag har kommit för att spana efter här i Schweiz, detta frihetens uråldriga bergfäste, och som väl egentligen är belägen — bortom horisontlinjen.

— Ur den församlingen hoppas jag att aldrig bli exkommunicerad — svarade han och tryckte hennes hand som för att besegla ett förbund. — Fast det kunde lätt nog hända mig i vår grälsjuka, misstänksamma och såtillvida äkta nationella s. k. fria kyrka, som ni gör bäst i att inte ställa för stora anspråk på.

— Ni talar illa om era landsmän, men jag fattar innerligt väl hur ni ofta måste lida av den bitska nordanblåst, la bise noire, som sveper genom Genèves gator och tränger rätt igenom inbyggarnas själar. Det finns en del bildade och fullt upp av dugande kvinnor i er stad, men jag vill inte neka att jag känner mig besviken på dem. Här om någonstädes hade jag väntat att finna dem klarvakna, vissa om sin uppgift i samhällets hushållning och modigt beslutna att fylla den. Men deras synkrets är ännu trång — begränsad av hemmets eller urmakarverkstadens väggar.

— Det är sant, men uppfostras de till annat, har de förutsättningar för annat? Och jag skulle vilja tillägga: behövs något annat? Jag har, som ni nogsamt vet, inte ett spår till liberala principer, men jag vill inte heller gärna ertappas med konservativa fördomar. Så snart erfarenheten skänker mig tillräcklig förvissning om nödvändigheten och önskvärdheten av en vidgad sfär för det svagare könet ber jag att bli antecknad på listan över anhängarna av kvinnans emancipation. Men dit har jag ännu inte hunnit.

— Ni är ung och jag har gott hopp om er — log Fredrika Bremer. — Men jag undrar om erfarenheten på detta område spelar någon roll för männen, om det i detta fall kan förekomma någon erfarenhet hos dem? Seende se de intet . . . Och vad återstår dem då annat än att tro? Tro kvinnornas vittnesbörd. Om en man uppträder i vår sak så gör han det aldrig på grund av de erfarenheter livet gett honom om vår belägenhet, av blödande medkänsla med vårt

släkte, utan av en abstrakt rättfärdighetsprincip eller ock eggad av en älskad kvinnostämma.

Professorn skakade förbryllad sina lockar.

— Ja ja, detta är en skarpsinnig iakttagelse, den innehåller stoff till oändlig begrundan, men jag känner mig så utanför allt detta. Och likväl kommer ni mig att drömma om en framtids kvinnor, starka, frittblickande, andligt odlade ... Men jag skymtar bara dimgestalter, med flytande konturer ...

— Konturerna ser inte heller jag så klart — avbröt hon. — Ens inbillning hålles i bojor av samtidstyperna. Min framtidskvinna svävar beständigt för mig i krinolin, men vem vet, om femti år är kanske detta plagg så bortlagt och förgätet att de unga inte längre vet hur det såg ut.

— Vad det är likt er, mamsell Bremer, att sitta och spekulera över 1907 års moder! Vet ni vad, jag kunde tillönska er att få uppleva dem, och det är egentligen fult av mig, för jag misstänker att ni finge skåda åtskilligt som komme er att rysa.

— Obotlige skeptiker! Jag rädes inte för ett nytt sekel och jag sänder det min välsignelse från detta kära oroliga århundrades mitt, från d e t y s t a s u c k a r n a s t i d.

— Ni orubbliga troende! Er välsignelse måste verka, som vart ord ur en hög och ren själ. Men jag, jag står där tomhänt. Vilken gåva har väl jag att lämna efter till de kommande? — Han satt djupt nedböjd med huvudet mot handen.

— Ge er själv — sade hon dämpat med en blick som lyste av hjärtlighet och medlidande. — Om inte er välsignelse så era tvivel, om inte era förhoppningar så er ångest. De kommande behöver allt och de kan bära mer än vi. Ack vi vet så lite om dem, vad de kommer att önska och förverkliga, men hör! — En näktergalsdrill pärlade genom

syrensnåret. — Denna paradislåt ska de höra — och känna därvid som vi.

Han hade långsamt rätat upp sig och satt lyssnande med ett lyckligt skimmer över dragen.

— Era sångare prövar instrumenten till aftonens konsert, och skymningen faller snabbt. Det är på tiden för mig att anträda vandringen in till Genève. Härute med er och näktergalarna har jag insupit en ljuvare framtidsmusik än den som strömmade över mig förliden vecka inne i stan, när den tyska operatruppen gav Tannhäuser av den nye beryktade maëstron Wagner.

Professor Amiel bjöd Fredrika Bremer armen och förde henne neråt trädgårdsgången fram till det gröntomhägnade prästhus där den outtröttliga vandrerskan slagit läger för några vårveckor.

TYSK FRIHET

1917.

I Weimar skedde den 23 oktober 1813 en grov skandal. Österrikiske fälttygmästaren greve Colloredo, färsk från folkslaktningen vid Leipzig, kom för att inkvartera sig i Goethes hus, och värden gick våldgästen till mötes, med sin beryktade styva artighet, kan man ju tänka sig. Men krigsmannen såg plötsligt rött, blev arg som en tjur och överföll den vördnadsvärde civilisten med fula ord.

Goethe bar nämligen, som om ingenting hade hänt, sin kära hederslegion på rockuppslaget . . .

Skvallret skyndade att sprida historien, och nu blev det ett problem att avgöra vilket som var oerhördast: Goethes antinationella demonstration eller Colloredos fräckhet. Rahel hade skäl för sin upprörda förmodan: »Deutschlands Pöbel, wie wird er sich freuen!» Själv genomlevde hon med passionerad ömhet mästarens smälek, och fastän djupt patriotiskt engagerad i krigsfilantropi utbrast hon av hjärtat: »Der rohe Krieg! Und seine Gesellen!» Varnhagen, för tillfället officer, lät sig inte helt vinnas av hennes sköna glöd; villigt medgav han att österrikarn var en knöl, men Goethes obegripliga hållning vållade honom långt smärtsammare bekymmer. Karoline von Wolzogen ugglade dystert att den kränkta storheten skulle i skammens förbittring överge Weimar — och begrava sitt nederlag i någon skum vrå, menade hon väl. Fru von Humboldt slutligen, en patriot

utan nåd, fann i förtvivlan utvägen att blankt dementera »die ärgerliche Geschichte».

Medelpunkten för detta tumult av medlidande, farhågor, tadel och skadeglädje bevarade, såvitt man kan se, den fullkomligaste ro. Det var inte första gången krigsförvildning trängde in i hans Tusculum, och annotationsalmanackan intygar att detta nyaste exemplar inte hindrade honom att njuta en lugn natt. Helt oskyldig och avsiktslös som han var föll det honom aldrig in att hans situation kunde fattas lika stort symbolisk som Luthers när han spikade sina teser eller förklarade att han inte kunde annat. Långt ifrån att önska chockera gjorde han godmodigt och likgiltigt vad den nationella konvenansen — detta splitter nymodiga påfund — uttryckligt fordrade av honom, men han ägde ingen instinkt som på förhand underrättade om dess krav.

Några dagar efter episoden — han bar då endast sin ryska orden — upptog han ämnet inför Wilhelm von Humboldt och menade att man kunde väl inte lägga av ett hederstecken som man fått av en kejsare, bara därför att denne hade förlorat ett slag.

En kejsare! Ett slag! Inte ens av den kallblodige Humboldt får man begära att han i sådana dagar skulle med åsidosättande av sin tjänsteplikt som diplomat finna mening i denna grandiosa attributlöshet. Han förstod inte annat än att gubben hade blivit slö. Goethes knappa, avbrutna och olustigt-ironiska maner att röra vid dagsfrågor inbjöd verkligen att tolka hans isolering från krigsrumlet som en knarrig gammal herres rädsla för drag.

I dag bör man vara färdig att här upptäcka en ny typ av heroism.

Den masspsykos i vilken Goethe höll huvudet klart var till omfånget och graden en obetydlig affär mot vad vi ha upplevat; i stället drog den med finare lockelser. Den

relse, vaknad i enstaka bättre själar under trycket av ett obarmhärtigt framskridande våld, hade genom åratal av förtvivlade komplotter och vågstycken vuxit så stark att den äntligen kunde omringa de förskrämda regenterna och undfå sin legitimation. När då en suverän undertecknade tändande upprop »till mitt folk» var det folket som hade tryckt pennan i hans något skälvande hand. Nationalismen var ett vackert barn i vaggan.

Goethe trotsade all denna poetiska suggestion och försmådde den tacksamma hövdingsroll man var beredd att unna honom. För att bevara tillräckligt avstånd från slika absurditeter slog han sig »mit ernstlichstem Studium» på det kinesiska riket.

En kejsare, ett slag ... I själva verket såg Goethe historiska figurer och tilldragelser i deras grundritning, utan den tillfälliga färgläggning som för partiskt intresserade är allt. Frihetskrig och erövringskrig, uppror och upprors undertryckande, alla statslivets konvulsioner voro honom vedervärdiga naturkatastrofer, i vilka det var klokt att söka tak och skydda vad skyddas kunde. Av enskilda kämpar som döko upp ur den vältrande massan kunde han gripas — likgiltigt på vilken sida de visade sig. Madame Roland räknade han till de karaktärsgestalter vilka gräsliga epoker lämna efter sig som enda vinning, och i den rotlöse äventyraren Napoleons person igenkände han samtidens enda härskare av Guds nåde.

»Vi privatmänskor» brukade han säga med en komisk blygsamhet som betydde krossande dom över alla kannstöpare och förstucket hån över de mäktigas historiemakeri. Men hans mer och mindre kinesiska studier hindrade honom inte att från sin vishets Lynkeustorn hålla god utkik över det som försiggick, och fastän han oftast inskränkte sig till att beledsaga den stigande hetsen med muttrade sarkastiska

glosor, där Mephistos galghumor spelade i lustiga språng mot en bakgrund av leda, kunde han en sällsynt gång ta bladet från munnen och uppenbara en överpolitisk insikt som skämmer ut profeterna av facket.

Så lät han i en öppen stund den unge Jenaprofessorn Luden locka fram ett helt statsmannaföredrag som kunde anstå en stor oppositionstalare i något parlament. »Ni talar om tyska folkets uppvaknande, om dess resning och anser att detta folk inte mer skall låta sig frånryckas vad det har tillkämpat sig och dyrt förvärvat med gods och blod, nämligen friheten. Men har folket verkligen vaknat? Vet det vad det vill och vad det förmår? Sömnen har varit för djup för att ens den starkaste ruskning skulle kunna återföra besinningen så fort. Och är då varje rörelse en resning? Reser sig den som blir våldsamt uppkörd? Vi talar inte om de tusentals bildade ynglingarna och männen, vi talar om miljonerna» ...

Med ett par raska och målande drag skisserade han det öde som denna plötsligt hoptrummade nation höll på att dra över sig. Man drev ut de revolutionära förtryckarna genom den ena porten med hjälp av barbariets än fruktansvärdare härskaror som gladeligen strömmade in genom den andra. I själva Weimar kurtiserades kosacker, baschkirer, magyarer, allehanda snuskiga vildar, som frälsande änglar. Det vill säga, man jublade över att göra kål på en Napoleon och gav sig aningslöst i händerna på Metternich och tsarismen. Och vad slutligen monarkernas folksmickrande proklamationer angick — Mephisto log mycket vetande.

Måste man inte tro att den som så siade i den rusiga december 1813 hade avlurat sibyllan några blad ur hennes bok?

Men Goethe lämnade inte sin nationellt troende åhörare utan all tröst. Psykologisk och historisk rimlighet syntes honom fordra en betydande framtid för detta söndertrasade

folk, »so achtbar im einzelnen und so miserabel im ganzen». Hela hans planfulla och mångfaldiga verksamhet syftade att bereda detta avlägsna rikes tillkommelse. Det föresvävade honom en nation genomsyrad av kultur från ovan till nedan — den politiska pessimismen rundade av sig med en blå estetutopi.

Detta sitt riksgrundande värv kunde Goethe officiellt antyda i mycket beskedliga vändningar, som när han kallade sig »en sant fosterländskt sinnad och inhemsk litteratur främjande man», men de salta och mustiga rimstumpar i vilka han ohämmat utgöt sina hjärtemeningar och förargelser tala ett högre språk.

> Ihr könnt mir immer ungescheut,
> Wie Blüchern, Denkmal setzen ...

Den ena befrielsekampanjen var väl minst den andra värd.

*

Varnhagen klagade under bråket om ordenshistorien att Goethe förnekade sina egna söner: ur den andliga rörelse han hade väckt steg ungdomens krigiska låga. Utan tvivel — så vårdslöst sprider vinden gnistorna från ett snilles eldhärd.

Men det nya nationella och politiska släktet återgäldade refuseringen och korade Schiller till sin klassiske patron. Där hade de en specialist på frihet, mänskorätt, fosterland och republikanska dygder, och eftersom de saknade personlig bekantskap med dessa goda ting smakade det fågel att bara höra dem uttalas med myndigt patos.

Schiller hade ju verkligen fört en frihetskamp, men alldeles för egen räkning. Han var ingalunda den Posa som skulle stiga fram för sin Serenissimus och hålla föredrag om ny kurs eller den Tell som skulle röja honom ur vägen.

Han valde klokt att rymma ur räckhåll för den patriarkaliske despot som härjade i hans lilla fosterland; så långt var han ännu ingen hjälte utan en misshandlad skolpojke. Först nu, frälst från färlan, kunde han börja utbilda den desperata och metodiska skriftställarheroism som ger typen Schiller en så karaktärsfullt högspänd hållning. Han blev idealens ceremonimästare och vakade principsträngt över den etikett som skilde dem från verkligheten. »Freiheit ist nur in dem Reich der Träume, Und das Schöne blüht nur im Gesang.» Hans fel var det inte att omstörtare hyllade honom som handlingens härold; men det är hans olycka att den lojale söndagsidealisten med långt större rätt kan tillgodose sitt frasbehov ur hans tappra sentenser.

När den ideella nation som trodde sig följa i Schillers spår hade smakat blod fick den världsliga lustar och ville bli stat. Man hade upplevat en del, man hade hjälpt till att göra världshistoria och därmed förvärvat en helt ny ömtålighet för det som de föregående släktleden hade burit med fatalistisk undergivenhet och som sammanfattades i termen »das deutsche Elend». Det kändes gränslöst försmädligt att ha störtat upp och räddat ett obefintligt fosterland. En trasmatta av små autokratier, kallad Tyska förbundet, var den realitet som motsvarade hägringen »Deutschland».

I tre årtionden fäktade de tyska landens intellektuella för att erövra politiken, dittills monopol för furstar och deras förtrogna. Studenter och professorer, journalister och diktare funno sig kallade till medborgardåd. Det gör knappast någon skillnad om de gingo hårfagra i »gammaltysk» habit och svärmade för det medeltida kejsardöme romantiken hade möblerat så förtjusande, om de som nyktra historiker eftersträvade en konstitutionell monarki efter engelsk modell eller om de enligt senaste Parismodet agiterade för den sociala republiken. I sina anarkiska och vidunderliga

formskiftningar är det en enda lång rörelse mot ett mål: Tyskland.

Och detta tidevarv av sammansvärjningar, attentat, martyrskap, hetsande sång och hejdlös kritik, av monarkisk förstockelse, statsinkvisition och polisterrorism går i kulturhistorien under det leende namnet Biedermeier! Ja verkligen, Michel i den toppiga nattmössan uppförde denna borgerliga komedi som med sin lätt genombrutna soliditet och oskuldsfulla stilrenhet står för oss lik »en barndomssöndags minne», under det hans objudna tribuner ledo munkavle, fängelse och landsflykt för att skaffa honom en europeiskt anständig tillvaro. Sömnen var, som den vise i Weimar hade sagt, för djup. De undre lagren, hantverkare och andra proletärer, begynte dunkelt förnimma det nya seklets välsignelse, social nöd — förut visste de inte av annat än individuell misär —, och fingo sprittningar i nerverna så snart åskväder bröt ut i Paris. Då kunde de i plötslig panik tända på ett residensslott, jaga bort en hertig, plundra en fabrik eller rent av bygga barrikader på Berlins gator. Efteråt gnuggade de sig förfärade i ögonen, trodde sig offer för en mardröm och lade sig att slumra på andra örat.

En gång rycktes väl hela Biedermeier — fastän sömnyr — med i virveln. Det var det unika och underfulla ögonblick 1848 då revolutionen upplevde sin högkonjunktur, då majestäten och högheterna med ödmjukt sänkta spiror läto det omöjliga ske att ett nationalparlament samlades för att i det suveräna folkets namn besluta över deras framtid. Professorerna och diktarna regerade faktiskt, nu blev det lojalt att vara revolutionär, och Michel fogar sig i all sorts styrelse.

Man kan nätt och jämt tro att denna tyska folksaga har hänt, och de som upplevde den trodde det knappast själva. Fru Uhland, som hade följt maken till Frankfurt, uttryckte det allmänna själsläget i trohjärtade ord: »Die neue Zeit

will mir immer noch wie ein Traum erscheinen. Dass Männer aus dem Volke und nicht die alten Machthaber die Staatszügel führen, ist für uns lenksame Deutsche eine so neue Erscheinung!» Hon kunde drömt sig som kejsarinna om Uhlands motion att till riksöverhuvud skulle kunna väljas vilken tysk som helst hade gått igenom. Sådana tider var det.

Men makten gled lätt tillbaka i sin gamla fåra och friheten stannade där Schiller hade satt den. Frankfurtparlamentets fiasko ändade litteraternas äventyrsbana. Bortsett från några sista svåra krampryckningar kan man betrakta som avslutning den verkligt rörande scen i april 1849 då en liten glanslös professorsdeputation från nationalförsamlingen, Arndt, Dahlmann, Raumer, Simson, bjöd Friedrich Wilhelm IV tyska kejsarkronan och skymfligt avfärdades som obefogad. Det var Tyskland som ville i godo erövra Preussen och sparkades tillbaka.

I nytyska riket — Preussen som hade blodigt underkuvat Tyskland — blev det en kär undersåtlig plikt att prisa detta okynniga Hohenzollernstreck som förutseende vishet och rycka på axeln åt revolutionsårens redliga martyrer. Den poetiska rättvisan kräver att det en gång reses statyer åt dem i någon nederlagsallé.

*

Ricarda Huch i sin lysande och mäktiga bok »Luthers Glaube» (1916) utför en romantiskt sinnrik indelning av nationerna i politiska och geniala. Hennes spekulation, fantastisk som Böhmes eller Novalis', har utom skönhetsvärdet av en gnistrande tankelek betydelse som en högst representativ andes vittnesmål i den stora processen Weimar—Potsdam, nu åter rest. Visserligen sätter hon, med stark betoning, Wittenberg i stället för Weimar, men den ena symbo-

len som den andra betecknar det kaotiska, skapande, geniala Tyskland, det som fordom ömt kallades Europas hjärta.

Politiska folk som det engelska äro skickade till organisation, statsutveckling och imperium — Tysklands sändning, förkunnar vår diktarinna, var att ur sin formlösa, passiva, okultiverade massa föda fram gudomliga gestalter och oförgängliga tankar. Om denna nation skall politiseras kan det, eftersom naturliga anlag saknas, endast ske genom påskruvad preussisk systematik, eufemistiskt benämnd organisation. Men därmed är avfallet och förfallet givet, och Gud måste utvälja en annan nation, sannolikt ryssarna ...

Så uppstå åter i militarismens och socialismens anspråksfulla rike, medan det ännu nästan skiner nyförgyllt som på sin första Sedandag, ihjälslagna ideal från småbrukets fattiga tider, då tyskarna som skalden i Schillers parabel tröstade sig med gudaumgänge över att ha kommit för sent vid jordens delning.

Censuren tycks ha insett att inga farligheter vidlåda denna metafysiska statslära. Den är i själva verket, som allt vad Ricarda, den klassiska romantikern, formar, ett rent och bedårande konstverk och hör uteslutande hemma i den idévärld där alla äkta tyska tankar rymligt bo bredvid varandra, obekymrade om hur sakerna knuffas på jorden.

Bålda rabulister i Wolkenkuckucksheim och harmlösa undersåtar i Krähwinkel eller Kuhschnappel voro över lag de genier som med en guldålder av vildaste yppighet inledde den levande tyska litteraturen. Av sådan kombination bildas den lyxuösaste intelligensaristokrati. När i tidens fullbordan anden här slapp lös tyglades den av ingen inhemsk kultur och inga respektingivande realiteter. Den kunde pröva det oerhörda experimentet att irrande i en skranklös rymd söka sina egna lagar utan att behöva justera dem efter några gällande normer.

För att ingen abnormitet skulle saknas vid denna guldålders anläggning var dess förste grundare en kritiker i största stil, av den typ som förutsätter en mångfaldig kultur och fordrar detta färdiga material för sin söndrande och ordnande kraft. Men den arme Lessing måste bruka sina fina, starka händer till storstädning i vittra och vetenskapliga skräpkamrar, han tvangs att föreviga obskuranter genom en fäktkonst som borde glänst i en match mellan pärer, och hans på ett nytt sätt spetsade fjäder, som så smidigt kunde följa tankens viga rörelser, yppade fåfängt för detta peruksekel hur smärt och elegant en tysk prosastil kan uppträda om den vill. En djup och sansad fritänkare, en sorgfällig konstnär, en skriftställare av ras med hetsig puls och kallt huvud öppnade banan för ett släkte av himmelsstormare.

Rasande individualism präglade en räcka underbara figurer, som försöksutkast till en nyartad mänsklighet. Herder och Jean Paul, Friedrich Schlegel och Novalis, Rahel och Bettina... Fichte, Schelling, Hegel, de varandra bannlysande filosofipåvarna, gömma under professorsmaskering den intimaste släktskap med fribytaroriginalen: deras familjenamn är Faust.

Det ser ut som om några årtionden hade varit bestämda att uttömma alla möjligheter i tankens läggspel och med inbillningen erövra »was der ganzen Menschheit zugeteilt ist». Denna universalsträvan var inte mycket ägnad att förtäta sig till form. Det kunde ske lyckträffsvis i en Novalishymn eller ett Hoffmannscapriccio, men konstnärer hela dagen blevo endast Schiller, Hölderlin och Kleist.

Goethe, mästaren för alla Faustar och själv, sedd i sin levnads hela episka bredd, den minst faustiske av dem alla, ömsom konstnär och dilettant, skald och forskare, världsman och mystiker, liksom i instinktivt hygienisk arbetsväxling, Goethe ensam levde i förtroligt samband med verk-

ligheten omkring. Men det var inte ett litet hertigdöme utan naturen, och de skönt kretsande evolutionerna i detta rike stärkte hans avsmak för de godtyckliga och tumultuariska rörelser med vilka folkhopar eller stater söka vältra sig i ett nytt läge, mestadels lika obekvämt som det gamla.

Man bör förstå och nästan tillge att slika snillekonstellationer strålande högt över ett nattligt land kunde göra intryck av hjärtlös prakt på dem därnere som vaknade för tidigt och trånade att se den tyska dagen gå upp.

Gervinus' tjockhudade och bistra »Geschichte der deutschen Dichtung» hör till revolutionsperiodens mest tragiska dokument. Bort med all den poetiska lyxen, må den ligga och multna i Weimars furstegravkällare! Spänn Pegasus för arbetskärran, i vitterhetsfacket ha vi ingenting mer att uträtta, den politiska eran har brutit in. Så lydde den korta meningen i fem packade band. Denne lidelsefulle politikprofessor kom för sent som botpredikare, ty litteraturen var redan inne på det nya spåret och löpte mot en brakande katastrof. Som spåman däremot förhastade han sig: han måste själv uppleva de två filiströsa reaktionsdecennier som bildade jordmån för Bismarcks rike, och alla estetiska lik han hade jordfäst började småningom titta.

Ja, i det preussisk-tyska militär- och industririket blevo dikt och tanke åter så frittsvävande, djärva och självsvåldiga som i Goethes ungdom och i romantikens. Dessa kosmopolitiska lösdrivare voro lika oskyldiga till statens imperialistiska utveckling och konflikter som till dess uppkomst och inrättning. För litteraterna var riket och samhället en given olägenhet som endast angick ens lägre, borgerliga person och förtjänade allsköns åtlöje men ingen praktisk uppmärksamhet. Någon gång hände väl att en straffande röst höjdes mot denna förnäma ansvarslöshet, av en liberal riksdagsman som förtvivlad ropade på intelligensens understöd för sitt svaga parti eller en litteraturforskare som

hade råkat närmare betrakta den bortglömda historien från adertonhundratalets förra hälft; genljud väckte den aldrig. »Heute wacht der deutsche Michel u f f!» hörde jag en julikväll 1914 en förnumstig man yttra bland den stumt skräckslagna hop som bevittnade hur storhertigliga regeringens proklamation om krigstillstånd slogs upp vid porten till en liten badisk medeltidsstad.

Så föll efter hundra år svaret på Goethes retoriska fråga till Luden.

Om talaren spådde alldeles rätt lämnar jag därhän, men visst är att i den natten skedde ett under med det intellektuella Tyskland. En skribent i tidskriften März har belagt det med ett lyckat namn: »andarnas immobilisering». Ljusets riddarvakt klädde sin själ i dygråbrunt, hämtade sina idéer ur tidningsledarna och sin inspiration från stora högkvarteret. Detta var inte politik, det var sviter av en nervskakning. Gervinus vände sig än en gång i graven.

Litteraturhistorien behöver inte ägna mer än en halv sida åt denna episod, som varade så kort och bara betydde ett ögonblicks stockning i strömmen. »Die geistige Einheit giebt uns die Censur», trallade Heine. Men till och med bakom detta martialiskt bevakade gäller ha vi redan länge skymtat kvicknade andar som röra sig i en frihet vilken tycks hota att utveckla sig till samhällsvådlig. Om inte Gervinus' vålnad och patrioten i Dilsbergs stadsport gjorde en skygg för profetfusk så kunde man låta sig frestas att ana som nachspiel till sekularfirningen av napoleonska världskriget — ett frihetsdrama diktat av tyska författare. Historien har sina rytmiska infall.

I Preussens huvudstad satt en prins på Bismarcks stol och anropade i yttersta nöd 1848 års ande, professorsdemokraternas, kulturidealisternas, frihetsdiktarnas ande. Högtidlig rehabilitering av ädla offer efter ett par mansåldrar på själva avrättningsplatsen — det är ett av historiens välkända nummer (den har ju inte många på sin repertoar). Anden kom inte, den var tyvärr riktigt död.

På Weimars till nationalscen förvandlade hovteater nedkallade folkombudsman Ebert i heta böner de klassiska halvgudarnas välsignelse över de nya riksskaparnas mödor. Förgäves. Det är numera bara på operan statyer nicka. Biedermeier hade ännu råd att eklärera Frankfurts Paulskyrka med idéernas lyster; på Weimarteatern härskade dira necessitas med sin nyktra grådager, man arbetade under piskan för nakna livet, och vad som en gång hade varit djärva och tändande tankar, bekräftade med allsköns martyrier, stod där plötsligt som oundkomliga fataliteter, dem man endast hade att i parlamentarisk ordning tekniskt utarbeta. (»Reser sig den som blir våldsamt uppkörd?»)

Tre tyska revolutioner på sjutti år! Tempot är nästan galliskt, men typerna variera egensinnigt. Den första hade många ledare, den andra (1866—71) bara en, den tredje ingen. Litteraturprodukt var endast den första, därför ock-

så den vackrast skapade och för god för denna ostädade värld.

Den svärm av skalder och profeter som under de sista åren bebådade omvälvning gjorde inte revolutionen mer än barometern gör storm eller seismografen jordskakningar. Deras idéer voro lika opopulära som deras våldsamt experimenterande uttrycksmedel, de hördes endast av varandra, och under det expressionisterna av skönt skimrande drömstoff byggde sin ideala anarki och aktivisterna sin aristokratiska republik gick det tyska ödet sin bistert logiska gång längs med jorden, blint betjänat av generaler, furstligheter, junkrar, politiker och den väldiga anonyma massan, hän till katastrofen, som var revolution om någon ville det eller ej. Än i dag träffas förmörkade individer som käxa om att »revolutionen var onödig»: hade inte det eller det telegrammet avsänts, den eller den åtgärden vidtagits o. s. v. De likna en idiot som har slagit sitt glas i tusen skärvor och envist fordrar att fortfarande få dricka ur det.

Men fastän denna revolution kom i skepnad av konkurs och ej som ett fritt arrangerat upptåg av glans och tapperhet hade även den i sin nyhet några stimulerande färgfläckar, några ögonblick av festlig upprördhet, och sådana, vet man ju, locka litteraterna som lågan fjärilen. Självklart var Spartacus deras ögonmärke, Scheidemannsfigurer äga ingen charm för muserna. Man skall inte därför tillvita dem pueril smak för ytligt pittoreska scener. På ena hållet beprövade martyrer, osläcklig självseld, fanatisk idétrohet in i röda döden, på det andra kompromitterade kompromissarier, politiska maskinister, kalkylatörer och inte ens skickliga sådana: för den obundna anden och fantasin bjöds här inget val. En revolution som vill konsolidera sig har skäl att akta sig för diktarna. Man gjorde så i Weimar, trots Eberts morgonbön, och fick ju omsider en konstitution till stånd.

Men över utopisterna och barrikadsångarna höjde sig några litterata idealister vilkas namn stråla i den revolutionära helgonkalendern. Gustav Landauer, ansedd skriftställare, kunnig i Shakespeare, modern diktning och medeltidsmystik, dramaturg vid Düsseldorfteatern, följde kallelsen att blamera sig som »ecklesiastikminister» i Münchens rådsregering och blev vid kraschen ihjältrampad av en soldat. Essayisten Kurt Eisner, Münchens diktator, stupade för en attentators kula i det ögonblick då han lär ha ämnat avsäga sig befattningen. Och Rosa Luxemburgs mellan agitation, fängelsestraff och litteratur delade tillvaro kröntes besinningslöst av hennes hatare med en förklarande martyrdöd. Så utkastade ur det politiska spelet föllo de inte bara mjukt i den beskäftiga litteraturkritikens vänligt bredda armar utan befordrades snabbt till symboler och legendfigurer.

Nu är också tiden inne då Bismarck, den starkaste tyska revolutionär efter Luther, äntligen är fri att stiga upp i fantasins himmel till Napoleon, Karl XII och varför inte röda Rosa — till de oförgätliga som ha misslyckats med glans. Lika passionerat segt som han klamrade sig vid sitt rike — så han vrålade av rasande smärta när han tvangs att släppa greppet! — lika envist häftade detta hans verk vid hans minne och bråtade upp sig kring hans gestalt. Riket föll i grus, och nu syns mannen. Han behöver ingen piedestal, formatet räcker till.

I honom måste konstnärerna känna igen en tragisk broder. Han hörde till de största av deras ras men dömdes av sin demoniska genius att arbeta i det vidrigaste och omöjligaste material. Geniets sömnlösa besatthet, skapandets kramp och vånda släppte honom aldrig. Men aldrig upplevde han det ögonblick då han trött och lättad kunde ställa ifrån sig ett fullbordat verk. Det uppnådda stod var dag på spel och måste försvaras med desperadomod. Och under det han regerade ett rike av egenhändigt fabrikat och

strålade ut en trollkarls prestige över världen var han i sin sociala ställning, när allt kom omkring, bara en preussisk minister, d. v. s. uppsägbar var stund som en städerska, och uppsagd blev han ock av en onoslig liten husbonde, som därmed utförde makternas uppdrag att straffa en hybris vilken hade nått sin föresatta gräns. Men först bortåt tretti år senare gick femte akten av det bismarckska sorgespelet, ett drama i Shakespeares högsta stil och lärorikt som en söndagsskoleberättelse.

Bismarckslitteraturen hittills, om den ville vara annat än dokument och referat, var alltså för tidigt ute. Biografer, memoarskrivare, festpoeter och epiker utgingo ovillkorligt från föreställningen om den providentielle frälsarhjälten, pater patriæ, mästaren för ett oförgängligt storverk. De skelade alltid åt ett lyckligt slut. Samma synvilla, bara färgad av annan dager, behärskade de av partidoktrin eller temperament fientliga författarna. De trodde att mannen var dömd om man förkastade hans »Leistung». Från maskinteknik och militarism härstammar väl denna moderna värderingsmetod.

Men ordet varar längre än makt, romaner överleva riken och Bismarck, själv en ordets stormästare, har i framtidens litteratur den tryggaste reträttplats.

Ty till sist blir allting litteratur. Den är minnet, förklaringen, domen och den enda konserverande makt som frälsar livets myllrande skapelser. Vad inte den tar hand om är förspillt, så dött som hade det aldrig varit. Om livet är en obalanserad och slarvig diktare, så är dikten en skapande kritiker. Rangordningen må lämnas därhän: handla eller skildra, det är, som Emerson menade, ett val mellan »soft and turbulent dreams». Men litteraturen har sista ordet och promenerar i livets väldiga stärbhus som den lycklige arvingen.

AMERIKANSK POESI

1922.

En söndagseftermiddag i augusti för åtti år sedan snubblade en tankfull diktare genom skogarna kring Concord, Massachusetts; en varselkunnig som i varma sensommarfläktar spårade höstens andning och i de gyllene stråk som glimtade mellan trädens långa skuggor läste en döende härlighets melankoli. Det var just vad han trivdes med, Nathaniel Hawthorne, detta skarpögda söndagsbarn som brukade möta spöken och skymningsväsen i blanka söcknen.

Men vid stigen som löpte utmed Sleepy Hollow (där ingen profetisk rysning förkunnade honom att han beträdde platsen för sin grav) stötte han på en ung kvinna. Hon låg och studerade någon besynnerlig och utländsk bok, mesopotamiska för honom, och sög sannolikt inget vällustigt vemod ur den solsköna aftonen, ty hon var så laddad med elektrisk energi som han var besatt av artistisk sensibilitet. Om berättaren av T w i c e - t o l d t a l e s ännu kunde anse sig som »den okändaste författaren i Amerika», så njöt Margaret Fuller, redaktören av The Dial, Goetheaposteln bland puritaner, en oförstående och mestadels ondartad uppmärksamhet så långt kulturen strålade ut från Boston med omnejd. Hon var en person som man inte kunde gå förbi, Hawthorne slog sig ner i gräset och det blev ett samspråk om höst och skogsvandringar, om barndomsintryck och bergsvyer, om enkla urpoetiska ting som stämde med rum-

mets och dagerns helgd. Säkert var detta den enda gång de två hade en fridens stund tillsammans.

Plötsligt ljöd fotsteg på vallen ovanför, någon ropade »Margaret», och när denne någon dök fram ur det gröna dunklet medförde han en intressant underrättelse: att där gick muser i skogarna denna välsignade dag och hördes viskningar i vinden. Naturligtvis var det Emerson; han talade aldrig prosa, hans förtrollade läppar strödde pärlor och juveler som den dygdiga flickans i sagan. Hawthorne åter ägde en märklig talang att t i g a poesi, och Emerson var det som löste hans magnetiska stumhet i musik, när den en hel kväll hade fyllt ett sällskapsrum sorlande av spirituellt samspråk: »Hawthorne rides well his horse of the night.»

Denna sommarsöndag då muserna gick lösa i skogen kring en by i Massachusetts, ej stort annorlunda än i Shakespeares Arden, sänder mig sin smala guldstrimma in i det mulnaste av sekler. Där möttes i en helgstund utanför tideräkningen tre ytterst olikartade litteratörer och fogade sig samman som strofer till en dikt. En sådan liten lyrisk improvisation är den raraste av lyckträffar.

Det var en mycket betydlig procent av Amerikas andliga aristokrati som uppförde denna sabbatsidyll. Ja, man skulle näppeligen i året 1842 kunnat framleta tre till som i ingenium och konstnärskraft hade gått upp mot de tre. Washington Irving, Thoreau, Poe — två så distingerade namn och ett så fosforiskt lysande — räcker inte.

Poetiska figurer var det, helst sedda i de många decenniernas försköningsdis. Hawthorne snarvackrast och skenbart likformig med ett populärromantiskt artistideal, Emerson vädjande till en kräsnare smak med sina stjärntankars kyliga blåvita glitter mot en fond av metafysiskt svärmeri. Men bägge förde därbredvid ett trådrätt, försiktigt, konfliktlöst och ointressant medborgarliv, ett sådant som gör sig dåligt

i biografier och väcker ringa resonans i mänskors hjärtan. Inom denna förskansning, som gav dem cellens egoistiska fred, kunde de i ett land där den svarta faran med var dag hotade närmare frossa i ädla orgier — och vem tackar dem inte för det? Likväl förblir det en smula kusligt att hos andar av rang påträffa så begränsade och så hushållsamt skötta emotionella tillgångar.

Annorlunda var det med Margaret. Hon danades för krascher, kamp och undergång. Ödet vägrade henne att mogna som skriftställare och oförgängligt fixera sitt tumult av idéer, men hon l e v d e poesi och fick dö i tragisk skönhet. Det lät inte mycket sannolikt att en fattig pedagog och journalist från det avsides New England skulle turista till Rom, gifta sig med en ung och fager marchese och med honom kasta sig in i centrum av den stormrörelse som mot 1840-talets slut försökte framskapa republiken Italien. Men så äventyrligt formade Margaret Fuller sin näst sista levnadsakt. Åtta år efter den där söndagen i Concord strandade en brigg från Livorno strax utanför Long Island och Margaret försvann i havet med sin gemål och manuskriptet till sin sista bok, under det sonen Angelos lilla lik flöt i land som en hälsning från den tappra och besegrade.

Hawthorne, som hade häxdomarpåbrå från Salem, reste henne ett av fascinerad antipati ingivet minnesmärke i T h e B l i t h e d a l e r o m a n c e, Emerson bemödade sig pliktmässigt och fumligt att fläta en lagerkrans åt den eldiga kamraten, honom så väsensfrämmande, men nära tjugo år efter hennes slocknande kunde en fin litterat av yngre och smidigare generation, Thomas W. Higginson, stå upp och vittna att hennes plats som djupsynt och modig kritiker alltjämt stod tom i amerikanska litteraturen.

Nu är den söndagsblida endräkten i Concord redan så grumlad att namnet skrattar ironiskt, och saken förvärras inte mycket om jag tillägger detta: Hawthorne hade ingen-

ting att säga till Emerson och Emerson orkade inte läsa Hawthornes böcker. Just därför kanske kunde de till det sista umgås i sval och fridsam vänskap, två enstöringar som aldrig rubbade varandras cirklar.

Men det väsentliga är att muserna dock faktiskt irrade i Massachusetts' lunder, att puritanernas kaktus äntligen blommade. Jag fortfar att i hemlighet hysa ett gammalmodigt tycke för denna oskyldiga, hoppfulla, sirliga och bildningsglada period av Amerikas vittra historia. Det var inte särdeles betydande verser som smiddes av de älskvärda rimmarna Longfellow och Lowell, men vilken behaglig atmosfär av kulturpotpourri man inandades i deras komfortabla biblioteksrum! Europeisk atmosfär visserligen, men renad genom transporten. Kommunikationen med gamla världen var såpass trög att endast det beprövat bästa hämtades över. En utvald odling stod lättare att vinna i Bostontrakten än bland Europas förvirrande plotter. Och aldrig har årtusendens kulturessens gjutits över så oslitna hjärnor, så lantligt morgonfriska själar som dessa ättlingar av långa led hårdarbetande och dygdestyva nybyggare. Kombinationen var unik, den kan aldrig återkomma på denna planeten.

Det nya Amerika i dag, för vilket »sophisticated» gäller som högsta betyget, ser ner på dessa gamla menlösa stofiler som begick dumheten att leva för så otänkbart längesedan, ja innan Chicago var till, och beler deras flört med muser som egentligen var utklädda modeller från Europa. Whitman, den väldige bard i vars spår det nya släktet ovillkorligt sätter sina fötter, visste bättre än så: han visste att sånggudinnan står över nationerna och vandrar vart henne lyster, och han bjöd henne bevekande att skutta över från en ganska gammal värld, hamrade till och med i smickrande galanteri en hexameter för att locka henne:

Placard »Removed» and »To let» on the rocks of your snowy Parnassus!

Och samma väg anvisades denna »famous Female», långt innan Förenta staterna var påtänkta, av ingen ringare person än filosofen Berkeley, i den ståtliga siardikt vilken i en rad rymmer så mycket majestät som någonsin packades på så trångt rum:

Westward the course of empire takes its way.

I denna åsikt instämmer det nutida litterära Amerika, räknande Boston och New York som yttersta östgräns, nästan Europa. Diktens rike har nu hunnit till »the middle West» på sin väg till San Francisco och det stilla hav dit slutligen alla världens välden stupar. Illinois är ett näste av sångfåglar, Indiana alstrar romaner och dramer så flinkt att det väcker åtlöje, Chicago har av den imperatoriske kritikern H. L. Mencken utropats till »the Literary Capital of the United States». Muserna driver på Main Street... Men det hindrar inte att även New York myllrar av litteratörer, att Massachusetts producerar en sparsam efterskörd av moderna poeter och att det skaldas i Californias bungalows.

Versen tycks vara trumf i Amerika nu som den ännu var överallt ett århundrade tillbaka. Den hägnas och eggas av poesiföreningar, poesipris, poesitidskrifter, och tio års oförtrutet experimenterande med alla sorters djärvheter bör ha tämt publiken så att ingenting chockerar mer. Ja, man har nog i rappet löpt linan ut för denna gång, och det kan lätt hända att Carl Sandburg trampas i hälarna av en generation som ämnar vinnlägga sig om att rimma kupletter i Popes ljust förståndiga maner. Även i sådana kan musan dansa, hon är gränslöst fördomsfri.

Denna vårliga poesiagitation, som har, enligt Menckens hänförda attest, »uppstått i svinslakteriernas skugga», skall slakna av en gång och lägga sig till ro mellan litteratur-

historiens blad, men den skall lämna efter sig sin tids Amerika »gathered in a song».

Medan de goda dagarna varar passar skalderna klokt på att besjunga varandra och över hopens huvuden utbyta ridderlig courtoisie. Det låter fabulöst, men det ser verkligen ut som om de uppskattade varandras vers och enades av en syskonkärlek lik de första kristnas. Även i Chicago låter sig en Concordsöndag upplevas! Det förråder mrs Eunice Tietjens' praktfulla gratulationsode till Edgar Lee Masters i anledning av hans makalösa framgång med sin Spoon River anthology, vilket slutar med en inbjudan att stundom vila ut från ryktbarheten i hennes sällskap:

> And friendship will make wide her wicket gate
> On twilit gardens, sweet and intimate,
> And we will talk of simple homely things,
> Of flowers, of laughter, of the flash of wings...

Har man hört en mer trolskt formulerad invit? Det är Amerika som skall återge oss våra förlorade poetiska seder.

UTOPIN BROOK FARM

1922.

Drömmen om Utopia var alltid med oss. Den inrättade alla dessa paradis ovan molnen med vilka religionerna krönte sig: sälla jaktmarker, oändliga storkalas eller en evig aftonsång. I något lägre och gråare rymder placerade den sina kulturpolitiska himlar, sina platoniska republiker, sina socialismer, kommunismer och tusenåriga riken.

De frankt utomjordiska utopierna bevarar, sedan de har upphört att locka på allvar, poesins övermodiga okränkbarhet, och en sinnrik och facetterat glänsande tankelek som sir Thomas Mores urbana lilla verk, vilket har vunnit äran att prägla sitt namn på hela detta departement av fantasialstring, har en oförgänglig tjusning som lyfter den över diskussion. Men de ärligt menade kiliastiska programmen, hybrider av kalkyl och inbillning, undgår aldrig att bli anstötliga i sina detaljer och förblir en billig, underordnad och mestadels odräglig litteraturgenre. Endast om man beskådar dem i klump som en disig hägring kring mänsklighetens synrand kan man komma i stämning att vörda dem som röken från en helig eld.

Helt annat intresse än planritningar till det fullkomliga samhället äger de genom folk och årtusenden spridda försöken av små pionjärgrupper att inom sig realisera idealet. Dessa moraliska äventyrare som beslutsamt löste sig från sin givna värld och vågade existensen på utforskandet av obe-

kanta nejder, dessa ridande förbud in i framtiden, kvartermästare för eftervärlden, kunde väl förtjäna minst så mycken hyllning som vanliga upptäcktsresande. Framtiden är ju visserligen det land som ingen hinner levande, och de som ville tränga ditin stötte alltid pannan mot muren i en återvändsgränd, men de upplevde en del nytt på vägen och deras färd var en eggande syn.

Rättare sagt: borde ha varit det. Ty en besynnerlig och retsam fatalitet har i regel beslöjat dessa avsides kolonisters verkliga leverne och släppt fram till publiken bara en abstrakt kunskap om det schema innanför vilket det rörde sig. Det förslår inte med inspekterande turister och officiella dokument, man begär memoarer, dagböcker, brev, allsköns intima uppenbarelser. De tidigaste kristna församlingarna lyckades förvärva ett hedersrum bland alla åldrars utvandrare från den onda världen genom att efterlämna dyrbara ansatser till sådana autentiska vittnesbörd. Varför har biktbegär och skrivkunnighet så frappant saknats bland dem som framför alla skulle tyckas skyldiga att rikta släktet med sina erfarenheter? Det väcker oroliga misstankar. Visste de ingenting att berätta eller aktade de sig? Hur som helst har deras praktiska propaganda varit förgäves, och deras samfund av utvalda blåste isär som lösa sandhögar.

En enda av dessa ideala organisationer har, så effektlös och kortlivad den var, säkrat sig en plats i litteraturhistorien och står nu där suggestivt intagande som en liten vacker legendomslingrad ruin. Den berättar oss att en gång åtminstone sammanträffade den riktiga sortens mänskor, de som kunde göra paradisexperimentet om inte fruktbart så dock pittoreskt och minnesvärt.

I mars 1841 höll en blek och stillsam Bostonpräst sin avskedspredikan till den församling vars religiösa affärer han med stigande olust hade skött i fjorton år, lade av sin

sidentalar och drog ut på landet med ett tjog likasinnade för att börja ett nytt och ädlare liv. De hade inte långt att gå, ty det utsedda experimentalfältet — egendomen Brook Farm, två hundra acres — låg bara halvannan mil från Massachusetts' metropol, men denna ringa distans var nog att avsöndra från det borgerliga samhället en flock som i idén hade lämnat det omätligt bakom sig.

Brook Farm skulle på ett ute i världen okänt vis kombinera intellektuell odling med kroppsarbete, självförsörjning med ömsesidig hjälp, anarkisk frihet med naturlig harmoni och — som grundaren, pastor George Ripley, uttryckte det — »poesins förtrollning med den alldagliga erfarenhetens fakta». Konkurrens, klassväsen och skråanda förvisades ur detta samfund. Där skulle lantbrukas, hantverkas, idkas konst och vetenskap, och alla arter av arbete skulle aktas lika högt, betalas med samma timpenning. Vilket Emerson en gång illustrerade så här: »På Brook Farm gick en och plöjde hela dagen under det en annan tittade ut genom fönstret och ritade hans porträtt, och bägge fick samma dagslön.» De högstämda andar som drömde fram Brook Farm överskattade ingalunda matnyttiga ting; asketisk utilitarism var dem främmande. Moralisk förfining och intellektuell kultur var vad de for efter, och den tid som nedlades på livets oundgängliga grovarbete räknade de som ett nobelt offer av upphöjdare verksamheter. Å andra sidan betvivlade de inte att jorden gömde inspirationer som skulle vändas i ljuset av plog och hacka när de fördes av bokvana händer.

Man har aldrig enats om att inställa Brook Farm i någon bestämd kategori. Trots sitt genomförda familjeliv avhöll det sig från kommunism: det hade den triviala formen av ett regelrätt aktiebolag, vars delägare kunde stå utanför samfundet, under det medlemmarna av detta ägde frihet att ta aktier eller ej, att arbeta för kolonin efter gällande taxa

eller sköta sig själva och betala inackordering. Troligen ansågs det att den syskonanda som svävade över det hela räckte till att utjämna de klassdifferenser detta liberala system måste alstra. Likväl saknades den sekteriska grundval på vilken slika inrättningar lättast uppbygges och frodas bäst, som shakerkommunernas över hundraåriga historia lysande intygar. Här, mitt i det konfessionellt fanatiska New England och i ett sällskap som rymde åtskilliga teologer, efterfrågades inget credo och tillstaddes envar att privat hylla den mytologi och utöva den kult som passade honom. Om man så vill kan experimentet Brook Farm gälla för socialistiskt, i den lösa betydelse termen ägde före socialdemokratins uppkomst, men det finns just ingenting att invända mot de nyare socialister som fnysande eller skrattande vägrar att vidkännas den avlägsnaste släktskap med ett så ljusblått företag.

Brook Farms unika väsen förklaras alldeles tillräckligt genom dess förnämliga ursprung. Transcendentala klubben var dess födelseort, och jag tvekar inte att utpeka Waldo Emerson som dess farfar, hur högdraget han än protesterar ur sin grav. Han var hövding av naturen och fungerade ovillkorligt som sådan från det ögonblick han trädde fram, men hans kloka och sublima självtillräcklighet skyddade honom för den vulgära frestelsen att ta kommando. Hans följe, aldrig sanktionerat av honom, fick strida och blamera sig på egen risk, under det han beledsagade manövrerna med en ansvarslös iakttagares ironiska och negativa kritik.

Denna lika sluga som filosofiskt värdiga attityd exemplifieras på ett nöjsamt sätt i Emersons förhållande till Brook Farm. Den tidigaste vink om saken som jag känner träffas i hans dagbok, 17 oktober 1840, där han berättar hur ett utskott av den famösa lilla diskussionsföreningen hade hos honom dryftat »the Social Plans». Konklaven bestod av George Ripley och hans hustru, Margaret Fuller och Alcott,

denne bisarre profet som Emerson med lika bisarr frikostighet brukade anvisa plats närmast Platon. Av en församling som denna kunde man vänta sig de djärvaste projekt, förtonande i molnen, och jag är nästan viss om att mrs Ripley och Alcott uppsände en svärm av filantropiska drömmar mot taket, under det värden satt »aloof» och osympatetisk, som en pansrad kälkborgare förirrad bland idealister eller som en universalrevolutionär uttråkad av prat om reformer, snarast bägge delarna. Han begärde inte bättre, försäkrar han, än att bli övertygad, smält, »nobly mad», men vad han hörde tycktes honom idel försiktighet och aritmetik och komfort — bara ett rum i hotell Astor House hyrt för transcendentalisterna . . .

Men det hör till dagboksskrivares typiska maner att knyta handen i fickan, och det hade inte varit Emerson likt att kasta i ansiktet på sina utopister den handfull frätande epigram han fäste på papperet dagen efter; hans bidrag till överläggningen var troligen högtidligt orakulöst, ej kompromet terande i någondera riktningen. Det kan man också sluta av ett brev från Ripley några veckor senare, där den nu långt avancerade planen utförligt framlägges och Emerson vördsamt anmodas att lova medverkan. Det platt nekande och djupt karakteristiska svaret förbinder en kylig komplimang åt företagets intentioner med misstro till dess möjlighet eller åtminstone gagn samt upplyser under hövlig formulering om Emersons personliga avsmak för associationsliv. Den sociala missionen låtsar han knappast om, han skärskådar förslaget endast ur synpunkten av trevnad, ekonomisk trygghet och självkultur och finner inte att hans existensform i dessa hänseenden påkallar någon förändring.

Men om alltså Brook Farm fullkomligt måste umbära sin höge stamfaders välsignelse följdes det under hela sin tillvaro av hans klarögda observation, kommenterades alltsomoftast i hans journal intime och kvarlevde i hans minne

som den transcendentalistiska erans pikantaste episod. Den memoaraktiga essayn »Historic notes of life and letters in New England», offentliggjord efter hans död, förvarar som i en ciselerad luktdosa själva aromen av Brook Farm.

Transcendentalist var liksom suffragett och kväkare ett spenamn som fyndigt oskadliggjordes genom att accepteras av de begabbade. Efter europeiska analogier kunde vi ersätta det med den vida termen romantiker. Den intellektuella och moraliska revolt som på 1830-talet bröt ut i Nya England var inte bara psykiskt likartad med de väckelser i gamla världen som går under namnet romantik utan lånade eld av dem, huvudsakligen från Tyskland, kätteriernas högkvarter, direkt eller genom agenterna Carlyle och Coleridge. Att dess fysionomi blev så avstickande säregen var en verkan av lokal och antecedentia (eller brist på antecedentia). Det är alls inte förvånande att Bettina hade sina varmaste adoratörer i Bostontrakten, och Brook Farm skulle utan tvivel med hänförelse ha upptagit henne som hedersledamot. Men länge kunde inte hennes rastlösa extravagans ha känt sig hemmastadd bland dessa visionärer i vilkas frisläppta själar puritanen och yankeen obemärkt övade sitt sega välde.

Emerson med sin artistsmak för starkfärgade glosor benämnde dem sansculotter och allmänheten njöt dem som en skara underhållande tosingar, men i själva verket måste Brook Farm ha befolkats av bättre balanserade karaktärer än någon annan liga av litterära stormandar kan uppvisa. Hur skulle det annars kunnat hålla sig i sex år?

Inte många namn och ännu färre gestalter stiger fram i historien ur massan av hundra femti eller mer. Bland dem lyser dock några med en gloria av kulturell respektabilitet som överglänser det ideala skimret från Brook Farm. Ripley och George W. Curtis gjorde karriär som journalister av gentlemanstyp, Charles Anderson Dana blev en mäktig och

vördad redaktör i New York, John Sullivan Dwight, Brook Farms kapellmästare, en avfallen präst liksom Emerson och Ripley, vann berömmelse som utgivare av Amerikas första och lång tid enda musiktidning. Ingen av dem bar spår av att ha vistats i Arkadien, det romantiska kapitlet i deras biografi krympte till en harmlös ungdomseskapad och framdrogs på sin höjd någon gång i politiskt vredesmod, som när en herre förklarade Curtis' aktivitet för kvinnornas rösträtt med att »den måste ju ha en skruv lös som är utexaminerad från den där dåranstalten Brook Farm».

Intressantare än dessa brukbara intelligenser, som förstod att sluta hedersam kompromiss med världen, är Charles Newcomb, den »demoniske yngling» som skymtar så trolskt i Emersons dagböcker och hans ovannämnda essay: en Novalisfigur, vill det synas, utstrålande en mystisk andlig makt, spiritualiserad till geni alltigenom och »hatande intellektet lika argt som en Swedenborg». Men detta underbarn försvinner ofattbart i dunklet, och så har det gått med så många stilfulla män och kvinnor som hjälpte att skapa det kuriösaste och gladaste av samfund. »Var person man möter är en personlighet och i fri kostym», antecknade Emerson efter ett besök på farmen. Han gav gärna gästroller hos sansculotterna och fägnade dem med föredrag; på samma sätt gynnades de av Alcott, Margaret Fuller och pastor William Channing, den brinnande socialisten och bedårande talaren, som sedan blev Fredrika Bremers vän. Och i närmaste bykyrka predikade den bålde aposteln Theodore Parker, medlem av Transcendentala klubben, sin allt renare »teism», som snart skulle komma att höras och verka i Europa. Brook Farm var i sanning resursrikt.

Till råga på allt hade det Hawthorne!

Han intar en avskild och egendomlig plats i sällskapet. Andligen stod han långt mer främmande för Brook Farm

än de nyssnämnda utsocknes allierade, och likväl hörde han dit som aktieägare och arbetande medlem. Han var den osocialaste varelse och slöt sig dock till de första kolonisterna i tydligen allvarliga avsikter, inte så mycket för mänskligheten som för sig själv. Det var ett språng i desperation: vid trettisju års ålder gick han ännu som en litterär lösdrivare efter att med vedervilja ha prövat en ringa tullbefattning, hans förlovning började bli långdragen och Brook Farm frestade som en åtminstone inte banal utsikt till familjeförsörjning.

Så kom det sig att man fick se den sköne, skygge och delikate Hawthorne lasta gödsel, mjölka kor och sätta potatis, tappert nog i början men snart med stön och förbannelser. Ripleys teori om självfullt kroppsarbete avslöjade sig för hans del som svärmisk humbug. Han upptäckte att man blir en jordkloss själv av att påta i jorden. Här finns ingen framtid för oss, nödgades han meddela sin Sophia. Han tycks inte ha stannat året ut, men de sista månaderna fritog han sig från trälgörat och återgick till sin naturliga post som estetisk åskådare. Brook Farms landskap, som mer utmärkte sig för växlingsrik fägring än för bördighet, fyllde hans dagbok med finpenslade ordmålningar, och det brokiga kommunlevernet bjöd de yppersta motiv för en diktare på jakt efter fantastiska miljöer. Brook Farm fick sin romancier!

Men det dröjde tio år innan The Blithedale romance uppenbarade sig som det avlidna samfundets ansenligaste eftermäle. Som konstverk är den grumlad av teatraliska effekter, men rikare än Hawthornes två främsta romaner skimrar den av hans raffinerade tankespel, hans subtila och undvikande ironi. Och man har fullt fog att begagna den som källskrift för studiet av Brook Farm. Den ger dagrar, drag och anekdoter av omisskännlig autenticitet.

I Hawthornes tvetydigt sympatetiska spegling blir farm-

livet en maskerad på ljusa dagen, och för de allra flesta deltagarna hade det troligen denna festliga och barocka prägel. Makarna Ripley slavade i lantliga och husliga grovsysslor under förkrossande ansvar, men på andra arbetskrafter kunde knappast räknas med visshet: de gick till och från, de strejkade, de odlade sin själ och de roade sig. Ungdomen från bondgårdar och verkstäder visade sig mindre hågad att fortsätta sitt vanda knog än att med Nya Englandsrasens lärgirighet uppfånga den kultur som fanns att hämta i det otvungna umgänget med lärt och snillrikt och polerat folk. För överklassarna, som gärna medlidsamt häntydde på tiden »innan jag gick ut ur civilisationen», hade visserligen simpelt arbete protestens stimulus, men den verkade ojämnt, och över en talangfull herre klagade Ripley: »Han skulle vilja gno i åkern hela söndagen om han fick lov, men hela Massachusetts kunde inte förmå honom till det på måndagen.»

Den som aldrig svek var nöjeskommittén. Picknicker, dans, tablåer, lekar, teater hörde till ordningen. George Curtis, den graciöse pojken, som skulle bli en så behagfull essayist, spred allmän skrattkramp genom sina piruetter i Fanny Elsslerkostym. Firningen av en sexårig utopists födelsedag har blivit berömd genom Hawthorne; han tog den direkt ur livet in i sin roman. Då vimlade i septemberskogens skuggor och solgläntor ett färggrant följe av utstyrda och bemålade figurer, anförda av gudinnan Diana själv. Men svårare än av detta muntra bohemväsen störtes kanske Brook Farms flit genom tillströmningen av nyfikna begapare; ett år räknades de till fyra tusen.

Det brukade sägas om de ytterst fromma shakers att de alltid skickade djävulen att sälja och köpa, och därför vilade en underbar välsignelse över deras affärer. De lättsinniga Brookfarmarna däremot, som enbart förtröstade på Gud, gjorde fiasko i all världslig industri och lyckades bara

i uppfostrarkallet. Skolan var samfundets enda lönande och välansedda departement. De barn som skickades till denna anstalt infördes inte endast i de ämnen som den tiden ansågs tillhöra en klassisk och elegant bildning utan därtill, av John Dwight, i Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert och Mendelssohn, som ännu knappt hade hörts i Amerika. En tysk resande berättar oss att de bodde i en egen förtjusande cottage, övervuxen av klängväxter och omgiven av »romantiska klippstycken».

Denne anonyme turist, som i Magazin für die Literatur des Auslandes 1844 noggrant redogör för ett eftermiddagsbesök på Brook Farm, slites mellan beundran och förvirring; bakom alla hans intryck uppstiger den outsagda jämförelsen med hemlandets slentrian. Beredd på en flärdlös och kanske måleriskt ostädad tillflyktsort för ovärldsliga radikaler, imponerades han av liknelsen till ett välmående Rittergut. Den långa vita huvudbyggnaden föreföll honom ståtlig, vinet som tätt klädde fasaden bar yppiga druvor, den sakta sluttande ängen framför, kantad med sorgfälligt vårdade trädgårdar, lyste härligt grön och väldiga lador stod sprängfyllda av markens håvor. Det är ingen hejd på hans feta adjektiv, och man kan tänka sig att de skulle ha en smula förvånat utopisterna. Sällskapsgemaken tillskriver han inte direkt lyx men finner dem »ståtligt, nästan praktfullt» inredda och utomordentligt bekväma. Oöverkomlig förbluffelse väckte dock matsalens kombination av nätt och jämnt hyvlade furubänkar med »dyrbara mattor», vilka överdådsartiklar frapperade honom även i de annars helt spartanska privatrummen. Gästen välkomnades älskvärt av en blusklädd ung man som hade varit i Tyskland och överfört en del dikter därifrån till amerikanska litteraturen (sannolikt John Dwight), och »ett underligt intryck» gjorde det när en yngling som just hade spänt oxarna från skördelasset klev in i parlorn och lämnade sitt bidrag till diskus-

sionen om Schellings filosofi. Hos några andra ungdomar upptäckte den förbryllade européen en skatt av kunskaper i spanska och portugisiska vitterheten, fullkomligt onaturlig för personer som han strax förut hade sett skala lök, »outsägligt långsamt visserligen men dock oförtrutet».

Det enda som verkligt förargade tysken var bordskicket, sådant han hade tillfälle att studera det vid kvällsvarden klockan sex. Taffeln dignade under kalla rätter och förstklassig frukt, men i stället för gemytligt Schmauserei uppstod en huggsexa, från vilken envar reste sig när han var färdig och som inte kvarhöll någon mer än tio minuter. Dessutom var männen, kvinnorna och barnen anstaltsmässigt placerade i skilda led. Över detta pedanteri visste dock främlingen från en syndig gammal värld att trösta sig genom reflexionen att »förhållandet mellan könen lär ingalunda vara så kallt, fastmer säges det egendomliga levnadssättet och den obundna friheten blott alltför ofta leda individer ut över de nödiga gränserna». Här spåras det puritanska Bostonskvallret, vilket lika beskäftigt sysslade med Brookfarmarnas erotiska moral som bygdegrannarna med att smida fabler om deras agronomiska fånighet. Ett ögonvittne bedyrar med flagrant överdrift att kommunen var »kysk som ett shakerhushåll», men Hawthornes Blithedale och lätta antydningar av Emerson låter förstå att guldåldersatmosfären ymnigt alstrade ljuva och oroliga affekter. Om skandaler har traditionen inget att förtälja.

Efter inemot tre års glättig anarki hemföll Brook Farms ledande andar åt fourierismen, som då nyss hade börjat sprida sig i Amerika och födde den ena falangstären efter den andra. Den poetiska farmen blev centralhärd för denna agitation, från den utgick fourieristernas veckotidning The Harbinger och den fritt myllrande societeten ordnades »vetenskapligt» i arbetsklasser. Denna systematik lockade praktiskt och prosaiskt folk, men det avbräck som vållades

i samfundets ideala charm uppvägdes inte av finansiell rehabilitering. Brook Farm dog 1847 av brist på en miljonär.

George Ripley, som snart därpå blev New York Tribunes litteraturkritiker, talade aldrig gärna om sitt stora experiment. Han tycks ha varit en opassionerad och färglös hjärnmänska, och jag misstänker att den heroiska eld som skapade och uppehöll Brook Farm egentligen brann i hans hustru. Henne lämnade katastrofen bruten till kropp och själ, hon flydde in i katolicismen och ägnade sig åt barmhärtighetssysterns urgamla filantropi.

Brook Farm blev alltså inte vad Ripley hade svärmat om: »ett ljus över detta land och detta tidevarv ... om inte soluppgången så dock morgonstjärnan». Men enstämmigt klingar dess pris från medlemmar, gäster och elever; i mångas minne stannade det som en drömskön upplevelse av oförgänglig verkan. Själve den oberörde Emerson intygar att grundarna av Brook Farm hade lyckats åstadkomma vad andra mänskor förgäves mödar sig med, ett angenämt ställe att bo på, oemotståndligt för de kräsnaste.

Hur kärt att veta detta: Utopia har en gång funnits till, bara halvannan mil från Boston.

DE TRE JAMESARNA

1922.

Fientliga bröder är ett av diktens uråldriga stående motiv. Naturen tröttnar inte att alstra stoff till denna kombination och livet förser den med många sorters tillfällen att utvecklas. Kanske var det huvudsakligen föräldrarna Josh Billings ömmade för när han formulerade sin iakttagelse: »Det finns två olyckor som aldrig kommer ensamma, och det är tvillingar»; men gör dessa små olyckor till kronpretendenter, låt dem till exempel vara besatta av var sin litterära demon, och en ny bearbetning av tragedin Kain och Abel kan väntas gå över scenen.

Som tvillingar betraktas utan vidare varje brödrapar som aspirerar till att inskrivas i världens minne. Där finns inte utrymme för dubbletter, och alltså stryks den ena kandidaten. Man kan ana vilka själsuppror och familjesplittringar som vållas av denna stränga ekonomi, men man ser dem sällan eklatera i offentlighetens dagsljus. Det ville krignerver till för att Thomas Mann skulle besinningslöst blotta den dödsångest som grep honom när folk begynte tala högt om Heinrich; en onödig skräck, tycks det nu, ty hans utkorelse var redan orygglig fastslagen. Än mindre behöver Gerhart Hauptmann, den slutgiltigt kanoniserade, darra för att en motspänstig klick måhända fortfarande muttrar att salig bror Carl, som diktade och led i hans väldiga skugga, skulle varit Nobeldiplomets rätte adressat.

Regeln bekräftas av undantag, ty det finns ju metoder att överlista den. Frankrike, den litterära kooperationens hemland, bjuder de flesta och bekantaste exemplen på »tvillingar» som så innerligt har omslingrat varandra att samtid och historia nödgas ta dem i klump. Varken döden eller livet förmår upplösa en dylik firma när den en gång är inregistrerad. Edmond de Goncourt framlevde sina långa ensamma årtionden som halvan av »les Goncourt», och när signaturen J.-H. Rosny plötsligt började falla itu och uppträda med tilläggen a î n é och j e u n e var det alldeles för sent att äska plats för två individer där man hade instuvat en långt mindre skrymmande dubbelperson.

De bägge Jamesarna däremot, William och Henry, besegrade på ett enastående lyckligt vis broderskapets risker. Ingendera dräpte den andre, och till sammansmältning — det hemskare alternativet — fanns inte den blekaste möjlighet. Världen ignorerade helt simpelt sammanhanget mellan dem; för de många som visste det förblev det ett dött faktum, ett sådant som man inte minns oftare än man hör det. Instinkter, livsordning och karriär förde dem så effektivt åtskils som om den ene hade blivit stulen ur vaggan av zigenare och bortsmusslad över havet.

Alltså hindrade ingenting dessa två ryktbara författare, hängivna och familjesinnade bägge, att hålla varandra hjärtligt fast bakom publikens rygg. De trånade visserligen föga efter samvaro, och William kunde yttra sig ungefär så här: Vilket avskyvärt maner du har lagt dig till med, det är ett kval att knoga igenom dina romaner; kan du inte skriva som folk? Varpå Henry bet ifrån sig: Jag hoppas aldrig sjunka så djupt att jag skriver något som slår an på dig. Båda menade fullkomligt allvar. I grunden var det likväl kärleksgnabb. William komplimenterade Henry med varm iver när han såg en ärlig anledning, och Henry tillkännagav — utan motivering — sitt fulla bifall till Williams

filosofi, som enbart släktlojalitet förmådde honom att ta notis om. Men under dessa officiella signalväxlingar mellan två höjder sorlade en ström av barnkammarminnen, klantraditioner och familjelegender, där de i högtidliga och rörda stunder kunde dyka ner och simma kring tillsammans, äntligen förenade i ett gemensamt element.

Så ter sig detta diskreta broderskap efter avslöjandet i de ännu diskretare urval av bägge Jamesarnas Letters vilka samtidigt offentliggjordes för ett par år sedan: Williams av hans son Henry och Henrys av engelsmannen Percy Lubbock. Det är långt ifrån att bröderna fyller brett utrymme i varandras brevbiografier, de hade båda så många viktigare och kongenialare korrespondenter, men det elastiska bandet mellan dem är nästan det enda som ger ett slags romanspänning åt dessa fragmentariska och lösligt hopfästa dokumentsamlingar.

Bara femton månader skilde dem, ehuru William förblev storebror till det sista. De växte upp i New York, i ett rikt hem och i betydande frihet; släkten saknade puritaner och bistra, gråa hjältesagor. Farfadern, en irländsk emigrant, ägde ett geni så beskaffat att han kunde efterlämna en förmögenhet åt vart och ett av sina elva barn, men fadern var filosof och skrev böcker. Alltsamman påfallande oriktiga antecedentia för snillen, och man måste undra vilken mäktig stum genius bodde i pojkarna James' mamma som skulle varit i stånd att balansera dessa olägenheter. Men hennes hemlighet, om hon ägde någon, är förseglad; hon tycks ha fungerat som en kär och oumbärlig gammal möbel, vars stil och nötning ingen lägger märke till, och av hennes utplånade tillvaro återstår bara det stereotypa nekrologbetyget om fullkomlighet som maka och mor, lika innehållsrikt som en brukbar husjungfrus orlovssedel. Det går helt enkelt inte att naturvetenskapligt förklara Jamesarna.

Orimligast av deras förutsättningar är fadern, en andligen lysande och ursinnigt originell person, som så slösaktigt gav ut sig i verk och livshållning att han borde ha förbrukat all den vitalitet som enligt naturens karga ordning tillkommer ett hushåll. Men kring denna centralfigur blommade överdådigt inte mindre än fem skarptpräglade avkomlingar, av vilka den ringaste kunde utgjort en vanlig familjs praktnummer.

Henry James seniors religions- och socialfilosofiska alster prisas än i dag, av forskare som kanske har tittat i dem, för sin briljanta stil, vilket vitsord bekräftas av de brevprov och yttranden hans beundrande söner förmedlade till eftervärlden. Icke desto mindre föll de direkt till marken från de luftiga höjder där de frambragtes, möjligen därför att Emerson mer än väl förslog som inhemsk profet för den kompakta lilla publik som i Förenta staternas halvfärdiga bygge kunde ta sig ledighet till befattning med heterodoxa tankefantasier. Att Swedenborg och Fourier levererade stommen till James' universalsystem var ingenting säreget, ty dessa bägge matematiska visionärer, lätta att harmonisera med varandra, övade en häpnadsväckande makt över Amerikas intelligensnobless under den romantiska perioden kring förra århundradets mitt; men om han såtillvida rörde sig i moderiktningen trampade han dock heroiskt envetet sin egen smala och branta stig, som tycktes förtona i det tomma blå.

Fredrika Bremer hörde Henry James en söndagsafton 1849 hålla ett socialistiskt föredrag, »med hänförande liv och blixtrande kvickhet». Innehållet behagade henne mindre än utförandet: »Hans lära var den som erkänner ingen rätt utom den ovillkorliga attraktionens, ingen storhet utom kraftens, ingen pliktlag utom artistens skönhetsdyrkan, ingen Gud utom panteismens överallt och ingenstädes.» Den söndagen måste James alltför livligt ha betonat den fourieristi-

ska fasen av sin världsbild och förfelat att kommunicera den guddruckna mystik av vilken den var genompyrd. Men när lyckades han någonsin göra sig begripen? Denne siare med all sin höga och saftiga uttryckskonst förblev av någon gåtfull orsak till den grad ineffektiv att hans sympatetiske son William, hunnen till den filosofiska urskillningens ålder, nödgades rapportera sin oförmåga att följa fadersandens idékonstruktioner. Henry junior vördade dem obesedda som en fin och inlåst familjekuriositet.

Men denne unike fader, som oavsiktligt intryckte sitt sällsamma väsens bild så djupt i sina söners själar att den aldrig kunde utsuddas av det myckna förbluffande i mänskogestalt som livet bragte de två ärkepsykologerna, var sublimt främmande för den fåfänga ambitionen att försöka fasonera dem till anhängare åt sig själv. Över huvud önskade han inte se dem som anhängare av någon eller något. Hans högsta och kanske enda uppfostringsprincip torde ha gått ut på att hindra dem att slå rot i något land, i något fack, i någon konfession, kort sagt i någon mänsklig inrättning. Fördenskull blev gossarna James' barndom ett ständigt omskakat kalejdoskop, och jag är säker på att de av jämnåriga ansågs lika avundsvärda som ledamöter av ett irrande cirkusfölje.

Så fort Henry var född släpades han och den späde William till Europa på halvtannat år för att — innan de hade vanställts av någon nationell prägel — anamma invigning till världsborgare. Om New York sedan en rundligare tid förblev deras boplats underhölls dock troget i det kulturellt animerade hemmet en längtansfull gemenskap med den gamla rika och färdiga världen bortom oceanen, vilken aldrig lät dem glömma att de som oskäliga babies hade insupit Paris' och Londons luft. Och föreställningen om en varaktig stad kunde inte lätt uppkomma hos bytingar som av sin förunderlige målsman ideligen virvlades ur den ena

skolan i den andra, fullkomligt systemlöst men med lycklig effekt, ifall verkligen det djupa syftet var att skydda deras unga personligheter för slentrianens ok.

Dock måste väl småningom faran av en fix hemort ha känts överhängande, ty i 1850-talets mitt, när William var tretton år och Henry tolv, ryckte den nu tillökade familjekaravanen ut igen, och de små försöksobjekten exponerades hänsynslöst för Europas mångfärgade ljus. Det flimrar för ögonen om man bemödar sig att följa dessa prövade bröders uppfostringsodyssé från land till land. Som skolpojkar och turister på en gång hade de att möta de stormande intrycken av det högvictorianska Londons bisarra väldighet och andra kejsardömets prålande Paris, en polyglott serie av privatlärare bearbetade dem på de olika stationerna, då och då sattes de i skola för någon termin, i Boulogne, i Genève, och en tid inackorderades de i Bonn för att dricka tyska ur källan.

Längre fram, när de blickade tillbaka på dessa förvirrade vandringsår, ansattes de av tvivel på den outgrundliga fadersvisdom som hade jagat dem genom labyrinten. William fann att han bra nog sent hade fått vänjas till arbete, och Henry jämrade på gamla dagar att han ingenting hade lärt, ingen hade tagit hand om honom ... Det kan ju vara sant alltihop, men vad betydde uppfostran för dessa utomordentliga små Jamesar! Den yppersta skulle ha stannat långt bakefter deras gåvor, och den betänkligaste var de skickade att motstå eller vända till vinning. Sådana lyckobarns föräldrar åtnjuter en upprörande ansvarsfrihet: hur vårdslöst de må bära sig åt rättfärdigas de lysande av resultatet.

Henry framför allt saknade skäl att gräma sig över spillda läroår. Man kunde tänka att fadern hade sagt sig vid hans födelse: »Jag vill förbereda en donation åt detta Europa som har skänkt mig så mycket och är mig så kärt,

och den skall till min evinnerliga åminnelse bära mitt annars ganska obskyra namn. Det lämpligaste blir att starta en romanskrivare — den sorten är förvånande omtyckt därborta — och impregnera honom med europeism, tills ingenting återstår av den amerikanske barbaren mer än en retande doft av överlägset främlingskap som kommer att tillförsäkra honom en outplånlig distinktion. Detta är sannerligen en l a r g e o r d e r, och här måste ofördröjligen skridas till verket.»

Efter hemkomsten från den tidigaste Europaturen brukade lille Henry jollra om ett stort torg med en hög pelare, vilket föräldrarna med misstrogen häpnad slutligen måste identifiera som Place Vendôme. Det var en bild som det knappt mer än årsgamla barnet hade fångat i förbifarten från en vagn, medan den korsade Rue Castiglione. Henry James i bärklänning hade inträtt i sin kallelse: här har man hans första »impression», sekundsnabb, isolerad och utsökt europeisk.

Trånaden till österlandet — österlandet från New York räknat — cirkulerade i hans ådror som ett ljuvt och eggande gift, och det var redan närapå med en landsflyktig främlings ögon den helt visst lite drumlige drönaren till skolpojke fantastiskt orienterade sig i den smått begynnande världsstaden, som för honom aldrig kunde bli annat än en provinsiell utkant. Han gick ständigt i ett duschbad av intryck och sög in dem som en svamp; hans pappa sörjde rastlöst för omväxling. Otillgänglig för de spasmodiska undervisningsexperiment som förövades på honom, trampade han med blind säkerhet sin predestinerade väg, och varje dag, på vilken sida om oceanen den rann upp för honom, avlämnade sitt bidrag till hans omedvetna yrkesutrustning. Han präntade naturligtvis tidigt historier i skrivböcker (gömda för Williams hjärtlösa kritik), och språnget ut i offent-

ligheten försiggick i normal ordning, vid tjugoårens begynnelse.

Men man kan gärna tro att det var med feberrysningar av blyghet och misströstan som denna finströngade natur bekände sig till sin kallelse. Också var utsikten stängd av dimma. Familjen hade sedan 1860 slagit sig till en viss ro i Amerika, och den unge författaren beklämdes allt svårare av vissheten att befinna sig på fel hemisfär. Att verka i amerikanska litteraturen föreföll honom ungefär som att tjänstgöra i ett litet landsortsblad med fnaskiga lokalnotiser och en spalt kulturellt klipp. Det fanns rent ut ingen amerikansk litteratur, och ingen kunde tänkas uppstå; ty var i detta färska, flacka, grustorra, skugglösa land frodades det stoff av vilket man kunde göra sådana romaner som han sedan barndomen hade plägat sluka i Revue des Deux Mondes, Jamesarnas käraste familjejournal! Detta var nämligen vad han menade med litteratur, och detta måste han uppnå eller gå under.

Men hur skulle en olycksalig amerikan slå rot i den årtusendens mylla, fet av nerruttnade civilisationer, ur vilken mästerverken hämtade sin must? Resa kunde han visserligen, det var ju nationens specialitet, och med detta surrogat närde han sin pockande genius i några strävsamma gesällår. Nu upptäckte han Italien — paradis för miljöstudier! — och fick sina första glimtar av slottsparkernas och middagsätarnas England; nu kunde han tillbe på nära håll sina litterära helgon i den städernas stad som hade förärat honom det första bladet i hans svällande bilderbok. Dit var det också han tydde när han 1875, för sjätte gången, drog österut över Atlanten, denna gång på skarpt allvar. Han hade valt, han hade slitit sig, han skulle bli europé!

Den sällsynt ofelbara instinkt som ordnade hans öde lämnade honom dock stundom frist att följa villospår, och det var en fåvitsk logik som hade dragit honom till den

litterära konstens högskola. Det ledde till ingenting att idka umgänge med Flaubert och Daudet, att råka Zola och Maupassant; man förblev bland dessa pampar en liten lärvillig adoratör, en hopplös utböling. Och Turgenjev, den tillgängligaste av dem alla, kunde väl förtroligt framkasta fruktbara vinkar ur sin verkstad, men villkoren för europeisk naturalisering skulle han svårligen vetat lära ut åt en vilde som mötte honom från motsatt väderstreck.

En knuff av den rådkloke William var allt som behövdes för att avgörande lösa Henry ur hans falska läge och sända honom i väg till hans bestämmelse. Hösten 1876 upptog London i sin ampla famn den son som en mansålder igenom hade trevat sig fram till hemmet. Och nu var banan klar för utvecklingen av fenomenet Henry James. Ända upp till halsen sjönk han ner i det brittiska elementet som i ett fylligt, segt och behagligt värmande fluidum, lät sig färgas och (det var hans egen term) »satureras». Till halsen säger jag, ty huvudet strävade han i det längsta att hålla fritt, övernationellt och ohämmat kritiskt, och den enda amerikanism som överlevde förvandlingen var en irriterat vaken uppfattning av engelsk tjockskallighet. Men i hjärtat närde han utan tvivel en tyst välvilja för detta aristokratiska drag, källan till den sagolika konservatism i vilken han fann sina instinkter bekräftade och sina drömmar sanna.

Henry James' Europa var litet till arealen, men det rymde allt vad han hade bruk för och han kunde det på sina tio fingrar. England var hans husliga härd, Frankrike hans artistiska Mecka och Italien hans villeggiatura. Men fältet måste ytterligare begränsas. Han rörde sig uteslutande på de samhällets höjder från vilka »folket» observeras endast som tjänare eller staffage och där man vid tillfälle undrar om de verkligen har piano i medelklassen. Den betitlade, förgyllda och parfymerade societet av vilken han var arbetande — å, så strängt arbetande! — medlem bjöd över-

nog av stoff åt hans rastlösa iakttagelse och hårklyvande analys; han hade så intimt identifierat sig med sin personal att han alldeles skulle gått miste om den konstnärliga distansen ifall inte hans felaktiga börd hade ovillkorligt anvisat honom en synpunkt för överblick och jämförelser. Amerika ägde inte längre något erkänt krav på sin avvikne styvson, men det fortfor att spöka som problem, inte bara i hans hjärna utan under fräckt substantiella former i Europas hotell och salonger. Att intill de lättaste dallringar återge chocken mellan de två världarna blev det behärskande temat för största parten av hans oräkneliga romaner och noveller. Och med en numera gripande politisk oskuld betecknade han dessa lyxuösa anledningar till sinnesrörelser som »den internationella situationen».

Medan Henry sökte en varaktig stad letade William efter sin kallelse. Håg och avgjorda anlag, stimulerade av en uppfostran som oundgängligt innebar en god del galleribesök, tycktes hänvisa honom till målning. Vid sjutton år var han bestämd för denna bana och började energiskt sina studier, besynnerligt nog i en amerikansk ateljé; men i trots av hans frappanta framsteg måste en inre röst ha upplyst om att han gick vilse, ty efter ett år av konstnärsid uppträder han plötsligt som student vid Harvarduniversitetet. Här hemföll han med iver åt allsköns naturvetenskap och slutade med en medicinsk doktorsgrad, för vilken han aldrig fick användning. Men under tiden grydde aningen om vad han egentligen var; de sparsamt tillgängliga dokumenten låter skymta att en oavbruten förberedelse till högre värv pågick inom denne duktige men inte just epokgörande naturforskare.

En outredd och nyckfull sjuklighet som fördunklade långa sträckor av hans ungdom var den förklädda välsignelse som hjälpte honom att finna sig själv. Han prövade fruktlöst berömda kurorter under en aderton månaders

vistelse i Europa och grämde sig över sin vanmakt att rätt profitera av den fysiologiska undervisningen vid Berlins universitet, men han orkade läsa Hegel och han upptäckte Charles Renouvier. Efter återkomsten till Cambridge — där familjen James till slut hade fixerat sig i Harvards skugga — hade han att genomleva flera år som hemmason och invalid. Sannolikt förtvivlade år, men de vigde en urspårad medicinare till filosof.

Likväl dröjde det onaturligt länge innan den figur man tänker sig under det genljudande namnet William James trädde ut i dagen. Denna nervösa, eldfulla och aktiva natur hade det fabulösa tålamodet att försiktigt gräva sig fram, att arbeta sig upp från grad till grad. När han vågade sig ut ur sitt sjukfängelse var det för att anta en underordnad lärarplats i anatomi och fysiologi vid Harvard. Efter någon tid blev det senare facket en ypperlig förevändning att inrätta ett psykologiskt laboratorium i tysk stil, det första i Amerika. Längre fram tog han sig friheten att föreläsa pur, omisskännlig filosofi. Vetenskaperna hade i stillhet fallit bort, och Harvard, som fann sig ha tagit miste på person, vann en ny filosofiprofessor.

Men William James var fyrtiåtta år när han hade hunnit så långt på sin förstulna väg att hans första bok såg ljuset. Visserligen var det ett grundläggande psykologiskt verk på tusen sidor, som med ens gjorde honom världsbekant. Betecknande är att han redan vid det laget — så ohejdlig var hans skenbart sniglande framfärd — hade ledsnat vid psykologin, vilken han privat förklarade för »ett snaskigt litet ämne». Nu tvättade han sig om händerna och grep fatt i de största, de svåraste problemen. Äntligen var han framme.

William lär i hög grad ha liknat sin far till ansiktsdrag och lynne, men den gängse sägnen att hans filosofi skulle vara fäderneärvd och att en lönnlig swedenborgianism bod-

de i hans hjärta håller jag för den lösaste vidskepelse. Henry James d. ä. upplevde inte Williams pragmatism och radikala empirism; dock hade han tillfälle att se sin son anställd som professor, vilket bör ha varit en besvikelse för denne missaktare av institutioner. Hans död som hans leverne avvek från mänsklig ordning: efter sin hustrus bortgång fann han den jordiska tillvaron fadd, lade sig till sängs och vägrade att inta föda, under det han framhärdade glad och from och spirituell till sin sista pust.

Denna händelse var orsak till en av Henrys få transatlantiska visiter, företag som torterade hans dallrande nerver på tusen vis. William, som utan vacklan förblev Amerika trogen, hade likväl behov att stärka inte bara sin osäkra hälsa utan därtill sin fosterlandskärlek genom täta och djupa inandningar av europeisk atmosfär. Alltså råkades de inte så sällan, dessa tillgivna och groteskt omaka bröder, av vilka den ene med allt petigare raffinemang bonade om sin trånga artistiska lyxvärld, medan den andre sprängde locket av universum för att släppa in Kaos' virvelstormar. Det var ett par präktigt utarbetade typer, mänskligt och estetiskt värdefulla; den genomförda rasdifferensen tycks förbjuda jämförelser, men det kan lugnt påstås att William var den större diktaren och den större konstnären av de två.

Till sist kom dagar som uppenbarade hur de hängde samman. Med en ömhet utan skrankor och förbehåll följde Henry den döende William på hans sista färd västerut över Atlanten och hjälpte honom över tröskeln till hans hem, och när det sjuka hjärtat hade stannat kved den efterlämnade sextisjuåringen som ett övergivet barn; då ropade han ut till höger och vänster vad han hade förlorat: »my ideal Elder Brother», »my protector, my backer, my authority and my pride», »my great and radiant brother» ...

Men åt Henrys ålderdom var en hög och sällsam lycka sparad. Han fick i elvte timmen ett fosterland, en lidelse,

en tro, en »helig sak» att offra sig åt: storkriget kom och överhopade honom med ädla gåvor. Mannen av oändliga skrupler och balanserande kritik, den grinigt kräsne artisten, förbyttes med magisk plötslighet till en naiv och helhjärtad ententepatriot, outtröttlig i krigsfilantropi och propaganda. »Den internationella situationen» hade upphört att vara ett problem.

Nu behövdes bara en liten formalitet för att avrunda hans långa kärlekssaga. Sommaren 1915 förvärvade Henry James engelskt medborgarskap, med den lite skamsna samvetsglädje som brukar åtfölja legitimeringen av en gammal oslitlig förbindelse. Det var så gott som sista smörjelsen, ty endast några månader överlevde han ceremonin. Men medan livet ebbade undan fann han den varmaste tröst i ett klangfullt ord som han älskade att upprepa: »Civis Britannicus sum!»

HENRY JAMES OCH ROMANEN

1923.

När Henry James' förgängligaste del var, som han själv kunde sagt, simplificerad till aska, då upphävde i Atlantic Monthly litteraturforskarparet Helen och Wilson Follett en dödsklagan som i skakande innerlighet knappt står tillbaka för skaldernas odödligaste nenier. Den härskande tonen var, som sig bör, extatiskt jubel över den befriade mästaren; jämmern och grämelsen svallade in bara som sista dyningen av den bitterhet varmed de trogna hade bevakat hans livsbana genom en slö och kallgrinig värld. Han i sin outsägliga förnämhet hade aldrig röjt med ett offentligt tecken att han tog notis om recensenterna, begabbarna, parodisterna, man undrade rent av om han alls märkte dem, och hans i två världsdelar strödda anhängare, rasande men disciplinerade, tordes inte annat än efterlikna hans sublima hållning. Men nu, medan anständig högtidlighet fredade hans urna, kunde de tillåta sig ett kort utbrott för att sedan, lättade från agg, lycksaligt blicka upp till sin heros där han lyste oåtkomlig med en stjärnas vita ljus.

Herrskapet Follett är experter i romanens historia och teori; deras passionerade vittnesbörd har en bas av sakkunskap. Och av allt som gjorts på dessa år för att äntligen fixera Henry James' rangplats i sitt skrå härrör det enda giltiga och övertygande från romantekniska specialister. Utan tvivel hade han vunnit ett följe av ytligare be-

undrare, som uppriktigt förälskade sig i hans tonfall eller hans figurer eller kastade sig på honom därför att han ansågs så ultraviolett oläsbar. Men han hade i själva verket gått ett steg bortom George Meredith: han var till slut inte ens en »novelists' novelist» utan en exempelförfattare för den estetiska grammatiken.

Hans långa väg sluttade sakta upp till denna esoteriska höjd. För popularitet var han aldrig ett ögonblick utsatt, men jag tänker mig att man i de sista årtiondena av förlidet sekel ofta kunde få se hans böcker i tummade Tauchnitz-volymer kringslängda på det europeiska fastlandets hotellterrasser och pensionatsbord. De krävde ingen sträng invigning och de var gjorda att behaga eleganta turister med en smula uppfostrad smak.

Henry James var själv den elegantaste av turister, men jämväl den djupaste. Han lyfte turisteriet till en svindlande dignitet. Han fann i det sitt hem, sitt universitet, sin konstskola, ja sin andes frälsning. Det kom sig av att han var född på fel halvklot och född till skriftställare, icke till poet. Hawthorne hopfantiserade åt sitt småborgerliga New England ett dekorativt och dunkelrött förflutet, Whitman spelade på Förenta staterna som på en kosmisk orgel sin oceanbrusande futuristiska hymn. Men Henry James var förmenad gåvan att skapa av råstoff. Hans inbillning, en säregen kombination av målarens och analytikerns, begärde rikligt och tillagat material, en outtömlig ögonfest myllrande av suggestioner, mysterier, vinkar om förtonande bakgrundsperspektiv. Som »a passionate pilgrim» — så lyder titeln på en av hans tidiga berättelser — störtade han alltså in i Europas lagrade kultur, och fyrti års bofasthet på rätta sidan om Atlanten räckte inte att förslöa den vibrerande njutningen av dess främmande bouquet.

En hans landsman har uppfunnit den lyckade frasen »the Toryism of travelers». Är vi inte alla — och amerikaner

dubbelt — under våra lust- och bildningsresor besatta av en vildsint konservatism? Hemma i sitt Grönköping kan man ivra för frisk luft och sista fashion på alla områden, men i utlandet, som nöjeslokal betraktat, fordrar man att återfinna orubbade stadsmurar, förfallna gränder, allskköns pittoreska missbruk och kusliga vidskepelser i pietetsfullt förvar; man skulle uppröras över att bli lurad på hysterierna i Lourdes och Rothenburgs medeltida stank.

Av detta den moderna mänskligheten lynnesdrag, ej stort mer än hundra år gammalt, låter det sig förklaras hur den i exempellös valfrihet uppfödde Henry James kunde acceptera det europeiska tillståndet, just sådant det bredde sig för hans ruvande överblick, som historiens sista mening. Det förpliktade honom till ingenting och det skänkte honom allt vad han hungrade efter.

Ingen har bättre än Henry James förstått begränsning som villkor för mästerskap, och alla hans instinkter enades om att anvisa honom till operationsfält feodaltidernas kvarlevor, den högre societeten. Han vacklade sent, om någonsin, i sin tro att detta internationella samfund med obestämda utkanter men en fast kärna representerade Europas väsen i sammandrag. Där hade levnadskonsten hunnit en utbildning som gjorde den värdig romankonsten; där hade format sig ett moralsystem, styvt av regler och oändligt nyanserat av subtila undantag, som påkallade en driven psykologisk kasuistik. Förvärvsarbete, politik, sociala bekymmer och religiös oro kände han väl genom hörsägen, men sådant höll han liksom sport för oväsentliga, åtminstone oklädsamma livselement och var glad att kunna utestänga detta gatubuller när han grupperade sina utsökta situationer inom en harmoniskt avpassad ram: ett venetianskt palazzo, en engelsk slottsterrass, en Parissalong med spinkiga förgyllda stolar. Det bör inte förvilla någon att hän stundom tycktes stiga ner i en lite enklare miljö:

han betraktade den ömkande uppifrån och mätte den med sin ofrånkomliga standard. Det vore göra för en tysk ordstatistiker att räkna efter hur många gånger han anbragte epitetet »vulgär».

Det råder beständigt rumsatmosfär hos Henry James. Hans civiliserade landskap, hans havskuster (med badhytter och societetshus), hans ypperligt träffade stadsvyer gör intryck av scendekorationer. Vinden motar inte, regnet väter inte, temperaturen förblir densamma behagliga. Bara en gång, tror jag, i ungdomsverket Roderick Hudson, släppte han lös en passion som inte aktade möblerna. Denna jämna och dämpade ton, ovillkorligt uttryck för hans kynne innan den upphöjdes till konstprincip, ger hans böcker en mattskimrande grå yta, vars väv man småningom överraskad finner isprängd med guldstänk av kvickhet. Epigrammen sitter helt enkelt för tätt att gnistra, och författaren gör aldrig en applådpaus.

Likväl manövrerar det tyglade föredraget, med en verkan av lätt ironisk opartiskhet, ganska spetsade och explosiva konflikter. Framför allt i sina noveller briljerar Henry James med uppfinning av starka och sinnrika motiv, ibland vågat fantastiska, och sannolikt med rätta gäller han för att i The turn of the screw ha åstadkommit den ruskigaste spökhistoria i världslitteraturen. Men det påfallande huvudtemat, som han tidigt upptäckte och livet igenom odlade så enträget att det häftade sig som ett kännemärke vid hans namn, var behärskat av en fix idé och tillät ingen mångfald av variationer.

Skeppslaster av bakvända Columbusar såg han oupphörligt landa på den gamla världens kuster förväntande och lystna. Han ensam visste vilka stränga och farliga äventyr de aningslösa gick till mötes. Dessa gällröstade horder som härjade Europas bodar och travade över alla museigolv hade för honom en djupt fascinerande betydelse. De

hade omedvetet gett sig ut att förvärva en själ, en kultur, en stil, allt det åtråvärda som inte finns i handeln, och i regel var de dömda till tragiskt misslyckande. Liksom Voltaires Ingénu stötte de emot ett ogenomträngligt massiv av åldriga fördomar, vanor och ideal; hjälplösa som indianer klädda i bara krigsmålningen och sin lilla tomahawk utsatte de sig för en vikande och raffinerad list med ofattbara vapen. Man skall inte tro att Henry James beklagar dem: att ha riskerat en så lovlig kamp, om den lyktade än så ömkligt, höll han för en befordran i mänskovärde.

Christopher Newman i The American, självgjord miljonär, fräsch, godsint, okunnig om att det finns bättre folk än han, slår igen kontorsböckerna och far till Europa för att se ut något att köpa. En skön dam ur Frankrikes högadel frapperar honom som den lämpligaste varan, han tränger sig oförskräckt in i en befästad familjekrets, och efter en serie förödmjukelser som studsar tillbaka mot hans garvade hud står han målet nära. Då skymtar vid synranden en likaledes guldskimrande lord, och kontraktet med dollarhjälten överkorsas med en skrupelfrihet som dödligt kränker hans affärsbegrepp. Han rasar något litet, men allt framgent skall han smaka en smula fågel av att ha blivit utsparkad ur ett sekelnött palä i Faubourg Saint-Germain. Hur skulle han för resten ha rett sig med sin madame de Cintré!

Den lika naivt påflugne Jackson Lemon (i lady Barberina), som är medicinskt utbildad och önskar en rastyp för sina efterkommande, erövrar verkligen en av lord Cantervilles många oförsörjda döttrar men dukar nesligt under i det dåraktiga försöket att acklimatisera en lady i New York och måste låta sig omformas till en nobelt sysslolös engelsk gentleman. Madame de Mauves, den högspända Euphemia Cleve, har lätt nog realiserat sin skolflicksdröm om en ridderlig gemål med anor från korstågen och stelnar

till misskädsam puritansk martyrheroism inför de krav på äktenskapligt överseende och graciös lättfärdighet hennes ställning innebär. Om den lika oskyldiga men smidigare Maggie Verver i The golden bowl, vars konstsamlande pappa har kunnat bestå henne ett praktstycke till italiensk prins, lyckas på ett mästerligt ljudlöst och diskret sätt utlösa denna juvel ur en liaison med hennes styvmor, så beror det på att hon intuitivt har tillägnat sig de metoder som slår an mellan gobelänger och familjeporträtt.

Strålande sköna själar som Isabel Archer i The portrait of a lady och Milly Theale i The wings of the dove snärjes räddningslöst av det dollarhungriga Europas dunkla intriger, men — det är självklart hos Henry James — endast Europas drivhusluft kan framkalla dessa ljuva transatlantiska blommors rätta kulör och doft. Europa frälsar — estetiskt åtminstone — även den det krossar. Allbekant är Longfellows svågers bonmot att goda amerikaner kommer till Paris efter döden. För Henry James var Paris om inte himlen så dock den skärseld som kunde preparera en yankee för det högsta livet, och i The ambassadors följer han steg för steg den underbara stilla omskapning som upplevelsen av denna trollstad frambringar i en känslig och puritanskt lagbunden medelålders herre från New England.

Henry James' fixa idé om den nya världens hopplösa subordination under den gamla är intressant som yttring av en högtbegåvad andes ideal och idiosynkrasier, men inför erfarenheten och det historiska sinnet håller den dåligt streck. Det historiska sinnet (en ganska rar gåva) spårar gamla ting tillbaka till deras färska, råa ursprung och förutser de nyas ärevördiga mognad; några århundradens försprång betyder så lite i det långa loppet. Svärmeriet för antikviteter däremot står alltid på nuets ståndpunkt och värderar sakerna efter deras ålder i det givna ögonblicket. Man bör dock

medge att Henry James förfäktade sin romantiska tes med en förvillande auktoritet, och han må väl sägas ha lämnat sitt lilla bidrag till världshistorien genom att med fantasifullt eftertryck fixera några flyktiga faser av det nyrika Amerikas första, valhänta ansatser till Europas erövring.

Hans landsmän, generade och stötta, vägrade att känna igen sig i hans porträttering, men det är naturligtvis ingenting att fästa sig vid. Vem var någonsin så tränad som Henry James i nationell karakterologi! Hans böcker får ofta en pikant lustighet genom sammanstötningen av lagom överbetonade nationalformer; figurerna tillhålles noga att i åthävor, talesätt, smak, tankevanor och livssyn röja fransk eller amerikansk eller italiensk eller engelsk prägling. Ja, han går längre: en Londonflicka som för första gången har passerat Kanalen fägnas med »sommarsurret av franska insekter».

Men allt vad här har berörts är världsliga, ytliga, stoffliga ting. Det har intet att skaffa med Henry James' beryktade obegriplighet, än mindre med de flammande nekrologerna. Det förklarar alls inte varför Minnesotaprofessorn J. W. Beach har skrivit en ansenlig och grundlig volym om The method of Henry James eller hur det kommer sig att engelsmannen Percy Lubbock i sin skarpsinniga bok The craft of fiction sätter honom på hedersplatsen i ett sällskap som består av Balzac, Flaubert, Thackeray, Dickens, Meredith och Tolstoj.

Dessa postuma lagrar beredde sig Henry James genom att föryngras när han skulle till att åldras, genom att begynna på nytt med ett omfångsrikt livsverk bakom sig. Plötsligt, in i femtiåren, krökte hans bana, som väl inte var allfarvägen men gick tämligen parallellt med den, åt ett oväntat håll, där det blev brant och avskräckande att följa honom. Den konst han hade idkat i en mansålder så flitigt och med så samvetsgrant allvar — nu såg han att den hade varit ett

fåkunnigt famlande, hugnat med mången enstaka lyckträff men aldrig väglyst av höga fordringar. Det är troligt att han betraktade sig som sin samtids mest artistiske romanskrivare, men man behöver blott vara enögd för att härska bland de blinda. Nu fick ingenting längre gå på slump och slentrian i det ädlaste av hantverk.

Vändningen syns mindre skarp när den period av dramatiska experiment som sköt sig in mellan de bägge romanfaserna tas med i räkningen. Det är just vad Jamesapostlarna plägar skamset underlåta: de kan inte förmå sig att påminna om mästarens teatraliska vedervärdigheter. En förirring var det utan tvivel av Henry James att våga sig ut på den hala scenen, och de fyra onjutbara komedier han lät trycka — de uppförda pjäserna har man sluppit — vittnar om en självmördande suspension av intelligens och raffinemang till den anspråkslösaste brittiska parketts förmån. Men det måste förhålla sig så att han länge hade burit på en sprängande åtrå efter sträng och kraftspännande teknik, efter hårdare formlagar än romanen, sådan man förstod den, med sina obegränsade rymder och sitt lösliga väsen gav en att brottas med; några av hans andliga muskler förblev obrukade i hans yrke. Då erbjöd sig teaterstycket som den logiska utvägen. Han fattade det helt och hållet som ett tekniskt problem, besatt av otaliga eggande svårigheter, en graciös dans i fotbojor och handklovar. Och med en asketisk virtuoslidelse som aldrig torde ha överträffats gav han sig till att hopkalkylera outsägligt fadda spex, livfulla som galvaniserade grodor.

Från teatern medförde han emellertid, när han bortmotad och sårad återgick till sitt gebit, några dyrbara insikter. Dramats väsen var »representation», omedelbar framställning; kunde inte romanen genom att tillägna sig denna ansvarsfulla karaktär adlas till en konstorganism? Den borde, med sina omätliga resurser, sin härliga frihet från

materiella inskränkningar, vara mäktig av en fullare illusion. Henry James' andra maner, som daterar sig från The spoils of Poynton av 1897, grundades på denna fruktbara princip.

Den äkta jamesiska romanens tempus är alltid presens (varmed icke syftas på verbformerna). Detta innebär att den saknar en berättare, ty en sådan rör sig alltid med perfektum: den forntida rapsoden, reciterande sägner om striderna kring Troja eller Odysseus' äventyr, och hans trohjärtade efterföljare i denna dag såväl som de modernare, nu gammalmodiga »jag» med vilkas dagböcker, brev, memoarer mera listiga författare har sökt bevisa sitt alibi. Hos Henry James avspisas man inte med reportage och beskrivningar; saken själv står fram som på tiljorna. Han hade två metoder för vinnandet av denna effekt.

Romanerna The other house och The outcry samt novellen Covering End, omklädda teaterpjäser som ropar högt om sin oäkta börd, uppvisar det ena förfaringssättet i dess rudimentära gestalt: utförliga scenanvisningar kring dialog och spring i dörrar. Men i The awkward age träffas det utbildat till en demonisk fulländning. Författaren ålägger sig ingalunda teaterdiktarens osynlighet: han sitter bredvid åskådaren och uttalar kamratligt intrycken av den scen som upprullar sig för dem bägge. Han har tydligen inte haft något finger med i anordningen; i annat fall hade han väl upplyst oss en smula om dessa excentriska personers karaktärer, motiv och själsvalör. Men han kan som vi bara iaktta vad som syns och hörs. Det är ju vad man hänvisas till på teatern — och i livet. Hur förbryllad man än följer de dunkla evolutionerna i The awkward age måste man sluta med att beundra den som ett storartat gäckeri och ett mönstergillt konststycke.

Den andra metoden opererar med den rymligaste och präktigaste av skådeplatser: en mänskohjärna. Det är re-

presentation alltjämt, men en dubbel. Åskådaren ser en figur som går och står men varseblir samtidigt genom dess ögon de mänskor och ting som bildar dess värld. Denna centralhjärna, av sin skapare utrustad med hans egen sensibilitet och skärpa, är ingen passiv spegel utan lidelsefullt engagerad i s i t t skådespel, vilket på så vis blir delaktigt av huvudpersonens dramatiska realitet, fantasmagori som det likväl är. The spoils of Poynton, The ambassadors och W h a t M a i s i e k n e w företer den renaste typen av detta geniala cerebraldrama. Den sistnämnda romanen betraktar jag som Henry James' överdådigaste och bäst lyckade vågstycke. Hjältinnan Maisie är en förtrollande barnunge, omgiven av sina skandalöst frånskilda föräldrar, sin styvmor och styvfar som har ett förhållande, sin fars älskarinna och sin mors många älskare, och detta patrask filtreras till utsökt komedi för läsaren under sin passage genom en renhjärtad, kärleksfull och bekymrad liten själ med utomordentliga fattningsgåvor men ingen kunskap om sexuella ting.

Det är med sådana bragder och med den lärobok i romanens estetik man kan hopställa ur företalen till hans samlade skrifter som Henry James har tagit inträde i banbrytarnas upphöjda församling och gjort sig värdig Lubbocks intyg: »the only real s c h o l a r in the art».

Sällsamt nog, under det hans kompositionskonst fogade sig i en åtstramning och ett urval av makalös stränghet utvecklades hans språkkonst i en helt motsatt riktning. Henry Jamesprosan i sin mognad gör anspråk på att vara den tyngsta och intrikataste som någonsin har formats. Men den hade att följa ett intellekt som delade sönder hårstrån och urskilde tusen skiftningar samtidigt i en sensation. Den var inte en diktares syntetiska stil, den tillhörde — så benämnde sig Henry James — »den rastlöse analytikern». Och den hade biförtjänsten att utestänga profana.

SMÅ ÄREMINNEN

PROLETÄRERNAS POET

1905.

Ada Negri har radikalare och snabbare än de flesta genomlöpt den traditionella poetkarriären: fattigdom, isolering, kamp för det andliga livet, framträdande på vädjebanan, lagern . . .

Hon hör hemma i Lombardiet och är född 1870 i den lilla staden Lodi som dotter av fabriksarbetarfolk, tycks det. En liten smula uppfostran måste hon ha fått, ty vid aderton år blev hon anställd som småskollärarinna i Motta Visconti, en avsides bygd vid Ticino.

Sofia Bisi Albini, som tidigt gjorde sig till impresario för den unga skaldinnan, har skildrat hennes för nordisk uppfattning fast otroliga misär. Innanför en stallgård där kacklande gäss promenerade låg hennes skumma rum, i vars fönsterrutor papper ersatte glaset och vars elegantaste möbel var en boklår apterad till divan. Detta eländiga gemak och skolsalen där hon hade att inviga en massa osnutna och bråkiga ungar i alfabetet bildade den inspirerande miljö ur vilken Ada Negris flammande och skönhetsbetagna diktning flög ut över landet. Hon skapade blundande sin värld full av fascinerande syner och sällsamma röster och band den i rytmer av detta benådade tungomål i vilket sången ligger latent, färdig att springa fram som av sig själv.

Några böcker kunde hon väl sällan skaffa sig, men sedan hon börjat få poem införda i bladen försågs hon av en ano-

nym beundrare varje vecka med en väldig tidningspacke som satte henne i kontakt med samtiden. Av världen hade hon just ingenting sett, varken hav eller berg eller en storstad eller teater, och när okända vänner en sommar bjödo henne till Milano på två dagar vart hon så feberaktigt yr att de vänliga mecenaterna undrade om de inte begått en dumhet. Men redan debutboken Fatalità, som offentliggjordes 1892, förde henne ut i solen — det blev både ära, mynt och befordran till en värdigare plats i Milano. Tre år senare kom hennes nästa samling Tempeste, kort efteråt gifte hon sig med en fabrikör Garlanda, och på en lång paus följde 1904 Maternità.

Ada Negri är proletärernas skaldinna. Hon var det så länge hon kunde räkna sig bland dem, och hon har förblivit det sedan hon gick över i »kapitalisternas» läger. När hon klagade, hotade och grät i sina bittra förstlingsdikter så var det inte en missnöjd ungdom som knotade över sitt eget oförskyllda betryck utan ett korat ombud för tusenden, vilkas öden hon samlade och bar fram som en börda av anklagelsematerial. Jämt återkommer detta motiv: utmärglade och gråbleka skepnader skockas omkring henne, berätta sina lidanden, jämra sig och tigga om hennes förord. Det är gruvarbetare som dag för dag riskera sitt liv i underjorden, det är fabrikernas myllrande maskinträlar, lemlästade och förslöade, det är utpinade kvinnor, trasiga gatpojkar, jordbruksslavar, förfrusna och härjade av pellagran, den lombardiska spetälskan. Ack på henne själv går ju ingen nöd. Hon har en genius som leder henne på ljusa vägar, och i skymningen mellan hennes nakna väggar rymmes ett oförgängligt och oändligt drömrike.

Jag har ej namn — i fattigdomens häkte
jag föddes till plebej.
Jag stammar från ett dömt och ynkligt släkte,
men flamman som jag hyser slocknar ej.

Ett mörksens troll är när mig dar och nätter,
en ängel är min gäst.
Min tanke spränger över berg och slätter
liksom Mazeppa, bunden vid sin häst.

Av ömt och bittert är mitt väsens spånad,
av våldsamt och av vekt.
Till avgrundsdjupens dunkel står min trånad,
och rörd jag glädes när ett barn mig smekt.

Buon dì, Miseria! hälsar hon övermodigt när den blodlösa häxan i sin svarta kåpa stiger över hennes tröskel. »Min är ungdomen och mitt är livet. I ödeskampen skall du aldrig, aldrig se mig duka under. Ovan spillrorna och sorgerna glänsa mina tjugo år» ... Hon är en ek som ingen storm kan kröka, och mot kvalen sätter hon »hundra livs energi». Berusad av den bergkraft som håller hus i hennes lilla spensliga lekamen slungar hon oförväget fejdhandsken mot »denna feta värld av sluga borgare», som hon vill piska i ansiktet med den sjudande versens gissel. Men hennes dikt ljuder icke ofta så argt. Det var endast borta i Motta Visconti som hon någon gång vederkvickte sig med att damma på den fantastiska miljonärsdjävul hon med naiv pensel strukit på väggen. Hon brukar eljest läsa lagen på ett finare och indirektare sätt än med fräsande hot.

Små trista livsbilder, dagligdagsskildringar från gruvor och fabriker, åkrar och vindskupor, gränder och sjukhus, oskrätt realistiska och adlade av sångens idealitet, föra över till läsaren gnistor från detta liv som »offras på ett bål av kärlek». Där hörs böner och snyftningar och dånande väckarrop. Sällan en lätt antydan om revolutionsvarning som i Sgombero forzato (Vräkning), där den utkastade familjens ömkliga lösöre, belamrande den smutsiga gatan i regnrusket, »ser ut som början till en barrikad».

Visst älskar hon att svinga ett rött och väldigt baner i spetsen för täta led, men hon torde knappast vara hågad att anföra en eld- och blodrevolt. I en egendomlig vaggsång, N i n n a - n a n n a d i N a t a l e, låter hon en proletärmoder berätta för sin frysande och svultne gosse om Jesus och julen: I morgon, i gryningen, skola klockorna ringa: »Frid och bröd åt mänskorna!» ... Men det är en gräslig lögn. Och en lögn skall det förbli, min son, tills på varje hårt läger som detta, i varje naket kyffe som detta vart barn som lider ditt öde vaknar på julmorgonen med Kristi sinne ... Och en dag skola dessa profeter resa sig i miljoner med ljungeld och tordön, för deras bevingade anlopp skall den gamla världen störta samman och evangeliet bli mänsklighetens högsta lag ...

Några andra reformvägar vet Ada Negri icke att utpeka eftersom hon icke är politiker och nationalekonom utan poet. Med de svarta och blixtlysta infernomålningarna växla extatiska utopier, klädda i den eviga idyllens alla himmelska och jordiska salighetsattribut. Ibland kan den mörka och patetiska altrösten stämma upp så barnglada och morgonfriska visor som P a s q u a d i R i s u r r e z i o n e:

Jag strövar sjungande min hymn till Våren
i hemlandsbygder och på främlingsmark,
en landsvägsdotter sorglöst fri och stark,
med gräs och blomster i de svarta håren.

Jag bär en kvist av mandelblom i handen
och slår på fönstren, ropande: Låt opp!
Krist är uppstånden, livet skjuter knopp
och med april går kärlek över landen.

Räck handen åt varann, ty kärlekssädet
som blommar denna dag er bjuder så,
ni män av pennans och av svärdets skrå,
ni män av plogen och ni män av städet.

Låt hjärtat opp, att denna soldag, boren
ovanskligt ung, må smälta vintrars is.
Jag går förbi och sjunger livets pris
och vid min sida går och sjunger Våren.

Men detta hör till de lätt räknade ljusa melodierna i Maternità, som eljest präglas av en från djupare källor strömmande, ömmare och tröttare smärta än böckerna med de utmanande och molnbådande namnen. Några av Ada Negris djärvaste, naivaste och mest skakande dikter träffas bland dessa sånger ägnade åt moderskapets martyrium. En tunn liten röst väcker henne i natten och det ofödda barnet klagar: Varför vill du tvinga mig in i din värld? Din värld är så sorglig. Jag har hört det av de döda, som aldrig vända tillbaka. Moder, jag har aldrig bett att få liv. — Mitt barn, det växer violer på ängarna och fjärilar sväva i rymden . . . Så fortgår dialogen mellan barnets bävande jämmer och moderns bevekande och matta tröstegrunder, som till sist mynna ut i ett »Lev ty jag älskar dig».

Men tystnar barnet så strömma mödrarna till i tallösa flockar, som förr de strejkande, de arbetslösa och de förtryckta; nu är hon upptagen i deras frimurarskap och enhälligt utsedd till deras tolk. Där komma de, le Dolorose, från kvalmiga vindskyffen, från malariasmittade risfält, från majsåkrarna där pellagrans spöke far fram med vanvettsögon, från alla träldomens och nödens nästen, och som ett dån av vattenforsar brusar deras kör:

I vårt förpinade och sjuka sköte
de arma danades till jämmers möte.

Vårt skämda blod i deras ådror brände,
på deras lemmar tyngde vårt elände.

Visst ville vi se till dem dagen lång,
men över vår dag ruvar trälens tvång

Vi mala sönder oss i Grottekvarnen
och gatans slödder får ta hand om barnen.

Vår moderslycka är en ångestgråt,
ej kärt bestyr och smeksam vaggvislåt.

Sjung du i stället — dina ord bli hörda —
om denna moderskapets pinobörda!

Ja du vars vers är röd av bröders blod
och flämtar av förtrycktas upprorsmod,

du som har brottats själv med onda öden,
sjung denna smärta, bittrare än döden!

Du minns väl, säg, du minns: i gångna år
din egen moders klagan ljöd som vår.

Jag erinrar mig för tillfället ingen strof som i lika obeskrivligt enkel form rymmer en så suggestiv skönhet som denna sista, sådan den lyder i originalet:

Ricòrdati, ricòrdati: così
pianse tua madre ne i lontani dì.

Så stiga enstaka gestalter fram: kvinnan som i natten smyger genom gränden och lägger ett kvidande bylte på stenarna — »plocka upp det du, lumpsamlare!» — fabriksflickan som stupar vid vävstolen, zigenerskan som vyssar sin unge under det tattarkärran rullar framåt landsvägen, kungamördarens förstenade och skydda mor, ja till och med drottning Natalia av Serbien, »det moderskap som bär en krona», får en hyllning och ett systerord, v a g a n t e e t r a g i c a S o r e l l a . . .

Till Motta Visconti flyr hon tillbaka en gång för att återse sitt »upproriska, lysande förflutna» och andas frihetens och ungdomens vind, fläkten av begravna vårar. Trött och livserfaren, möter hon den tjugoåriga flickan som i träskor spänstigt stiger uppför branta vägar. Den bara kammaren,

trängselfylld av drömda skepnader, återser hon, och bädden där brinnande sånger föddes i vakna febernätter. Darrande och förödmjukad står hon inför sin egen stolta och rika ungdom, vars bålda löften ligga knäckta under hennes fötter. Men från skogen kommer en liten flicka springande med famnen full av blommor och frågar bekymrat: »Varför gråter du, mamma?»

Bikter och uppgörelser sådana som denna sorgmodiga Ritorno a Motta Visconti träffas icke få i Ada Negris böcker. Men hon må kväda en kärlekssång eller återkalla ett barndomsminne — beständigt dallrar versen av den lidelse som först och sist behärskar denna proletärernas poet.

EN AVSATT KEJSARE

1911.

Nästan som en guldåldersmyt löser sig ur romerska kejsarhistorien legenden om Antoninernas tidevarv. Då gick det inte till som i denna världen: den fullkomliga godheten regerade, den asketiska vishetens predikstol var en tron, den fromma ödmjukheten bar högsta maktens insignier, alla dygder voro presenterade vid hovet. Antiken tycks i dessa årtionden av andra seklet efter Kristus ha koncentrerat allt vad den förmådde åstadkomma av moralisk styrka och skönhet för att slå tillbaka fienden från österlandet med hans egna vapen. Försöket var ju hopplöst, men dessa bortbytingar till cesarer av kristlig helgontyp, som lojalt fortsatte att offra till de gamla döda gudarna under det en ny religion som de icke visste namn på levde i deras hjärtan, ha riktat eftervärldens andliga skatter med en vacker och vemodig sägen.

Antoninernas era har eljest icke hugfäst sig genom lysande litterära minnesmärken. Det var en nedgångstid präglad av mattheten efter praktfullt produktiva skeden. Romerska litteraturen sjöng redan på sista versen, latinet, som nyss av talare, skalder och hävdatecknare hade uppdrivits till ett idealspråk, var inte längre fashionabelt, och de värdefullaste skrifter som uppstodo inom romerska kultursfären avfattades på grekiska: syrern Lukianos' ystert fräcka sati-

riska dialoger och kejsar Marcus Aurelius Antoninus' religiösa »journal intime».

Under örlogsgny har den kommit till, denna fridens bok, i ett fältherretält som flyttades kring på Donaus och Grans barbariska stränder. Varken som krigare eller som författare strävade han efter ett odödligt namn, denne filantrop som tvang sig att fullgöra den bistra härskarplikten, denne anspråkslöse lärjunge i Stoas skola som till egen tuktan, eggelse och tröst skrev ner sina räkenskaper med jaget, mänskorna och världsalltet. Och likväl skulle han komma att tala till fjärran släkten med en oförgängligt levande stämma.

Länge dröjde det innan hans dag bröt in. Han var ju ingen äventyrare och sagokung som Alexander Magnus, medeltidens romanhjälte, ej heller beglänstes han av reflexerna från ett konstnärshov som Augustus, renässansfurstarnas förebild. Från 1500-talets mitt utgåvos hans »Självbetraktelser» upprepade gånger av lärda editorer, men icke vart han fördenskull mera populär i ett Europa där magistrar och legoknektar slogos om den rena läran, där luften osade bränt av häxor och kättare.

Men fram i adertonde århundradet inträffade äntligen Marcus Aurelius' chans. I honom fann det filantropiska, fredslängtande och nyktert svärmiska upplysningstidevarvet sitt ideal förkroppsligat: en filosof på tronen, en allsmäktig välgörare, rättfärdig utan rättrogenhet, vördande gudomen utan dogmer, lagom skeptisk och lagom tolerant mot hopens fördomar.

Det kom från hjärtat och det gav genklang i hjärtana när Montesquieu i sin översikt av romerska historien utbrast: »Man erfar en hemlig tillfredsställelse när man talar om denne kejsare. Man kan icke läsa om hans levnad utan en viss rörelse.» Denna rörelse var man angelägen att meddela det uppväxande släktet, och de kompendier som skulle in-

viga de späda i första begreppen av de nödigaste vetenskaper sirades med gripande anekdoter om »den oförliknelige Marcus Aurelius».

Naturligtvis var det inte meningen att uppsätta honom som föredöme för ungdomen; sådan förmätenhet kom icke i fråga. En furstes dygder kunde efterhärmas blott av jämlikar — den vise och dygdige undersåten blev aldrig mer än en Sokrates eller Cato.

Europa fick emellertid sin Marcus Aurelius, och det var Voltaire som utnämnde honom. Redan i flera år före sin tronbestigning bombarderades Fredrik, borussernas vittre kronprins, av den inpiskade smickraren (ej utan pedagogisk avsikt) med det heliga namnet, och ända till slutet av den fyrtiåriga korrespondensen paraderar M a r c A u r è l e - F r é d e r i c. Det fanns fler som så titulerade filosofen på Sanssouci, och att rollen behagade honom vittna hans fransyska versepistlar: »Välgörande Antoniner, mina hjältar, mina föredömen» och »dygdige Mark Aurel, min hjälte, mitt mönster»... Alldeles utan var det ju inte: sedd på tillbörligt avstånd och från sin respektablaste sida har verkligen den store Fredrik en smula tycke av imperatorns yttre gestalt.

Napoleon, skaparen av det ännu gällande härskaridealet, fördrev Marcus Aurelius från tronen, och den forne cæsar går nu stilla omkring och söker upp sina vänner, som kanske oftast råkas i studiekamrarna. Vilken proletär som helst har lov att blicka honom in i ögonen och fråga om han står för vad han säger. Han måste legitimera sig för var och en särskilt, måste uppge — inte h u r u d a n han är, som det begärdes förr — utan v e m han är. Det är inte så alldeles lätt att få tag på hans väsen, ty han förstår sig dåligt på psykologisk porträttmålning och han docerar ibland som en avlönad stoisk magister.

Men hör jag noga efter när han talar med sin egnaste och naturligaste stämma, hur han liksom ofrivilligt röjer sig, så tycks han mig likna som en bror professor Amiel i Genève. Den lilla differensen i tid och levnadsställning krymper till en bagatell inför denna gemensamhet i världssyn och livsstämning, denna sammanstötning i de ädelsinnades och försyntas melankoliska isolering.

Bägge ömka och fasa för mänskorna, livets snabbt kretsande enahanda inger dem samma leda och det är väl ungefär samma hemlängtan som så ofta lockar dem bägge till ett »på tumanhand med oändligheten». De hålla bägge en stadigt svävande balans mellan gudstro och skepsis, men en djärv och mystisk visshet äga de, aldrig en hårsmån rubbad: tron på samvetet.

Den romerske kejsaren uppvisar, som rimligt är, en styvare och ståtligare hållning än den moderne professorn, dallrande som en eolsharpa för lättaste fläkt. Marcus Aurelius har icke utbildat mer än en enda art av sensibilitet — den moraliska. För all skönhet »med undantag av dygden och vad som stammar från den» har han lyckats göra sig döv och blind. På det naivaste sätt förråder han denna defekt: »Behaget i en sång, en dans eller en brottkamp lär du dig akta ringa om du t. ex. sönderdelar sångens harmoniska hela i dess enstaka ljud och inför vart och ett frågar dig om det är detta som tjusar dig. Du kommer att blygas.» Kan det tänkas en hemskare art av asketism än den som bannlyser rytmen?

Likväl strömmar en djup och mild musik genom denne sorgsne livsföraktares samtal med sig själv, och fastän Apollon och de nio, som han kanske en smula ironiskt påstår, inspirerat honom bara moraliska lärosatser har hans skrift med rätta blivit kallad »ett djupsinnigt poem om det mänskliga samvetet».

DEN HELIGA JEANNE

1924.

Bernard Shaw har det gemensamt med Jeanne d'Arc att folk i allmänhet inte vet vad man skall tro om honom. Gåvan att oroa tycks han besitta starkare och konstantare än den honom tillskrivna talangen att roa. Han tar sig på allvar så ostentativt att det välvilligast fattas som extravagant självironi, men man kan aldrig veta, och kring denne förbluffande irländares kvickhet fladdrar beständigt den tveksamma misstanken om en fullkomligt seriös bluff. Han är strax sjutti år, om man tänker efter, och det må väl kallas ett mirakel att så länge ha genom oförtrutet och världsberömt författarskap hållit publiken i generad ovisshet om halten av sin begåvning.

Egentligen var det ju självklart att han skulle attraheras av den heliga Jeanne. Där fanns den yppigaste legend att beriktiga och den grannaste glorieförgyllning att peta på. Hade inte Anatole France långt tidigare pedantiskt grundligt blamerat sig i den riktningen så skulle det möjligen ha roat Shaw att avslöja en dundrande historisk humbug. Men så ofromt inspirerad var han ingalunda när han grep sig an med sin Saint Joan. Geniet, helgonet, hjältinnan, fältmarskalken, politikern, hela denna oerhörda figur som ofrånkomligt dokumentariskt kvarstår i sin övernaturliga storlek och glans, fann han sig alls inte nödsakad att förneka: genom sin paradoxala kombination med en levnads-

glad och munvig bondflicka i tonåren låg den mytiskt höga företeelsen ypperligt till för hans maner. Hävderna avlämnade fullständig den gestalt som han eljest hade måst komplettera med sina okynniga uppfinningar.

Stoff till omvärdering saknades likväl ej i Jeannes historia. Den ecklesiastika domstol till exempel som överantvardade henne till det engelska bålet och som har gällt för en utsökt mönstersamling av skamlöshet, blodtörst och idioti formligen ropade på rehabilitering. Vad kunde vara nöjsammare för Bernard Shaw än att inskärpa hur skrupulöst och ömsint Jeannes mål behandlades i jämförelse med nutidens metoder att oskadliggöra andra sorters kättare, dem som råkar i konflikt med militarism och nationalism. Edith Cavell skulle kunnat prisa sig lycklig om hennes rannsakning hade blivit ledd av så gudfruktiga och lagtrogna personer som Jeannes förmenta bödlar.

Från sin neddykning i medeltiden har alltså Bernard Shaw medfört de angenäma intryck han sökte som grundval för uppskattning av sin samtids framsteg i grymhet och vidskepelse. Det faller av sig själv att hans lärorika »krönikespel» har sin tyngdpunkt förlagd till ett oändligt företal som gör pjäsen närmast överflödig för läsaren. Teaterbesökaren åter, som av tekniska skäl går miste om det väsentliga, behöver inte därför känna sig ytlig, ty man har författarens ord på att de sex akterna med epilog innehåller allt vad man behöver veta om Jeanne d'Arc.

Den som i varje fall inte tar skada av detta rapsodiska spex är den heliga Jeanne. På henne biter ingenting mer. Det autentiska materialet till hennes bild är rikt och verkningsfullt nog, och uppträder hon på kvällen i rampsken som den madame Sans-Gêne hon utan tvivel var eller som den svullet romantiska jungfrun i Schillers värsta maner så står hon åter nästa morgon avtecknad mot himlen lika hjärtebetagande, klar och oförklarlig.

Man göre sig ej besvär att utgrunda den heliga Jeanne! En slik uppenbarelse är oantastlig för tolkning, man kan inte mer än bekänna sitt intryck och skildra sin syn. Det var så Mark Twain gick tillväga i sina Personal recollections of Joan of Arc, genomströmmade av en hängiven väpnares förtroliga vördnad.

Det skönjes ingenting komplicerat eller tvetydigt i den Jeanne historien bevarar. Hennes väsen, handlingar och öde, hennes rasande korta karriär från ängarna i Domremy till eldbegängelsen i Rouen uppvisar en obruten poetisk logik. Det besvärliga med henne framkommer först när man försöker gripa om det faktum att hon har trampat jorden som en mänska bland mänskor. Man vet det, men man tror det knappt.

Och inte blir det lättare när man påminner sig att den heliga Jeanne, hjältinnan och martyren, av en lärd och sympatetisk levnadstecknare har blivit smeksamt stämplad som »cette gentille gamine de France».

ERASMUS' LÖJE

1910.

Erasmus Roterodamus har vunnit oförgänglig ryktbarhet av en egen art, icke just den han torde ha önskat och förutsett men en långt vidare och oantastligare. Som historisk gestalt, i sina verk och sina verkningar, kunde aldrig denna studerkammarmänska och latinskribent, samtiding till den alla fördunklande och överröstande Luther, ådragit sig den popularitet som nu häftar vid hans namn.

Han lever med samma ständigt förnyade gengångarliv som legendens och den stora diktens typiska figurer. Namnet Erasmus framkallar omedelbart en tydlig bild: studiecellen i ädelt kal klosterstil, sådan varje äkta bokmal innerst drömmer sig den, med folianter lutande tjocka pärmar mot varandra och i munkstolen framför den lilla pulpeten med timglas och manuskript en liten spenslig skepnad höljd i pälsbrämad svart talar, som jämte den djupt neddragna doktorsbaretten allvarsamt inramar ett huvud med vassa, torra, spelande drag och bokforskarens vaket spanande och inåtvända blick. Mönsterhumanisten med ett ord. Till de ståtligaste mänskotyperna hör han icke, men väl till de finaste. Det åtlöje som ej sällan drabbat efterföljande Erasmer visste den ursprunglige Erasmus att vända från sig. Han log själv, ett mångtydigt löje, om vars innebörd alltjämt står tvist.

Sällan tolkas det så sympatetiskt som av E. Weer i den koncentrerade essay varmed hon inleder sitt urval ur Eras-

mus' Colloquia familiaria. Tonens dämpade värme förråder att denna apologi grundar sig inte bara på samvetsgranna förstahandsstudier (redan det ett märkligt fall i vår latinskygga tid) utan på förtroligt umgänge med en älsklingsauktor. Icke annorlunda läste de gamla humanisterna sina romerska klassiker. Så kan Erasmus njutas och förstås endast av den som själv är obotligt hemfallen åt den ljuva och nobla vurm, kärleken till bonæ literæ, som behärskade honom. Jag misstänker att det var med tvekande självövervinnelse E. Weer beslöt att genom sin översättningskonst popularisera en författare som hon själv säkerligen helst uppsöker i pergamentbundna duodeser med 15- eller 1600-talets ögonfrestande latintryck (o dessa mögeldoftande volymer — salighet för rena bokmalshjärtan!).

Erasmus, förut blott ett namn och en bild, uppstår här livslevande och talar till allmänheten kostliga ting på den renaste och friskaste svenska. Livligare, vigare, graciösare har näppeligen diskussionsdialogen behandlats, denna fornåldriga, halvvittra, av alla århundradens spirituella humanister gynnade litteraturform. De djärvaste tankar låta sig uttryckas mjukt och sirligt, polemiken får de urbanaste vändningar. Men satiren mister icke fördenskull sitt salt — vilken brännande sveda det måste ha vållat i sura ögon! Och den bör ha kraft att reta än i dag. Så betydande framsteg ha de fyra hundra åren inte medfört att ej tjugonde seklets mänsklighet har anledningar till rodnad inför Erasmus' löje såväl som till skamsen respekt för Erasmus' ideal.

Ty denne försåtligt dräpande och smidigt undvikande ironiker finner tonfall av högtidsfull och dristigt skön renässansklang för sina humanistsvärmerier om släktets förädling, krönta av den svindlande drömmen om den kristna övermänskans konungsliga frihet.

»För sådana mänskor kan ingen skriva lag», säger den vise åldringen Timoteus i »Det religiösa samkvämet», »men

Gud, som har satt gräns för havet och floderna, håller sin konungs hjärta i sin hand och vänder det dit han vill. Varför skulle man nämligen giva föreskrifter åt den som av sig själv gör vad bättre är än de mänskliga lagarna fordra? Och vilken förmätenhet är det icke att med påbud binda den mänska som man med visshet vet ledas av den Helige Andes ingivelse!» Till svar suckar Eusebius: »Om det ändå bland de kristna, som alla borde vara sådana konungar, funnes fler värda detta namn!»

Synes Erasmus ljumblodig och feg vid sidan av de andens hjältar som larmade omkring honom, så var han dock varm och orädd nog i sitt hat till allt vad krig heter, legoknektarnas slakt- och plundringsorgier såväl som teologernas katedergräl. På hans hetsiga tidevarv beto inga fredspredikningar — han var alldeles för tidigt ute — men, som Vilhelm Andersen kvickt anmärker i sin »Erasmus», det är en stor förtjänst att ha varit en fin liten mänska i en rå tid. En fin liten mänska men tillika en infernaliskt skicklig bågskytt.

Fordomdags, då man ansåg att allt som var skrivet på god latin passade till språkövning för småpojkar, missbrukades Erasmus' C o l l o q u i a till skolbok. Så pepprad lektyr bjudes ej gärna längre åt barn, och dessa illfundiga dialognoveller kunna anbefallas som en läckerhet åt den anspråksfullaste bokälskare. I dem andas man den ursprungliga humanismens vederkvickande vårluft och spatserar genom en naivt konstnärligt anlagd trädgård, uppfylld av alla slags kunskapsfrukter från så skilda klimat att man ena stunden tror sig vandra kring Plinius' villa eller Ciceros Tusculanum och den nästa finner sig omvärvd av saftigt germanskt femtonhundratal.

Fullständigt sammansmälta dessa stridiga element till ett förtjusande helt i »Det religiösa samkvämet», ett nordiskt lantligt symposion efter de bästa klassiska föreskrifter, där

bibeltexter, upplästa vid måltiden av »slaven», utspinnas till fromma och djupsinniga debatter, förda i den älskvärdaste höviska stil och kryddade med ett intagande skälmskt humör.

Om kvinnorna på grund av ovärdighet uteslutits från denna epikureiska fest, så beredes dem full upprättelse i dialogen »Abboten och den lärda», där Magdala skarpt och slagfärdigt bräcker av en av dessa fetslöa och dumdryga prelattyper som Erasmus förföljde med osläckligt hat. Abboten uttrycker häpet misshag över det grekiska och latinska bibliotek som möter hans blickar vid inträdet i Magdalas gemak, men föga skolad i tänkandets konst som han är trasslar han hjälplöst in sig då han försöker utreda grunden till att slikt bohag föga passar i en frustuga. Till slut hittar han icke annat argument än detta: »Men sådan är allmänna meningen, och det är ovanligt att en kvinna kan latin.» Då skall man höra Magdala: »Tala icke om allmänna meningen, denna den sämsta av alla rådgivare. Vad frågar jag efter sedvanan, l ä r o m ä s t a r e n i a l l a o n d a t i n g! Må man vänja sig vid vad som är riktigt; på så sätt blir det ovanliga vanligt, det obehagliga behagligt, det som syntes opassande passande», varpå abboten genmäler: »Hm.»

Magdala går än längre. Hon påpekar att det redan börjar bli gott om lärda kvinnor och hotar med en eventuell stormning av de kyrkliga ämbetena och privilegierna. Vem röres icke av den förskrämde abbotens klagan: »Att jag skulle råka ut för denna kvinna!» Man bör dock akta sig att räkna Erasmus bland kvinnorörelsens kyrkofäder, ty det torde ha legat honom närmare om hjärtat att avstraffa klosterherrn än att föra Magdalas talan.

Voltaire, som skrev en hop dialoger i samma genre, fastän tyngre och torrare, låter i en av dessa Lukianos, Rabelais och Erasmus råka samman på de elyseiska fälten. Mellan

de två stora obesvärade gycklarna gör vår bataviske ironiker en ängslig figur. Han medger att han gärna som greken och galliern hade velat göra narr av allting, men han hade aldrig vågat — bland barbarer är det livsfarligt att skratta. Så får han stå där och sucka över sin kvävda talang och sitt förspillda liv, under det de andra bägge skryta med sina skämtbragder.

Detta är gängse missuppfattning och förtal. Visst tordes Erasmus skratta om han ville. Men han var ömtålig för buller och föredrog det tysta löjet som fint och mångtydigt spelar i munvinklarna.

VOLTAIRES HJÄRTA

1924.

O Marianne, stig fram — du brukar ju aldrig vara blyg — stig fram och mottag priset som den vårdslösaste av husor. Du handskas med obetalbara bibelots som vore de inte förmer än de dammflagor en ordinär ungkarlsstäderska motar in i skumma hörn. Du som har gått och förlagt Voltaires hjärta och inte ens observerat att det fattades!

Det måste vara detta outsägliga slarv som har alstrat lögnlegenden om att Voltaire saknade hjärta. Jag vet inte hur den annars kunde ha kommit upp. Självklart är väl att ingenting klenare än ett hjärta med en Dieselmotors hästkrafter kunde ha drivit ett elektricitetsverk som hans. Man är frestad att undra om det verkligen höll sig stilla under balsameringen, detta rastlösa hjärta, och om det inte har spruckit av otålighet i sitt obskyra fängelse på Bibliothèque Nationale.

Visst går det för sig att finna fel på detta arbetsheta, av ingen ålderskrämpa betvingade hjärta. Det var inte bara starkt och sjudande idogt; man nödgas fastslå att det besvärades av en känslosamhet, en svärmisk humanitet, en rococoornamentik som bär emot vår luttrade och härdade smak. Varhelst en usling fanns kunde han trycka på en knapp och sätta hela Ferneymaskineriet i gång för sin räkning. Det släkte som har lärt sig uppskatta effekten av de magiska bokstäverna F. V. O. på en mässingsplåt vet nogsamt vad man bör tänka om slik sentimental filantropi.

Ja, Voltaires heroism var mycket avlägset befryndad med den romerska virtus, den höga och bistra dygden, som professorer, poeter och moralister brukar frossa i vid sin skrivlampas milda sken. Brutus i hans tragedi orkar inte som hos Livius bevara den hårresande beundransvärda hållningen av statschef som utan att blinka offrar sina barn på Romas altare. Han stammar, sväljer, snyftar och omfamnar under tåresvall den älsklingsson han med detsamma dömer till avrättning. »Vore jag inte Brutus skulle jag frikänna dig» ... Det betyder: vore jag inte en teaterhjälte, traditionellt förpliktad till en attityd som svär mot min innersta läggning, så skulle jag visa publiken att jag bär på Voltaires blödiga och odisciplinerade hjärta.

Social-Demokraten yttrade nyligen i minnesrunan över sin förnämsta (tyvärr redan i livstiden förlorade) kvinnliga partivän att hennes hjärta var större än hennes intelligens. Möjligen passar samma epitafium på Ferneyseigneuren. Men säkert vore det överdrift att på honom tillämpa den karakteristik av Napoleon som fordom en krigshögskolelärare i Berlin plägade inpränta hos sina elever: »Ein seelenguter Kerl — aber domm, domm!»

Ty hörde inte Voltaires intelligens till de skarpaste — halvtannat sekel har samlat invändningar mot den — så har dock inte ännu anmält sig någon fruktansvärd rival till hans kvickhet. Om den löper ett obestämt rykte ända ner till folkbildningen. Men den tycks vara ohjälpligt förkommen, och ve oss om den skulle återfinnas! Vår världsscen just nu är inte iordningställd för en strålkastare.

Vad garanterar för resten att inte något förfärande händer när det heliga skrinet låses upp och Voltaires hjärta möter dagen? Jag är rädd att det exploderar i ett hånskratt som jagar den officiella och utvalda premiärpubliken i vanvettig flykt mot utgången.

Eller kanske det harangerar sina sena landsmän i stil med

den »Discours aux Velches» där det en gång packade in så många olustiga sanningar och plockade varenda fjäder av »le premier peuple du monde». Ty, messieurs, er firade mästare var patriot på ett spirituellt och indirekt maner som ni inte längre förstår att bruka och som ni har ersatt med den mindre krävande akademiska smickergenren. Det var i förstulnaste välmening han retade er med det giftiga smeknamnet välsker, och ingenting annat än er nationella hygien hade han i sikte då han envist påminde er om det namn en invaderande germanstam skänkte ert fagra land och som ni ännu bibehåller i en stympad form.

Det vore väl vackert ominöst om under Poincarés regering Voltaires tillrättakomna hjärta skulle än en gång ropa sin varnande speglosa »Frankreich».

KÅSÖRERNAS FÖRSTE

1908.

Det var ett lite futtigt jubileum du firade häromdagen, käre mästare! Det börjar gå trögt med din karriär hos eftervärlden, dyra skugga! Bland pappersrosorna varmed man på den tvåhundrade födelsedagen garnerade den halva minnesvård en tacksam och vittert sinnad landsmoder helgat åt dina kvarlevor framsticka mycket reella törnen, och det kan bekymrat ifrågasättas om ditt sönderplockade rykte till nästa sekeldag har en presentabel flik att uppvisa.

Du undrar, förklarade ande, vad som står på, vilka fläckar man efter så många solvarv uppdagat i din glansfulla jordevandring. Icke tör du bli klokare om jag anförtror dig att man enstämmigt ställer dig till rätta för din allt klarare framlysande brist på personlighet, ty du känner icke denna term och för dig låg »höchstes Glück der Erdenkinder» i ett sansat välstånd, förljuvat av sinnets frid.

Oangenämare måste du beröras av den närgångna skärskådan ditt auktorskap utsättes för. Ofta har du pikats för dina tallösa strövers och skämtedikter, oförenliga med en litterär banbrytares överste prästerliga pondus, men nu är på allvar skoningsfristen utlupen för dina anspråksfullare snillebragder. Nu fråga vi icke längre efter vad du gav utan vad du tog, och en ung akademiker firar kallblodigt ditt jubelår med att på några hundra kvartsidor avplocka en för en dina lösa fjädrar, tills du står där huttrande na-

ken — den svenska prosans Adam i en öken. Du blir en humbug, men han blir docent. Vetenskapen, bäste Dalin, är icke längre den milda och gemytliga trevnadsspridare som du förhastat hyllade: sträng och misstänksam som en nyuppsatt tyrann skrider den fram över kvidande offer.

Förföljelsen är säkerligen icke slut med detta; det anar mig att dina oegentligheter förslå till ännu en gradualavhandling, om ock i mindre format. Men vrid dig ej i sarkofagen, vördade landsman, åkalla den filosofi som du aldrig tröttnade att anbefalla dina medlevande och gläd dig åt »en dygdig eftervärlds» förkovran i omutligt skarpsinne och omsiktig flit.

Besinna för övrigt, o Argi upphovsman, att så länge svenska världen står lär ingen göra efter din ungdoms sällsamma snillestreck!

Där satt du, en strävsam yngling i tjugotalets mitt, innelyckt i din kammare på den idylliska Kungsholmen, rama landsbygden så gott som, och hopskrev med flygande fjäder dessa brokiga och leende veckoark som tvänne år igenom höllo hovet och staden, ja hela landet, i nygirig spänning. Stockholms eleganta värld lät sig terroriseras av en halländsk prästpojke, illusoriskt maskerad till en mogen och berest världsman, förtrogen med finansväsen och politik, stadsvimmel och lantmannaliv, mänskliga karaktärer och dårskaper över hela skalan. Du smakade i obrottslig tysthet den förborgade putsmakarens livliga nöje och slog med fiffig spejaruppsyn i dina engelska och franska visdomskällor.

O rena glädje, att bakom en förlåt tala till sin samtid, att med förställd stämma tvinga mänskorna att undrande lystra! Så roligt som i dessa tjuvpojksår fick du aldrig mera. Från dessa år härstammar det tysta skratt vilket man längre fram observerade som en inbunden och listigt ruvande naturs kännetecken. Så skrattade du ofta vid pipan och tas-

sen på Altenecks kaffehus eller på Bancokällaren när unga sprätthökar och stortaliga bussar hetsigt och fåvitskt diskuterade veckans Argus. I dina magra, bleklagda drag spårades intet annat än ett fast omärkligt leende, det där kunde tydas som hövligt intresse, men hårpungen i nacken dallrade misstänkt.

Om någon av »kitsliga böjelser och ensidiga avsikter» självklokt häcklar din lovliga vana att inkläda de moraliska och ekonomiska sanningar du fann det nöjsamt att förkunna i stoff av utländsk import, så förgäter han de inhemska manufakturernas ringa blomstring i dina begynnelsedagar. Ej heller vårdar han sig om att beakta de mångahanda finurliga påfund och artiga grepp som utan avdrag torde få sättas på ditt konto.

Mig förundrar det hur ditt humör stod bi vecka efter vecka. Ständigt möter du den förvetne läsaren i samma behagliga, smakfullt uträknade negligé. »God dag svenska fruntimmer!» hälsar du skälmskt förtroligt, eller du inleder en avhandling om domarefel och rättegångsmissbruk med ett folkligt ordstäv: »Knut hade i år ej förr kört julen ut, än mine öron blevo oroade av ett slags underliga människors klagomål över Rättvisan.»

Hur älskvärt otvunget vet du icke att mitt ibland höga ting förlusta allmänheten med dina enskilda angelägenheter! Du fyller sidor med godmodigt gräl på boktryckaren, den redlige Schneider, för obekväma tryckfel, och i rötmånaden, då allt situerat folk vederkvicker sig med brunnslivets fröjder, pustar du över att nödgas »tråka i dammet mellan heta stenhus». Du har föregripit alla Stockholmskåsörers älsklingsmaterier: folkuppploppet på Norrbro såväl som »vagnars och kärrors dön» på våra slamriga gator.

Hur mäktade du, uppkommen från en knappast svensk provins (du hörde väl mest danska i dina tidiga år?), så härskarfritt och vant knåda »vårt ljuva fostermål» till dina

gycklande och ambitiösa infalls trogna beläte? Ditt ljusa och viga skrivsätt omfattar alla tonarter, den ädlaste liksom den gemenaste, och om nutiden tycker sig finna att den senare ligger bäst till för dig, så må du icke tro att detta räknas dig till skam.

Titeln av svenska prosakonstens fader har ännu ingen lyckats avhända dig, men Gud vet om du icke hellre ville skilts hädan barnlös ifall du kunnat förutse kommande släktleds »stolta ordaprång och saftlösa svassande». Så svenskt som du skriva helt få i dessa sena dagar, änskönt vi rättnu börja yvas av fosterländskhet, och bland våra skribenter i gången och närvarande tid hittas måhända heller ingen som så titt som du har lagt accent på det adjektivet svensk.

Ack du förtegne gycklare med ditt tysta skratt, hur kunde jag bättre fira ditt jubileum än med en förnyad genombläddring av din roliga Argus, ännu alltjämt värdig att, som Riksens Höglovlige Ständers hedersamma utlåtande föll, »förnöja och tjäna Publicum»!

RAHELS KONSTVERK

1908.

I de representativa kvinnornas galleri hänger Rahel Varnhagens bild ett stycke avsides och just fördenskull iögonenfallande så snart man väl hunnit dit. På ramens namnplåt står graverat, i stället för titlar eller en lista på märkliga verk och gärningar, det enda ordet R a h e l. Detta är hennes titel, rubriken på hennes samlade arbeten och sammanfattningen av hennes dåd. Rahel var hon, Rahel skapade hon och intet annat än Rahel har hon lämnat efter sig.

Hos Rahel kan man ertappa geniet i dess urtillstånd, före syndafallet så att säga. Osplittrat, utan beblandning med någon talang eller samhällsförpliktelse, sänder det ut sina strålar i alla riktningar och vinner, anbefallt endast av gudomlig fullmakt, hedersborgarskap i varje sfär av mänsklig aning och insikt. Det faustiska problemet att på en gång vara och veta löser denna individualitet på sitt egna vis. Icke i harmoni men i en oavlåtlig kraftspänning, där de kämpande parterna, starka och ridderliga, hålla varandra i ett jämviktsläge, närmast att likna vid behärskad extas. Detta är den geniala skaparstämningen, hos Rahel permanent emedan den aldrig uttömde sig i skapelser med deras bakslag av stillestånd. »Leidensfähig» — en av hennes högsta lovtermer — blir en sådan varelse i otrolig grad och känner över huvud ingen annan lycka än den mystiska och klarsynta vissheten om sig själv.

Rahel har anteciperat alla tolkningar av hennes personlighetskonstverk — denna allkunniga var icke blott sin egen författare utan tillika sin egen recensent. Som lidelsefullt intresserad åskådare bevittnar hon hur i hennes ande en prehistorisk naivitet drabbar samman med det skarpaste medvetande, och hon rapporterar förloppet i kärnfulla formler. Hon vet väl att ett enastående skådespel uppföres inom henne, värt en publik, och med tiden, när verkningarna av hennes tillvaro träda allt bestämdare i dagen och namnet Rahel betecknar så gott som en halvofficiell institution, kan hon småskämta med sin till det yttre fixerade roll — »den brandenburgska madame de Stael».

Allt vad man vet om Rahel har man från henne själv. Ur de samtidas vittnesbörd, till och med hennes tjänstgörande kammarherre Varnhagens, får man ingenting annat än reproduktioner eller parafraser av den bild hon egenhändigt tecknat, och de avvikelser från denna kanon som stundom påträffas, hos rivalen Bettina von Arnim till exempel, kunna icke föranleda någon revision.

Hade icke brevskrivningen varit uppfunnen så hade Rahel måst införa denna litteraturgenre. Till sin och vår lycka levde hon i Tysklands epistolära guldålder och fann fullt redo en uttrycksform som med den hänsynsfria intimiteten förenade möjlighet till vitträckande verkningar.

Eget nog runka kännarna kritiskt brydda på huvudet inför den inkommensurabla originalitet med vilken hon stämplat varje rad och som väl äger mer än nog av myndig kraft för att hinna till konstnärskap. Till och med Ellen Key har ansett sig nödgad att varsamt beklaga den rahelska formlösheten, men sannolikt har hon i detta fall snarare låtit skrämma sig av en härskande mening än följt sin egen instinkt. Klagomålen bero väl ytterst på ett pseudoklassiskt brevideal à la française — det är något slags hybrid av essay och novell man brukar som måttstock. Men Rahel

visste bättre vilken konstnärlig uppgift som åligger brevet: att lämna ett porträtt av »skrivande stund». Ur denna synpunkt kan man tveklöst hylla Rahel som epistolär mästare. Hennes minutiösa uppgifter om hälsotillstånd, temperatur, väder och vind, utsikten från fönstret och fjädern hon skriver med ha lika rätt till sin plats i totalbilden som överblickarna av allt mänskoliv, det naturliga och andliga, det gångna, närvarande och tillkommande. I Rahels stunder rymdes evigheten och alla världsåldrar.

»Börne kan inte skriva», fastslog hon en gång, »lika lite som jag och Jean Paul.» Detta yttrande hör till samma kategori som ett annat hon gärna framkastar: »Darin bin ich ein Ignorant», vilket tolkat efter andan betyder: »I det facket är jag specialist.» Hon hanterade sitt språk som en med dess genius innerligt förtrogen och nyskapade det med diktarrätt för sitt eget behov. Hennes grammatikhånande satsfogningar äro tankegångens och talspråkets fullkomliga avtryck — högsta konst och anad av ytterst få författare; sina innehållstunga och djupt vitsiga ordbildningar kan hon, om det påkallas, tillfyllestgörande analysera och försvara.

Man läse hennes korrespondens med Varnhagen. Till en början skall man troligen finna ett vilans välbehag i den manliga partens lättfattliga korrekthet, men snart skall man otåligt hasta igenom denne borne normalprosaskrivares sirliga och Goetheimiterade perioder för att få vederkvicka sig med Rahels suggestiva staccatoanslag och förtrollande själsmelodier.

DEN SISTE STATSKONSTNÄREN

1924.

Leo XIII lär — efter 1890 — vid begynnande trassel i Europas affärer ha brukat jämra: »M i m a n c a B i s m a r c k.» Det var inte just en väns och bundsförvants bortfall Hans Helighet hade att beklaga: han sörjde, från ett högre plan, den oförliknelige kapellmästaren som en stund med sådan brio hade dirigerat den europeiska konserten.

Musikprestationen var kanske inte idealisk, om än mästerlig jämförd med nutida samspel, men man kunde hålla för öronen och ägna sig helt åt tjusad beskådan av dirigenten. Han var imposant och förfärande i sin hållning, fascinerande i sina oberäkneliga åtbörder. Sin taktpinne skötte han som en ekvilibrist, och gamle kejsaren i sin loge, häpen och oförstående, lät honom veta att han liknade en synförvändande cirkusartist jonglerande med en hop klot.

Världen vore måhända föga bättre men avgjort muntrare ifall en virtuos i denna stil hade styrt det senaste lustrets otaliga konferenser. Med en dylik president skulle N. F. ha slutbehandlat mer än fjorton punkter per dag. Man kan framta som prov på mönstergill expedition en episod från den lysande Berlinkongressen 1878. En sekreterare föredrog bland andra insända petitioner en från den obskyra lilla Balkanstam som kallas kutzo-valaker. Bismarck högg tvärt in i läsningen: »Vad säger ni, kutzo-valaker? S t r y k d e m, vi har nog av nationaliteter ändå.» Och mycket riktigt, vem har sen dess hört talas om kutzo-valakerna?

Dock är det knappast för några särskilda statsmannadåd jag värderar järnkanslern, och ingen storpolitisk förtvivlan dallrar i den suck varmed jag instämmer i påvens lamentation. De maktåtgärder som nutiden bevittnar torde i längden visa sig lika välsignelserika och bestående som Bismarcks, och såtillvida finns ingenting att invända mot dem. Det tråkiga ligger däri att de anordnas av obefogade personer, av herrar som varken Gud eller naturen har tilldelat något högre uppdrag och vilkas namn Klio med största olust uppteckнar på sin tavla.

Vad är detta för en statistpersonal som förmäter sig att bekläda hjälterollerna på världsteatern? Det är fullkomligt outhärdligt att se sådan dussinvara dag för dag fylla pressen och mänskligheten sinne med sina entréer och sortier, sitt käbbel och sina statsaktioner och sina snapshots. Jag undrar om inte publiken snart skall tröttna. Den erfar redan en viss malaise men tolkar denna oriktigt: som vållad av de uppträdandes vårdslösa åverkan på liv och egendom. Skadegörelserna kunde vara hundra gånger värre och likväl bäras med gott humör om blott gärningsmännen ägde gåvan att charmera. Att bli lurad på både bröd och skådespel är något för starkt.

I Bismarcks dagar hade folk roligare än de visste. För allt vad de stönade och fräste och protesterade och förbannade de tre hårstråna var dock deras tillvaro kryddad av en njutningsfull spänning och hängde deras blickar förtrollade vid ett värdigt magnetiskt föremål. De hade omedvetet på känn att mannens politiska aktivitet var det mindre viktiga, och all kritik av denna övergick ovillkorligt i bottenlösa analyser av hans lika detaljrika som kolossala personlighet. Kannstöperiet höjde sig till psykologi och blommade i en hel flora av praktfulla anekdoter. Han var skapad att beständigt förbluffa, alltifrån hans tidiga ungdom häftade gissningar och legender vid honom.

Själv bekände han en gång: »Faust klagar över de tvänne själar som bor i hans bröst; jag härbärgerar en hel hop som ligger i gräl med varandra. Där går det till som i en republik. Det mesta de säger meddelar jag, men där finns också hela provinser där jag aldrig skall låta någon annan mänska titta in.» En premiärminister så självfull! Och mot slutet av sin karriär yttrade han sig i riksdagen så här oparlamentariskt: »Det finns en massa mänskor som hela livet igenom bara har en enda tanke, och med den råkar de aldrig i motsägelse. Jag hör inte till dem, jag lär av livet, jag lär så länge jag lever, jag lär ännu i dag. Jag tycker också det borde vara angenämt för riksdagen och alla mina motståndare att jag inte var dag säger detsamma. Jag åtminstone känner det ibland som ett obehag att mina motståndare jämt och ständigt säger detsamma. Jag längtar ibland efter omväxling» ... Också var han född på första april.

Ja det var festliga tider och daglig varieté. Denne statsförvandlingskonstnär älskade icke att låta sig fastlåsas av partier, principer eller dödligt sega föresatser, sådant som ger anseende för politisk karaktär; hans böjelse var att ogenerad gå på »så att säga i politiska simbyxor».

Ej heller överskattade han sitt yrke. En regeringschef höll han för en schackspelare eller en dansör på lina eller helt simpelt en väderspåman som i bästa fall gissar rätt. Han förväxlade sig inte som Wilson med Försynen eller som Mussolini med Messias, men att han hade tur det erkände han ofta med ett meningsfullt ordstäv (det bästa ting han tog från fransmännen): »Ça va bien — pourvu que ça dure, sa han som ramlade ner från taket.»

GYCKLAREN I BRAUNSCHWEIG

1910.

»Raabe bor inte längre i det fula huset vid Leonhardstrasse» — i denna skonsamma vändning, närmast lik ett glädjebudskap, meddelades mig den gripande nyheten som undgått mig bland massan av likgiltiga presstelegram. Den som fann denna äkta raabeska formulering av en dödsannons hade för fyra månader sedan strövat med mig på den gement moderna förstadsaveny, kantad med balkonghus i östermalmsk åttitalsstil, som trots allt rymde den gamla nobla residensstaden Braunschweigs »Poetenwinkel» — där susade elektriska spårvagnen fram mellan Lessings grav och Wilhelm Raabes bostad.

Men nu har han alltså flyttat, e m i g r a v i t, som det står inristat på Albrecht Dürers grifthäll. Han har hämtats av Schüdderump, Dödens skramlande kärra, vars mäktiga dån brusar som en överjordisk melodi genom ett av hans skönaste verk. »Es lässt sich daran nichts ändern, Herrschaften. Diese Räder lassen sich nicht aufhalten.»

Den gamle herrn med det stripiga vita skägget och det ingrävda lömska löjet, som så nyss släpade sina tunga gubbsteg i hyreskasernen vid Leonhardstrasse, var — ehuru hedersborgare i Braunschweig — en väldig trollkarl som förde sin hemlighetsfulla tillvaro i en murkransad stad, hägringslätt och djupstrålande som eldiga aftonskyar. Han hörde hemma i det landet Dschinnistan.

Tre ryktbara sägenfigurer ha gått ut i världen från de bygder där Raabe är född och har levat nästan allt sitt liv, och han passar ej illa i sällskapet. Han förstår sig på skalkstreck som Till Eulenspiegel, han skarvar i kapp med Münchhausen och hans pipa klingar så magiskt bedårande som råttfångarens i Hameln. Hade han inte varit mer än harmlös upptågsmakare och känslofull flöjtblåsare så hade han sannolikt fått behålla den stora och tacksamt förtjusta publik han vann med sina vackra, ännu osäkert präglade ungdomsverk, bortemot förra seklets mitt. Allmänheten följde honom en tid, intet anande som hamelska barnen, men småningom begynte man förstå att det bar hän på avvägar, och klokare än råttfångarens offer gjorde man halt i tid.

Detta skedde när »Der Schüdderump» kom ut, romanen om döden. För så sorgliga saker betalar man inte sina diktare! Till och med en av Raabes beundrare har förklarat att denna bok borde konfiskerats såsom ett gift för folksjälen. Polisens ingripande var ju emellertid onödigt, eftersom folksjälens sunda instinkter självmant reagerade, och det dröjde tjugofem år innan denna Raabes rikaste dikt kunde skickas ut i andra upplagan.

Den demoniske musikanten drog obekymrad vidare sin ensamma väg, alltjämt spelande sina nyckfulla fantasier, svärmiska, skärande, ystra och viskande ömma. Det var inte på grund av missförstånd han blivit stämplad som humorist. Man hade bara förbisett en viktig bestämning: hans humor var tragisk som en shakespearesk narr.

Han älskade inte världen, denne aristokratiske släkting till Jean Paul. Han aktade den icke ens värd att bekämpas. Han hade sitt eget illfundiga sätt att göra den omöjlig: mitt i denna barocka miljö satte han in sin egen värld, ännu barockare — de varelser han skapade efter sitt beläte.

Aldrig har man sett en samling underligare helgon! Ty helgon äro de alla, dessa raabeska mänskor, och syskonlikt förbundna som ledamöter av en hemlig orden. De uppträda alltid gruppvis, formlöst sammanslutna till en avskild koloni inom vardagsverkligheten, vilken Raabe i medeltida andaktsjargong benämner »das Saekulum». Skillnader i ålder, samhällsställning, förmögenhet, bildning och lynne betyda ingenting för dem. De känna igen varandra vid första anblicken och påminna varandra utan ord om sitt gemensamma hem, som på Raabes språk heter »blåa himlen». Ja så förnämt ursprung ha både den gamla halta, torftiga Freifräulein von Poppen och den lille rubbade lappskräddaren Täubrich Pascha, den eleganta nippenburgska hovdamen Nikola von Einstein och den stolte unge stormaren Velten Andres, den sjuksysterljuva prästgårdsflickan Phoebe Hahnemeyer och den gamla svärjande, argsinta Harzhäxan Jane Warwolf med sin kramsäck på ryggen. I många former trivs Raabes själ, men bäst i någon ruskig eller vanlottad gestalt, ett åtlöje för världen.

Dessa fromma gycklare, livshumorister, världsövervinnare blomma skönast i romanerna »Abu Telfan oder Die Heimkehr vom Mondgebirge» och »Der Schüdderump». I diktarens senare verk smakar vemodet ofta beskare, skär satiren vassare och anta symbolerna gåtfullt fantastiska skepnader. I »Der Lar», en cyniskt bitter och omsvepsfull liten historia, står en uppstoppad apa med mänskoögon i vrån och övervakar förloppen som skyddsgud och stum kommentator. I »Die Akten des Vogelsangs» ger den bländande unge världsövervinnaren Velten Andres »das Saekulum» nådestöten i dess oantastligaste, vördnadsvärdaste punkt. Han eldar en vinter igenom sitt föräldrahem med allt lösöre som finns, heliga släktminnen, rörande familjereliker, och utlämnar slutligen dörrar, fönster och järngods till plundring åt förstaden Vogelsangs befolkning: han vill

inte längre vara bunden vid mänskligheten ens med älskade band.

Sedan 1899 hade Wilhelm Raabe ingenting offentliggjort. När han slutat upp med diktningen började han ådra sig uppmärksamhet, såsom det plägar ske i Tyskland, och på sjuttiårsdagen 1901 dråsade hyllningsgärderna över honom. Han fick doktorsdiplom och ordnar och Gud vet allt, och Tysklands finaste skriftställare samlades i Braunschweig att festa för den tyska berättarkonstens Altmeister, vilken titel utan protester tilldelats honom sedan han upphört att berätta. Vid Berlinuniversitetets jubileum kreerades han med skämtsam motivering till medicine hedersdoktor — den forne giftblandaren, och på åttiårsdagen, om han hade upplevt den, skulle knappast geheimerådsutnämningen kunnat besparas honom.

Men under allt detta officiella och ganska oäkta firningslarm har den gamle mästaren — en Prospero som lagt ifrån sig trollspöt — bevarat sitt ädla inkognito. Han har ingen publik men i stället en »Gemeinde», han är känd bara av dem som fråga efter honom och läst bara av dem som älska honom. Förnämare diktarlott har ingen haft.

I STÄLLET FÖR BLOMMOR

1923.

Inte lekamligen men med all min själ var jag tillstädes i den festliga stund då Alfhild Martin, gömd i en liten vit kista, återbördades till sitt rätta element — elden. Alfhild Agrell skulle jag säga, eftersom hon heter så i världen, men det andra namnet, fadersarvet, bar hon jämt i hemlighet närmast hjärtat, och det officiella brukade hon skriva på sin dörr inramat i citationstecken, till bryderi för brevbärare och affärsbud.

Över huvud var hon, denna min våldsamt originella vän, långt ifrån obenägen att mystifiera och förbrylla. Liksom det roade henne att vilseleda recensentskråret med sina illmariga förklädningskonster visste hon att hålla sina intimare bekanta i undran och spänning. Hennes ideliga ombyte av vistelseort var bara en symbol av klimatväxlingarna i hennes temperament och den rastlösa försökslust som drev hennes ande omkring på paradoxernas tvärvägar. Ej olikt Strindberg upplevde hon sagolika vedervärdigheter bland mänskorna och ännu otroligare ting inom sig själv. Det fanns till och med ögonblick då hon på sina rundfärder tangerade helgonfridens region. Men i regel förlöpte hennes reseäventyr bland oroliga eldsken och fantastiska skuggspel.

När en mänskofigur glider fram i minnet plägar den ställa upp sig fixerad i någon neutral eller karakteristisk pose, liksom till fotografering. Det händer mig aldrig med Alfhild Agrell. Hon förblir oupphinnlig för kameran. För tjugo

år sedan ägde jag kanske en ungefärlig föreställning om hur hon såg ut, men bilden är förkommen. Åldern bredde ett flor av skymningsblekhet över hennes ansikte, och den allt tunnare gestalten gäckade ens blickar som en ofullständigt materialiserad andeskepnad. I sin oavlåtliga, knyckiga, böljande rörlighet liknade den en låga fladdrande för drag.

Aldrig betryckte hon mig med de många årens anfäktbara krav på vördnad och fjäsk. En lätt studentikost färgad kamratlighet gav sig som det naturliga maneret med detta väsen härjat av osläcklig ungdom.

Men under ytan hyste jag en sorts rysande beundran, som jag aktade mig väl att yppa, så snarlik ömkan skulle den ha tett sig. Ständigt kom den frågan upp: vad håller i gång detta ödsliga vandringsliv som har lämnat goda och lysande dagar långt bakom sig och slitit alla världsliga band? Och ständigt fann jag samma svar: hon lever på tapperhet och bitterhet och stolthet, på trots och självkänsla. Ungefär som litteraturhistoriens legendariske vindskammarpoet i begynnelsens hundår. Det var en magnifik syn för ögon tränade att varsna den.

Ännu i denna höst upphävde hon ur den lantliga isolering som blev hennes sista station de kraftigaste nödrop om kvävning och fordran på den rymliga, högtbelägna tillvaro som anstod Alfhild Agrell. Vad kan giltigare intyga hennes obändiga ungdom in i döden!

Oundvikligt var ju att denna sjudande och stundom frässande vitalitet på sistone skulle anta later av partiell sinnesrubbning. Så kallade jag den själv ibland i bekymrade stunder, men nu, efter noga besinning, föredrar jag det fagrare och bättre förklarande namn jag har givit den här.

En röst och en fladdrande låga var hon för mig, och sådan finner jag henne åter när jag slår upp »Guds drömmare», där varje tonfall dallrar från bladen som jag hörde det ur hennes lidelsefulla mun i forntida kvällar. Den ro-

manen är hennes autentiska porträtt. Men jag har ett annat också, direkt uppfångat och dock väl bara ett inbillningsfoster.

Hon ägde barns och diktares talang att uppleva julafton, och ett par gånger lyckades vi infånga henne att illustrera denna högtid hos oss. Då kunde det hända en sekund att jag s å g henne. Plötsligt uppenbarade sig mitt emot mig vid salsbordet, i helgbelysningens flöde, inte den skymningsslöjade vagabonden därutifrån mörkret och vindkylan utan ett skärt och finskuret anlete bestrålat av djuplysande ögon och ett hjärtefarligt leende.

Men detta är ju »fru Agrell», tänkte jag, den ryktbara fru Agrell som svävade genom åttitalets Stockholmssalonger i diktarärans, skönhetens och elegansens gloria, fru Agrell som jag läste om i min späda barndom och som jag senare har begått en essay om i Ord och bild ...

Det fanns bara ett sätt att hålla den flyktiga synen fast. »Ack spela, Alfhild», bad jag. Och hon gick villigt till pianot om det var långt nog lidet mot midnatt. Beethoven spelade hon och rasande häxdanser och brusande fantasier ur sin egen mångfaldiga själ. De giktstyva fingrarna grep väl fel någon gång, men missljuden sköljdes över av föredragets inspirerade styrka. På de hänförda komplimangerna svarade hon vårdslöst: »Ja jag kunde ha blivit en världsberömd pianist om jag hade utbildat mig.» Var inte hon ung?

En liten urna, nergrävd i Alfhild Martins norrländska födelsestad, förvarar nu askan av denna Guds husvilla drömmare.

DET FÖRSTA BOKRUMMET

En barnunge hängde över den låga fönsterkarmen och tryckte näsan mot rutan för att med sina närsynta ögon riktigt komma åt bilden i sladderspegeln. Det var inte vanligt Grönköpingsskvaller den spegeln bjöd på, den berättade historia, den talade poesi. Där reste sig i gatans fond Kristian IV:s stadsport, osmyckat ståtlig och tung, med små hemska svarta gallergluggar ovan valvet och väldiga lövkronors skuggor dallrande över den ljust tegelröda muren.

I den lilla spegelbildens ram blev tavlan så sirlig och färgklar som en bilderboksplansch, och om en mänsklig varelse dök fram ur valvdunklet så blev den lika intressant som någon figur i en gammal roman. Kanske var det Jean Pauls Flegeljahre eller Törnrosens bok eller Fredrika Bremers Syskonlif som barnet nyss hade lagt ifrån sig på mammas bord och som nu efter fönsterintermezzot åter tillgreps med förnyad hunger.

Från gröna somrar på det ärkesvenska landet har jag, med en trånad ofattlig för ärkesvenska barn, längtat hem till stengråa gator, som på avstånd alltid låg höljda för mig i en mystisk och skimrande skymning; men stadsporten höjde sig behärskande över dem som hade de alla mynnat ut i den. Och när jag ibland har funderat på lyxen av ett exlibris har aldrig något annat motiv kommit i fråga än den port som för min barndom var ingången till kunskapens och fantasins rike.

Att genomskrida det långa skumma valvet, ej utan en andaktsfull blick upp till fällgallret svävande i dess mitt, syntes mig den sannskyldiga invigningen till en välsignad utflykt. Därbortom krökte sig landsvägen förbi ett virrvarr av röda och gula leksaksstugor, lysande mot den branta bergåsens dunkla tallvägg. Men på höjden däruppe kunde man förlora sig i barrdoftande djupgröna ensligheter och breda ljungbälten öppna för ett brännande solflöde, paniskt ödsliga.

Åt andra sidan fanns något ännu mer rikt och betagande ensamt. Strax ovanför fabrikskolonin, artistiskt grupperad kring det skönt fradgande fallet, började en sank och halvt igenvuxen stig mellan åbräddens alar, förälskat böjda över det stilla svartblanka vattnet, och den tvärsluttande gräsvallen, en bädd för vårdrömmare. Det var det tystaste stället i min värld. Bara en övergiven liten mineralkälla grät sakta sina sorgsna roströda rännilar i sanden.

Innanför porten hade jag ju en grannare och livligare bok att bläddra i. Där läste jag ålderssneda korsvirkeslängor, gårdar med murkna svalgångar och dessa smårutiga fönster som man den tiden skämdes att visa åt gatan, en svartgrön medeltidskyrka med trappgavelstorn och ett äkta danskt residensslott inom vallar och borggård.

Aldrig tänkte jag mig staden som svensk, men dansk föreföll den mig inte heller änskönt den så överväldigande bar Kristian IV:s stämpel. Som tysk stod den från tidiga år för min inbillning, fåglarna vete varför, och längre fram skulle jag i många åldriga små städer nedom Östersjön med obeskrivlig hemkänsla gå omkring som på min mammas gata.

Min drömstad begränsades i söder av slottet. Och där vidtog ändå det kanske sevärdaste. Ty under vallen löpte en prydlig strandväg längsmed den breda silverblåa floden ända ut till havsbukten, vars mörka brus beständigt förnams som ett susande eko inne på mina gator. En tredubbel rad av prålmar och vimplade fartyg följde med, och från

däcken ackompanjerade släpigt vemodiga dragspelsvisor skymningsvandrarna på väg till solnedgången över havet, skattad som vårt kostligaste stadsprivilegium.

Men detta hörde inte till min domän, det var en annans födelsestad (fastän det anade jag inte då) och där fanns alltså ingenting för mig att göra.

Det hände någon gång i sommarferiedagar att en mycket blond och spenslig ung student av dansk typ (son till konsul Vetterlund, det visste man förstås) passerade genom spegelbilden vid fönstret, och då tänkte jag väl, som alltid inför den vita sammetsmössan: Den där han har det bra, han får läsa latin dag och natt, och det ämnar jag också göra när jag blir stor... Inte visste jag att denne yngling var ännu långt lycksaligare, att han var s k a l d och alltså den riktigt levande och mäktige bland det poetiska staffaget. Hur skulle det fallit mig in att det kunde finnas diktare så sent fram i historien, och till och med en som spatserade på min mammas gata! Alla de jag kände var döda och utsocknes.

Senare, när jag själv var student och förvisad till det riktiga Sverige, upplyste mig en liten diktbok att det var han som rådde om den bättre hälften av vår födelsestad. Han brydde sig inte om kåkar, han tittade inte åt porten, min källa var honom fördold, men han ägde saltfuktiga vindar, havets glans och andning, strandflorans doft och rymdens alla otroliga belysningseffekter över det »högtidligt stora» torg vid vilket han växte upp i »luftsynernas stad». Har han någonsin flyttat?

Förtrollat måste det vara, detta näste som man aldrig kommer loss från. Mig följer det som en hemlig lyrisk dagbok utan ord.

REFLEXER

Jag går i en främmande stad, men en som inte har mycket nytt att bjuda mig och inte heller mycket gammalt. Den har inga minnen och inga associationer som jag tycker om att dröja vid. Likväl kan jag på konstnärligt turistvis njuta en ljuseffekt, en färgsymfoni, en pittoresk tillfällighet. Jag är på genomresa.

Man har verkligen numera oftast så bråttom att man inte hinner säga Margareta. De som dagligen medverkar i kulturen talar nästan bara i initialer.

7 nov. 1912. Det är Weimars födelsedag. För 137 år sedan åkte Goethe in genom stadsporten. Siffran slår mig med häpnad — så nyss det hände!

Den Nyblom påbördade definitionen på bildning — »vad man har kvar när man glömt bort vad man lärt» — är synnerligen falsk och ytlig, och man förstår livligt varför den slår an på filistrarna. En bildningsförutsättning har de ju alla, såtillvida att de har glömt vad de lärt.

En mänska som bildar sig får med var dag allt lättare att lära och allt svårare att »glömma». Hon måste rymma massor av det som fåvitskt nämnes minneskunskap och som hos henne är något helt annat. En bildad mänska rör sig ledigt och med njutning i en värld som hon upptäckt och där hon jämt upptäcker nya trakter eller detaljer, som inte överraskar utan genast röjer sitt sammanhang med det re-

dan genomforskade. Ett isolerat faktum finns inte mer för henne, varje okänd glosa berättar till vilket språk den hör.

Det förefaller mig som hade jag just nu börjat bilda mig. Lever jag om tio år kommer jag att tro detsamma då. Lite orätt gör jag mig ju, ty jag har åtminstone sedan fyraårsåldern hållit på med förarbeten.

Missromanerna håller på att försvinna, och skulle de möjligen ännu frodas i vidare utsträckning än jag har reda på är i varje fall deras dagar räknade. Icke för den litterära smaken men för den sociala och socialpsykologiska evolutionen faller de offer. Frid över deras aska! De hade dock sina sidor.

Men — som det plägar gå — ordet kommer att leva längre än saken, och då råkar det sannolikt ut för en folketymologisk betydelsemetamorfos. Då uppfattas det som en bildning i analogi med missfoster, misslyckad, missgrepp och misskredit.

Kunde man inte våga antecipera utvecklingen och redan nu bruka termen i denna försvenskning för att få med biklangen av de ovan uppräknade begreppen?

De bägge Lilljebjörnarnas »ålderdomsbavardage» förtjänar verkligen att i ny och påkostad upplaga bjudas en eftervärld som skenbart har mist allt släkttycke med den värld de kåserar om. Det blir utan tvekan Lilljebjörn senior, »Onstafilosofen», som hembär priset. Sonen skrider alltför tätt i hans fotspår för att icke distansen skall röja sig.

För en ytlig blick tycks de jäva den numera spridda föreställningen om svenskarnas obenägenhet för psykologi. Men ingen fara för Sundbärgs tes — den står sig! Av anekdoter och fraser består deras psykologiska skisser, de förra roliga, de senare hjärtligt välmenta. Det är det värmländska skämtlynnet som samverkar med den vida värmländska

släktkärleken i dessa småplockiga minnesrunor, vilka bara i lyckligaste fall formar sig till minnesbilder. De blir då ögonskenligt träffande och andligt onyanserade som porträttförsök av en dilettant vilken icke vågar sig på annat än profilteckningar.

Inför kvinnliga varelser står den stackars Henrik alldeles handfallen, både som skribent och ritare. Han har bara e n schablon, och det är Idealet! Idealet sådant en Värmlands fältjägare av god familj och med blödigt hjärta kunde hålla sig det. Den storögda oskuldens fadäs präglar med syskonlikhet hans kvinnobilder, och har någon oförvållat stämplats med detta fatala märke så bör det nog vara fru Ebba Aminoff, hon som på en rad i Mallas dagbok dansar förbi så hemlighetsfullt eggande i hovparyr . . . Bonden går aldrig ur värmlänningen.

Geijer kunde aldrig missstecknas av ett ögon- och öronvittne. Det var något i honom som förhindrade det. De enfaldigaste, de mest okongeniala rapportörer lyfter sig, när de ställes inför honom, plötsligt och omedvetet över sin egen uppfattnings- och skildringsnivå. Om honom har aldrig meddelats något osant, något obetydligt, något oklart.

Jag har aldrig träffat — i samtiden eller världshistorien — en person med detta fullkomligt mirakulösa privilegium.

Anna Hamilton Geete är arvingen i sin prydno, det höga och lysande mönstret för hela detta allt sällsyntare släkte. H o n har behjärtat de faustiska orden:

> Was du ererbt von deinen Vätern hast,
> erwirb es, um es zu besitzen.

Hon har inte bara förvärvat det, hon har mångfaldigat det — ja hon har egentligen skapat det. Alla vissna blommor pressade mellan minnesblad börjar dofta och lysa av dagg

när hon rör vid dem, alla förklungna toner ljuder ånyo och halvgångna tankar, strypta i moderlivet, träder fram i dagens ljus. Det är inte geni som åstadkommer alla dessa under — det är en hängivenhet och trofasthet släkt med genialitet som allt fulländat är det.

De som hånar relikdyrkan tycks alltid ha rätt; man kan i själva verket inte bemöta dem med några argument som gillas av självaktningen. Man bör alltså tiga — och inte låta sig störas i sin kult. D e t förbryllar och oroar dem. Till sist måste de väl invärtes medge att rätt har de väl m e n i n t e r o l i g t !

Hoffmanns tårlöshet i en gråtmild tid — märklig särskilt hos en extatiker och vänskapssvärmare — bidrar starkt till det intryck av frändskap med tjugonde seklet hans diktning och hela hållning framkallar. Vilket tragikomiskt öde han har fått sig tilldelat! Sin samtids medelklasshumorist och furnissör av spökhistorier, efter bortåt hundra år en vidunderlig konstnär, up to date, outtömlig att studera och demonisk på ett vida mänskligare och gudomligare sätt än samtiden anade hos den lille skurrile kumpanen på Lutter & Wegeners källare.

Ett djävulselexir strömmar genom ådrorna i Hoffmanns stil — ett fluidum av eld och rusande doft. Alla romantikens förbrukade exalterade glosor glöder som ädla stenar vid hans beröring, men det är sant, ännu en beröring vill till: den värdige läsarens. För de objudna visar sig ingenting annat än landsortsteater, efterromantiskt kolportage.

Trinculo, gycklaren i T h e t e m p e s t, uppger Ernst Theodor Amadäus som sin stamfar. Från samma ö torde Raabe vara kommen, men hans anherre hette Prospero.

I sin memoarbok om Martina von Schwerin har professor Wrangel råkat få med en del uttalanden som mycket väl kunde tas för det första, grova utkastet till Käthe Schirmachers gnistrande »uppgörelse» (Das Rätsel Weib). Denna Fredrika Bremers begåvade äldre samtida satt inne med en del gott material till en omvärdering av könsförhållandena, hon formulerade situationen förvånande riktigt och skarpt, men teoretiskt drog hon aldrig ut konsekvenserna. Praktiskt gjorde hon det i någon mån, för sin och dotterns del.

Kanske fanns denna skarpsyn redan på många håll, i de starkare själarna och mera ordnade hjärnorna — hos de flesta befann den sig i ett embryonalt stadium, som missnöje, trånad, vemod, och gällde kanske i detta skick bland de aningslösa männen som en intagande kvinnlig väsensegendomlighet. Malla Montgomery bjuder det klassiska exemplet på denna rudimentära kvinnosaklighet.

Att börja svenska kvinnorörelsens historia med Fredrika Bremer är som att börja franska revolutionen med 1789.

(Senare tillägg.) Ja vad ser jag! Fredrika, den första som begrep och värderade Mallas memoarer, returnerade 1843 en manuskriptsändning med denna betydelsefulla försäkran: »Jag är isynnerhet nöjd med det duktiga vatten till min emancipationskvarn som Mallas Minnen består mig.»

De stunder då man behärskar det närvarandes råmaterial, då ögonblicket uppträder som färdigformat stoff, lika fulländat som minnesbilden, historien, dikten — det är lyftade stunder, de faller utom tideräkningen. Jag har haft, jag äger några sådana.

Det är synd att Voltaire skall ha slösat bort så mycket av sin visserligen långa tid på att snickra tragedier. På hans prosa kunde jag aldrig ledsna om den så fyllde de hundra

volymerna i min upplaga. I snabb vighet, i smidig gedigenhet, i förnämt enkel elegans har den icke överträffats, ej ens uppnåtts.

Varje journalisthögskola borde smyckas med Voltaires staty och basera sig på hans skrifter.

Att vara amerikan och bättre mänska omkring mitten (eller bättre före mitten) av förra århundradet förefaller mig som en lyckad situation. Det var gryningen av en skapelsemorgon, allt grovarbete hade undanstökats av grövre händer under natten och nu skulle anden sväva över materien. Gud var nära och den gamla världen långt borta.

Då kom slutligen, fram på förmiddagen, Whitman, och se, hans egna kände honom icke!

Att döma av utdrag i Frederick Augustus Brauns välmenta, fängslande och ointelligenta bok om »Margaret Fuller and Goethe» var hon den bemyndigade tolken av mästarens kvinnogestalter, trots all zebrarandig New Englandism.

Hur förstklassig denna anmärkning: att bemälda gestalter ses avrundade och fria i sin individualitet och o b e r o e n d e a v s i n a r e l a t i o n e r! Så förmår aldrig den gängse mannen se ett feminint väsen, vare sig i livet eller i dikten. Men Goethe kunde göra det, och Margaret Fuller skulle komma och observera att han gjorde det.

Att resa på kartan är kanske inte mycket mindre nöjsamt men givet tröttsammare än att färdas på turistmaner. I det förra fallet finner man ingen gräns för sin lystnad, under det man i senare fallet snart nog fastslår sina fysiska, psykiska och pekuniära tillgångar. Medan processen pågår avstår man från oändligt mycket med ett kallt och samvetslöst lugn som man efteråt har svårare att fatta ju längre det

lider. Man borde helt simpelt kunna hyra in sin kropp såväl som sitt övriga möblemang i någon magasinsskrubb när man beger sig ut på lust- och bildningsresa.

Humboldts och Schillers brevväxling är mig mer anslående än Goethes och Schillers. Just som estet och kritiker står Humboldt inte högre än att han utan nedlåtande, tvärtom ömt aktningsfullt, kan umgås med den andre. I fråga om Goethe dröjer alltid kvar ett djupt och mera instinktivt än motiverbart intryck av mesallians, trots det att korrespondenten vida överglänser honom och tydligt simmar i sitt esse där h a n lustvandrar på avvägar.

I vilken brevväxling som helst måste Schiller behålla övertaget. Han skulle inte tåla något annat, han skulle inte underkasta sig det, h a n h a r i n t e r å d t i l l d e t! Å denne sparsamme och energiske schwabare, vad han begrep att nyttja sitt pund!

Har det någonsin förekommit en sådan kombination av betydande författare och bristfull skriftställare som Fredrika Bremer? Hon dabbar sig så oändligen sorglöst — och hon har råd till det. Inte en bok har hon lämnat efter sig, hon har gjort det mödosamt för den eftervärld som vill söka reda på henne. Men letandet lönar sig, och en rätt hängiven forskare med konstnärssjäl skulle kunna finna kringspridd, men färdig att hopfogas likt träbitarna i en byggläda, Fredrika Bremers bok.

Syrenerna står på språng att slå ut, kastanjerna har sin eklärering färdig och parkerna står skumma av löv som tränges i plötslig yppighet. Vilket är det rätta landskapet, detta eller det vanliga nakna?

Den sista ärade talaren tycks merendels ha rätt. Så övertygar sommaren så snart den visar sig, liksom vintern på sin tid hade majoritet för sig.

Även den mest naturalistiska uppriktighet kan uppträda stiliserad, och den nakna sanningen har gärna, som kvinnofigurerna i franska skämtpressen, åtminstone underkläder på sig.

En rött orangegul fullmåne seglar däst och sävligt upp över skogstopparna bortom sjön. Den driver ett par timmar utmed horisonten och kryper ner igen bakom forngravskullen. Vad den ser dum och pretentiös ut, denna måne utan sken! Den vill bara väcka uppseende och kråma sig, inte göra nytta. Men till augusti eller september skall den ha utvecklat all genialitet som ligger förborgad i dess väsen (liksom i många andra klumpiga, anspråksfulla och fräna figurer). Då skall den behärska bygden, förandliga all materia, lysa ljuvare än solen och själv försvinna i sitt sken.

Emerson påminner oss beständigt, med en nästan käxig envishet, om våra rikedomar. Inte i någon smickrande avsikt — o nej, de fasta, hårda, vassa och glänsande orden svider som en mästares rapp. Invända kan man nämligen inte: det är för det första omöjligt, för det andra vore det — ännu genantare.

Har han verkligen rätt i att ingen mänska gives så lumpen att hon ville sälja den ringaste intellektuella förmögenhet för all världens rikedom? Denna upplysning överraskar, men den har en sanningsuppsyn som betvingar. Som jag sagt förut, mänskorna har mer religion än de vet av.

»Write solid sentences, and you can even spare punctuation.» Emersons övertygelse, och jag adopterar den.

Ofta i detta år trånar jag efter ett hav och sällsamt nog tycker jag mig ofta nå min längtans mål. När vinden i kvällsskymningen sveper ljum omkring mig känns den fuktig och lite salt och för med sig en vision av tungt och segt vältrande böljor, molngrå eller sidenglansigt mörkblå som jag plötsligt såg dem framför hotellet på Saltsjöbaden en förmiddag i våras. På den tomma stranden gick bara en ung dam raskt fram och tillbaka, med någon slöja fladdrande om huvudet och — jag tror — händerna i jackfickor. Precis lika starkt som de middagssolblå vågorna gav h o n mig havsförnimmelse, och det var henne jag såg först.

Av allt detta tycks framgå att havet är en illusion oberoende av lokala förhållanden.

K a s u s d u p l i c i t e t. I förrgår slutade jag läsningen av fru Else Fruchts roande sinnrika avhandling om den i Goethes trädgård begravna v e r k l i g a Faust. I går erhöll jag en »hälsning från Weimar» — en bild av stenen med den inristade elegin, vilken i ovannämnda maniakaliska Faustkommentar spelar en så viktig roll.

Fenomenet är nästan regelmässigt vanligt och ändå alltid lite kusligt, som en vink av spökhand.

8 sept. 1913. Raabes födelsedag. Under det jag klädde mig (min ingivelsestund!) tänkte jag på det som gör att han inte riktigt fyller måttet, vilket jag förr, fordom, i en annan tillvaro, ansåg att han gjorde. Han mästrar inte hela livet. Han behärskar bara klostret, undantagsstugan, torncellen — suveränt råder han över landet hinsidan världen. Livets heta kamp uppvisas endast retrospektivt — ärrade av öden, väderbitna av äventyr växlar hjältarna minnesvarma handslag när de oförmodat råkas vid ett vägskäl. Idel pensionsmässiga. Man är inte alltid säker på att d e har rätt till denna fanflykt, på vilken Velten Andres i Die Akten des

Vogelsangs bjuder det djärvaste exemplet. Men författaren är alltid i sin rätt, i sin domän av Guds nåde. Må andra fylla ut cirkeln och tumla med v i t a a c t i v a!

Sju dagar har jag haft göra med att läsa Malla Silfverstolpes dagböcker 1837—48, tolv »paqueter». Och det har gått mig som förr med hennes tryckta minnen: jag skrattade, förargades, försonades och nästan beundrade. Hennes p r æ t e r e a c e n s e o, utbrotten av kränkt kärlek och ambition mot syster Gustava och Charlotte Posse, som inte nog värderar hennes minnen, vinner i sublimitet med vart upprepande, tonar som en mörk och vild refräng genom vardagslivets småkrafs.

Malla Silfverstolpes »Månne det går an?» är inte bara mild och på sitt vis harmlös utan därtill ett talangprov. Där finns psykologiska finesser, drag av realistisk världskunskap och små halvdolda spiritualiteter. Men det roliga i saken för en Mallakännare är det purt subjektiva elementet, så småslugt inblandat! När Sara efter Alberts bortgång saknar hans fjät som hon så ofta hört uppöver sin kammare, då är det överstinnan Silfverstolpe som i sitt älskande och kvalda hjärta lyss efter ekot av Böttigers steg i ärkebiskopshuset. Och i kyrkoherde Carlson, denna kompendiösa stackars person, har hon deponerat Kernells apparition och himmelskt uppslagna blick, Adolf Lindblads barndoms- och ynglingsöden samt till sist — och olämpligast — sitt eget hjärtas irrande historia, för att inte tala om en informators- och kärlekstragedi som säkert återfinnes någonstans i hennes memoarer, jag minns bara inte var.

Den avundsvärde Lewes! På hans tid v a r det något att skriva en Goethebiografi. Det var också något att läsa en sådan. Då var Goethes liv en roman; nu är det filologi.

Men Lewes måtte ha varit på sätt och vis värd sin tur, ty än i dag kan en mänska mättad intill äckel av Goethelitteratur med livligt nöje och spänning läsa denna gamla berättelse om de välkändaste ting. Bara Hermann Grimm kan komma i fråga till jämförelse.

Vilket ansikte blir inte vackert, intressant, fantasieggande i belysning av eldsken eller solnedgång? Avi för diktare. Man ser mänskorna i ett alltför blackt och nyktert ljus, förmiddags- och lampdager. Så platt är ingen som han gäller bland folk i allmänhet.

Weimar är för oss bara strålkretsen kring Goethe, och det går aldrig i en, fastän man vet det så väl, att det var ett Kråkvinkel värre än andra emedan det var rikare på snillen och talanger, d. v. s. på egenkärlekar, hetsigheter, skvaller, avund och gräl. I denna dy vadade Goethe till fotknölarna, de andra räckte den åtminstone till hakan, ifall de inte som Herders rent av doppade huvudet med.

I biografier och nekrologer nödgas man ofta läsa om personer som »strör omkring sig» bidrag till tidningar och periodiska publikationer. Nekrologisten plägar varken tadla eller urskulda denna driftighet, ej heller falla i extas över den, men den framhålles alltid som ett tecken på andlig rörlighet, kanske rikedom, och en kapabel penna.

Det är en förfärlig och grotesk bild man får av detta »strö omkring sig». Mänskan blir fullständigt onjutbar. Men tänker man efter så är felet nog biografens, ty oftast har väl det lätta gods som sammanräknat bildar en stor summa och har publicerats under en kort period kostat mycken vånda samt alstrats med betydande mellanrum och av tvingande nödvändighet. De arma satarna till skriftställare!

Att leva är att acceptera illusioner. Hur många, vilka, hur? Skall man sluka dem — med förbehåll, vörda dem och genomskåda dem? En falsk situation. Det var där Amiel befann sig och han trivdes inte allför väl. Om än så egenartad i sitt fina själs- och nervkomplex kan han dock uppställas som typ. Humboldt, vars läge i detta hänseende är en oerhörd stegring av Amiels, går utanför det hittills kända eller anade mänskliga schemat. Omöjligt att uttala ett värdeomdöme om hans förfarande. Forskningen har inte ens hunnit fram till att vädra problemet.

Med »vackert väder» menas väder som är tjänligt för ens närmaste avsikter och behov — för höbärgning, för promenader, för mattpiskning, för hälsan, för kläderna o. s. v. Inför vädret vet icke allmänheten av några estetiska förnimmelser. Vädret är emellertid vackert så ofta man konstnärligt, d. v. s. utan självviskhet och utan altruism, betraktar det. Då blir ett höstregn inte fult för att jag blir våt om fötterna och en frostdag inte förkastlig för att proletärerna saknar ved.

Jag vet inte med vem jag i drömmen livligt ordade om de tyska romantikerna — det var Carolines korrespondens som spökade — och jag minns av det hela bara definitionen: »Diese talentvollen Kinder».

L'art pour l'art, detta plumpt och besinningslöst smädade slagord, skall komma till heders igen, fastän inte just i fransk version. Endast genom att ohämmat utveckla sitt väsen, som är livets förandligande, blir konsten levande, d. v. s. deltagare i livets sträv.

Vanliga mänskor tilltalar mig så beskyddande drygt och så undervisande att jag blir ledsen och generad. Men om jag

går till Goethe eller Fredrika Bremer eller Emerson så blir jag strax glad igen, ty dessa framstående personer bemöter mig som en jämlike och vädjar till min mening. Mellan oss råder ett förhållande av den vackraste courtoisie.

Longfellow pinades med skäl av ropet på en amerikansk litteratur. Det var emellertid mycket fyndigt av honom att definiera det amerikanska geniets ideal som en kompott av europeiska nationalegenheter, och det var ganska djärvt att beteckna denna kompott som universalism. Men ehuru han sålunda ungefär bevisade att han, professorn i moderna språk och litteraturer, var självfallen som Amerikas bard bör man inte det ringaste betvivla hans bona fides. Han anade verkligen inte var Amerika låg på idéernas glob och kände sig som en européin partibus.

Vilket kompromet terar mest — att tala allvar eller gyckel till mänskorna? Det senare, inbillar jag mig. Skämtet förutsätter nämligen en kontakt, en förtrolighet som om man kunde sitta vid samma bord. Allvar kan man ju däremot yttra från en predikstol. Likafullt ville jag hellre gyckla om jag hade anlag.

I en antologi av världslitteraturens lyckade sidor skulle jag inte försumma att uppta Grimms essay om Montaigne. Sainte-Beuve bör ha rasat över att finna den redan skriven. Så där, kära Ellen Key, bör man anbefalla sina biblar.

Vad ligger i botten på den psykologiska (kanske masspsykologiska) lag som bestämmer att ihärdighet i vad det vara må tilltvingar sig allmän uppskattning? Genom att leva länge blev Victoria och Wilhelm I stora regenter, Franz Joseph åtminstone populär. Voltaires kraftprov att utan

paus bibehålla en karaktär och en fysionomi som borde slitit ut honom på ett par år inger eftervärlden liksom hans samtid en vördnad inför vilken allt kritiskt gnat blir vanmäktig hädelse. Han var trots allt verkligen diktare: han skapade denna vidunderliga figur Voltaire utan mönster och på tvärs mot alla regler. Där blev Shakespeare efter för en gång.

Lagen om ihärdighetens triumf betyder kanske inte avgjort en medfödd kraftkult. Men vad vill man? Kraften är det lättaste måttet, och vi lyckas aldrig komma överens om någon annan standard. Det behövs mycket fina organ för att uppskatta en blixt som inte slår ner, en sky som seglar förbi. Uppskatta = minnas i intensiv bemärkelse.

Att känna revolutionen nalkas i Grimms Correspondance är en nervskakande njutning. Man börjar småningom ana en virvel, plötsligt uppstår ett sugande drag, och rätt som det är snurrar man kring in mediis rebus. I Merciers Tableau de Paris ruvar morgondagen jämt som en åsksvart himmel över den grella tavlan och ger den på samma gång ett majestät och ett pikanteri som lyfter den från journalistkåseri till apokalyps.

Det föll mig in att synnerligen här i Sverige torde råda en ganska primitiv föreställning om vad »kunskaper» vill säga. Man uppskattar väl egentligen bara det som direkt framgår ur iakttagelse, forskning och lektyr och som kan med någorlunda precision återges åt andra. Men den mesta kunskap en verkligt studerande mänska förvärvar är av långt subtilare och obestämdare art. Den består i själva orienteringen i olika sfärer, t. ex. hemmastaddhet i ett tidevarvs andliga luft eller förmågan att behandla dokument. Här uppstår så många imponderabilia, det medfödda och det tillstuderade blandas olösligt. Sådana kunskaper förblir ens

enskilda tillhörighet och låter sig inte meddelas andra på annat sätt än konstverk meddelas.

I naturvetenskap och därmed befryndade ämnen förmodar jag att »il faut tout dire». Men i allt annat bör man skriva ungefär en tiondedel av det man vet. Resten må strömma ut mellan raderna och bilda atmosfär kring det utsagda.

Jag förmodar att mänskor läser bara tidningar. Därför har de inte reda på att så många profeter vi tills vidare (och kanske någonsin) behöver redan finns ibland oss. Jag för min del umgås jämt med profeter och hör med häpnad sorlet därute: Ge oss en ny uppenbarelse! — Vi behöver en ny Messias! — En ny religion vill det till!

Folk föreställer sig att om de finge en ny religion i stället för de gamla som de tror sig ha slitit ut skulle den kunna hålla sig fräsch några årtionden framåt. Misstag! Var morgon ny måste den vara. Ingenting så härsket som en religion från i går.

I sammanhang med Whipple talar Julian Hawthorne om »the kind of Attic salt which was characteristic of Boston in the middle century; the product of an almost excessive culture erected on sound, native brains». Här bekräftas vad jag nyligen tänkte ut som förklaring på Nya Englands guldålder. Kombinationen har sedan Hellas inte visat sig mer än på denna plats och tid. Sunda hjärnor och utomordentlig kultur existerar numera inte ens var för sig. De möttes sista gången i förgängelsen.

Orden hämtar vi ur den allmänna skattkammaren och lyckas i bästa fall knåda dem så att fasonen ser ny ut. Än sämre har vi det med tankarna: få har vi att tillgå

och det är knappast möjligt att förläna dem ett ögonblicksken av färskhet — genier försöker det inte ens. Men vad är det då som befogar att tänka och skriva? Rösten, har jag ju alltid sagt, rösten! Där ligger fullmakten och signaturen.

John Macy har naturligtvis rätt i det att Hawthornes diktning sysslar med puritanska samvetsproblem endast för den pittoreska effektens skull. The scarlet letter är ingen domedagshistoria om skuld och ånger men ett utsökt och fullständigt lyckat experiment i svart och rött. Ur etisk synpunkt uthärdar den ingen granskning, men det är författarens knep att oavlåtligt genom sin tadellösa konst distrahera från en sådan. En ironi så lätt som en ögonblicklig ljusreflex i rinnande vatten glimtar upp här och där, liksom antydande att författaren inte tar sitt etiska problem allvarligare än det är värt.

Men puritansk arvinge är Hawthorne säkerligen dock vid sidan av sitt hedniska konstnärskap. Han är det i smått genom de löjliga samvetsrörelser som kontinentalt söndagsfirande och då och då någon annan oförutsedd livsyttring väcker hos honom, och han är det i stort genom den kyliga och aningslösa självrättfärdighet som synes mig vara hans huvudlyte. Denna mänska var otillgänglig för självdömande, och den kvalmiga luft av familjedyrkan vari han levde var honom »eben recht». Däremot hade han ett kallt nöje av att plocka isär ett annat väsen och hålla fram de blodiga bitarna till beskådande (t. ex. Margaret Fuller). Ingen har lov att göra sådant utan lidelse och ångest, utan att blöda själv.

Men inte ens den kvickhörde John Macy vädrar Mefistofeles. Det är inte fritt att han lite ringaktar Hawthorne som en målare för ögat men annars en beskedlig drömmare och något barnslig intelligens. Hawthorne!

Humboldt undfick en dag i Paris idén till en skrift om mänskans yttersta bestämmelse och den stora stilen i tänkande, diktande och handlande. Emerson och Nietzsche åtog sig sedan att utföra hans idé (och därtill var de i vissa hänseenden bättre kvalificerade än han, ty de hade den stora stilen i sitt skrivsätt åtminstone), men likafullt synes skriften ännu oskriven. Blotta förslaget till den verkar som en trumpetstöt, manande till oerhört dåd.

En Emersonbiografi är dömd att bli tråkig. Mannen ligger helt och hållet pressad mellan bladen i sina studieböcker och essayer. Därutom hade han ingen tillvaro. Nietzsche, enstöringen och hälsofånen, hade långt mera värme och fyllighet i sitt sociala och affektiva liv än den kälkborgerligt rangerade, för sin affabilitet beryktade Emerson. Något tragiskt hade aldrig försiggått i honom, och av njutningar, frånsett den purt intellektuella sällhetens sekunder, kände han på sin höjd ett tempererat välbehag. Det är sant att han ådagalägger en vederkvickande flärdfrihet, men han hade verkligen ingen prakt att försaka.

Som stimulus har Emerson knappast vederlikar och helt visst ingen överman. Han verkar som dessa snöblå och gnistrande vintermornar som rullar upp för den ilande vandraren, medan han kutar framåt med händerna knutna i fickorna och väldiga drag av ren isluft genom lungorna, en lång solig och muntert frisk verksamhet som är sitt eget mål och sin egen lön.

Joseph Fels är en stimulus men inte Goethe! Det förargar mig verkligen att en sådan liten vulgär, påflugen och skränig jude pustar liv i en gnista som glimmar stilla i Goethes luft. Jag har en olycklig kärlek till dessa eldiga och tjurhuvade monomaner som drar världen över till kom-

mande sekler, osköna figurer som de oftast är; men vems är felet att deras arbete blir så tungt och vanställande? Det är inte med glad beundran jag vänder blicken direkt från en sådan till en harmoniskt utbildad all-round-champion.

Vad är det man beundrar? Här går vi omkring och applåderar varjehanda specialiteter, kraftprov, trick, onödigheter kort sagt, som envar kunde utföra med övning och oförsynthet. En mänska, en själ, en ande låter sig inte beundras.

Dickens' romaner uppvisar en massa drag av raffinerad artighet grundad på den subtilaste grannlagenhet. I denna riktning gör hans fantasi ej ringare mirakler än i den groteska visionen. Den naturalistiska romanen tillät sig inte ens att begagna de små ansatser till finkänsligt bemötande som till och med den flyktigt betraktade verkligheten erbjuder. Stickas, rivas och sparkas var de naturalistiska figurernas umgängesvanor. Visserligen tar det sig mera porträttlikt ut än Dickensfigurernas urbanitet, men denna är liksom Gud en sak som måste uppfinnas om den inte existerade.

Professor Wilhelm Dibelius i Hamburg är som »sehr gebülldeter Deutscher» pinsamt berörd av Dickens' obesvärade ställning till Italien. Tänk hur denne okultiverade cockney gick »ruiner, palats och gallerier» förbi för att titta på mänskor och folkliv! Det är Dibelius' ej rakt utsagda tanke att personer som Dickens saknar rätt att beträda en av så mycken tysk forskning helgad mark.

Samme Dibelius menar ock att skulden till Dickens' äktenskapliga skilsmässa låg helt hos honom. Må vara, men »etwas Phlegma», som skulle vara fruns enda fel, kunde möjligen tänkas utgöra grund inte bara för skilsmässa utan

för mordförsök. Professorn har emellertid rätt: »en man med lite mindre temperament» hade lätt kunnat glätta ut samlivet och undvika skandal.

Låt oss ej heller glömma hur professor Dibelius motiverar att Dickens' sista tjugoårsperiod är föga givande för litteraturhistorikern: »Dickens ist selbständiger seinen Vorbildern gegenüber, so dass deutliche literarische Zusammenhänge sich jetzt weit seltener aufweisen lassen als früher» ...

Borde man inte räkna Nietzsches paralytiska år med till hans levnad som konstverk betraktad? Han fyllde Humboldts fordran: att inte stupa direkt från arbetet ner i graven; det blev en lång, stilla söndag emellan, med blekt och drömlikt solsken över ett främmande men vänligt landskap. Allt milt, fridfullt och älskligt i hans väsen kunde bryta fram och leva sin dag ut när snillets ävlan hade slutat bullra. Och så dog han färdig och rättfärdigad.

Hade tyskarna haft en Holberg så hade de varit en helt annan sorts nation, menade fru Heiberg. En fruktbar suggestion. De hade inte ens behövt vara kapabla att alstra en sådan utan kunde som danskarna låtit sig formas av en utlänning. På norrmännen syns inte att de har haft en Holberg.

Bismarck ridande i den mjuka höstdagen genom Versailles' öde kungsträdgårdar, i tystnad och hemlängtan »und mit Kindheitserinnerungen an geschorne Hecken, die nicht mehr sind» — den bilden förtrollade mig i går kväll. En rad som denna väger upp Tyska riket — gudomlig inspiration mot en bra nog mänsklig.

Jag påminner mig ingen skribent som fängslar så långsamt insidiöst som Henry James (i sista perioden). Han är

oläsbar, han är onjutlig, han bringar en till förtvivlan — man finner sig förödmjukande ur stånd att läsa innantill inför denna snirklade labyrint av skenbar engelska, som i sitt väsen och sin struktur är franska och i sina meningar, i sina relationer mellan uttryck och betydelser ett helt okänt tungomål. Men man slipper inte loss. Man strävar framåt i ett förvirrande ljusdunkel som tycks lova sällsamma ögonfägnader och slutligen nästan håller sitt löfte. Man inbillar sig att man en gång genom trogen flit skall k u n n a språket och att man då skall behärska njutningar som James-analfabeten aldrig drömde.

Det bör emellertid observeras: enbart som skribent lockar han, trots all finess och ömhet ej som själ och ande.

Det tycks finnas två slag av stil: den som återger bilder likt en fläckfri spegel och som man inte märker och den som lägger sig på ens tunga och tränger in i ens näsa, som våldtar en med sensationer och vars verkan är helt oberoende av sympatetisk kontakt med den själsverkstad där den är gjord. Den förra sorten är rar och ouppskattad, den senare eftertrånar alla skribenter. Henry James har odlat den till extrem, nästan som Carlyle. Goethe och Leonhard Frank förfogar över spegelstilen.

Den gamle Bismarck var kostlig när han stod och förmanade uppvaktande studenter att »hålla på det bestående». Den ärkerevolutionären! Precis som när en åldrig roué med salvelse varnar ungdomen för lastens glada stigar.

Faust borde ha gått runt och hamnat i bokcellen till sist. Att aldrig den lösningen föll Goethe in! Den ironiska och lite vemodiga sanningen hade inte tillåtit ett grant tablåslut, men den hade vackert rundat stycket. »Det verkliga livets» fattiga kombinationer och regelmässigt återkomman-

de erfarenheter inhämtar en fantasifull bokmal på ett par år; må han sedan mätt och uttråkad rädda sig tillbaka i de obegränsade rymder där svartkonsten och hans egna tankedrömmar bär honom på trollmantel genom de njutningar och lidanden hans hjärta begär.

Carlyles förkunnelse var »the everlasting facts of this universe», d. v. s. att vad som är det är och blir vad det k a n bli — inga teorier och inget prat och inga stiftade lagar ändrar ett jota av verkligheten. All naturvetenskap och all filosofi vilar på detta antagande och strävar att bevisa det. Upptäckten är alltså ingalunda Carlyles, men han slog larm för den och mynt av den med en glans och lidelse som gjorde den till hans rättmätiga egendom. Han upplevde den verkligen som en trosskakning, en blixt från höjden; med åren blev den väl en »established religion» som han hade åtagit sig att predika.

Men över hans levnad grinar den stora ironin att han, avslöjaren av pratets maktlöshet, alstrade den yppigaste svada som har utgjutit sig i engelskt tungomål.

På Bokauktionskammaren i förrgår såg jag två små brev av Kernell och Kjellander — till Alida Knös. Förtjusande dokument som kastade mig mitt in i det klassiska Uppsalas intimitet. Jag greps av häftig sorg över en död kultur — var i världen skall man åter höra denna ungdomston av vördnadsfullt, oskyldigt och poetiskt skälmaktigt galanteri? — och triumferande glädje över att den verkligen en gång har funnits, att den inte är litteraturhistorisk legend utan strålar fram ur ett par papperslappar tillfälligt gömda och hittade.

Jag tror att Alida Knös betydde mer för Uppsala än Malla, och en memoarbok om henne skulle skänka oss en Uppsalabild av osannolik charm.

De vita häggarna på Djurgården sade mig i morse: »Det sköna är förgängligt och evigt, men det borgerliga består och förgår»

Det är så man ska biografera de stora och osannolika som Mark Twain Jeanne d'Arc och Ricarda den ringare Luther. Så förtroligt och med en vördnad som går helt upp i kärlekens trygga intimitet och lyser igenom denna. Märkvärdigt är vad de blir lika varandra, de höga som så behandlas. Där utgår från dem alla samma magnetiska värme, samma stimulus och lycka. Kostymen betyder ingenting, de är alla samtida, med varandra och med oss.

Berlin 4 maj 1920. Första morgonsyn: i skyltskåpet till en källarbod järnkors, krigsförtjänstmedaljer och andra vackra pengar med kejserliga och kungliga porträtt till salu som annat »altes Eisen». Oförmodat råkade vi in på en kyrkogård vid Chausseestrasse. Det var den franska och där träffades Ancillon, Ludwig Devrient, vår minister Carl August Järta och — roligast av allt — en sten med inskriften »Ci-gît Charles Louis Michelet philosophe ——— Sur la terre ici-bas il a trouvé le ciel Laissez-lui sous la terre un repos éternel.» Allt uppståndelsebråk undanbedes, man är ju hegelian bevars. Vägg om vägg Dorotheenstädtischer Friedhof med en hög trekantig obelisk åt Fichte och hans maka, som »ruht an seinen Füssen». Illa medfaren; av porträttmedaljongen syns konturerna, men metallen eller vad den var gjord av är borta. Därbredvid fru Hegel och så Hegel själv med en anspråkslös sten. I en allé Rauch, Schinkel och Stüler. Fullt av blommande syrener och fågelsång. En ilsket himmelsblå annonsgavel skar in i grönskan.

En sällsynt lycklig slagruta för stoff ägde Hebbel, men av ädla metaller och rika källor förmådde han inte skörda

sådan profit som Kleist av en sönderslagen kruka. Om ingenting annat, versen förråder. Det orgelmäktiga underbruset hos Kleist (som i Faust), hos Hebbel inget spår av musik. Hans dialogprosa har man alltid läst förut, i bästa fall i Shakespeareöversättningar.

»Höchstens habe ich unrecht» är ett av Rahels förtjusande dicta. Ja vad gör det? Den eventualiteten försätter en inte bara i stort men i det mest distingerade sällskap. Det gäller bara att ha orätt av en nobel grund och i en vacker form. Bara! ...

Blir det i morgon eller i övermorgon vi ska börja rehabilitera »the Victorian era»? Glåporden börjar trötta, man har tömt alla förråd och en person med självaktning kan inte längre repetera dem.

Victoria, den lilla drottningen som blev så stor för att hon varade så länge! Det är suveräners merit: att vara länge. Ett par illustrerade data ger en rysande känsla av hur seg hon var. Betänk att hon besteg tronen samtidigt med Pickwick och att hon överlevde Oscar Wilde! Att hon orkade ...

I ett poem som inte bara doftar av regnfrisk luft och vått löv utan därtill glittrar av ett pojkaktigt glatt lynne kommer Thoreau med »my garment's hem»! Vilken pompösa fras rimmarna plägade applicera på den Allsmäktige. Det är lustigt att komma på Thoreau med ett sådant pryderi. Emerson titulerar humlan »yellow-breeched philosopher», men någon skulle ha föreslagit honom att versifiera sina egna filosofbyxor, gula eller ej!

Problemet om den amerikanska litteraturen kan ställas så: ett nytt stoff förelåg, och ett stoff ger visserligen inget

väsentligt tillskott till litteraturen, men var inte detta stoff i sin plötsliga uppkomst och sina rasande snabba förvandlingar en unik själsupplevelse och utgjorde inte de mänskor som fick det att bearbeta del av detta nya? Om inte dikt hör hemma i Amerika, var i världen kan man då vänta den?

Vem var det som skrev att Jesus genom inbillningen om sin gudomlighet vann den känsla av fullkomlig syndfrihet, fullkomlig ansvarslöshet, som numera envar genom vetenskapen kan förvärva? Någon tolvskillingspamflettist för Folkets Hus' publik eller Haeckel, skulle man tro. Men händelsevis var det Nietzsche i sin första aforismbok.

Likväl går det inte an att påstå: det har Nietzsche sagt; åtminstone inte: så säger Nietzsche. Ty »Nietzsche» betyder inte längre en person med sina åldrar, utvecklingar, irrvägar och felsägningar; det är vordet en symbol och man får inte lov att tillskriva det annat än essensen av den historiska och grumliga verklighet på vilken det en gång var namn.

Ingen tycks ha grubblat över grunden till att Goethe fann dagarna så långa. Man finner det helt sunt och naturligt. För en som hade så rasande mångahanda att göra borde dagarna förefallit jämmerligt otillräckliga. Jag skymtar ingen annan förklaring än att han som ingen annan jagades av ångesten för tædium vitæ. Men så tappert han redde det ifrån sig! Han är nog den ende som har sett framför sig en »lång» dag utan en suck av leda eller förälskad extas. Nyktert och skenbart kälkborgerligt sade han: »Dagen är lång, vi kan stoppa väldigt mycket i den.»

Kierkegaard och Goethe, dessa antipoder, hör ihop som de helaste representanterna för den konstnärliga tankeinställ-

ningen, den som grundar sig på egna sinnen och nerver, egna hjärtekrav och själsäventyr. Ingenting abstrakt för dem, inga frågor utifrån att lösa, mänskan tingens mått. Från enahanda basis genomträngde Goethe naturen med sin »Körpergefühl» (Gundolfs ypperliga term) och avvisade Kierkegaard all naturvetenskap som en stupid nyfikenhetens förströelse från de brännande problemen i den inre världen. Bägge lärde: »Befatta dig aldrig med annat än det som djupt angår dig!»

I en artikel om Kasimir Edschmid i Pester Lloyd 1921 läses följande: »Bringt sein Schaffen Erfüllung? War nicht darauf bedacht. Ist eines Kämpfers Wurf. Wild, ekstatisch, glühend. Und das heisst viel.»

Det hörs så bekant: kunde inte Goethe ha skrivit det? Nämligen i Frankfurter Gelehrte Anzeigen 1772. Var inte Sturm und Drang pur expressionism? Det är mera givande att betrakta den från denna synpunkt än ur den gamla analogin med romantiken.

Garves brevväxling med Zollikofer (utgiven 1804 av Manso och Schneider), som jag i går i söndagseftermiddagsrådlöshet tog ut ur hyllan där den har stått fredad mer än ett år, gav mig fin överraskning och ett lika hjärtligt som utsökt nöje. Vilka älskvärda, redliga och nära nog stilfulla själar, dessa sobra upplysningsfilosofer! Och Garve klarlägger den hypokondriska och arbetsodugliga tankefantasimänskans alla tillstånd med evig giltighet ...

På mig kan jag applicera en gammal vitsvändning: Jag är ingenting om inte diktare — och jag är inte diktare.

PRIS KR. 7:50

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBL.

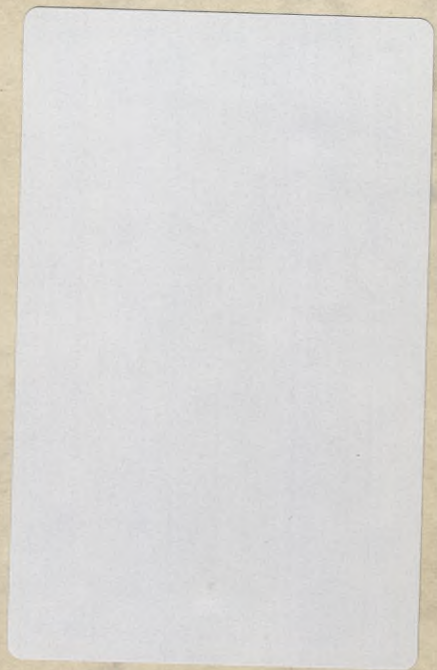
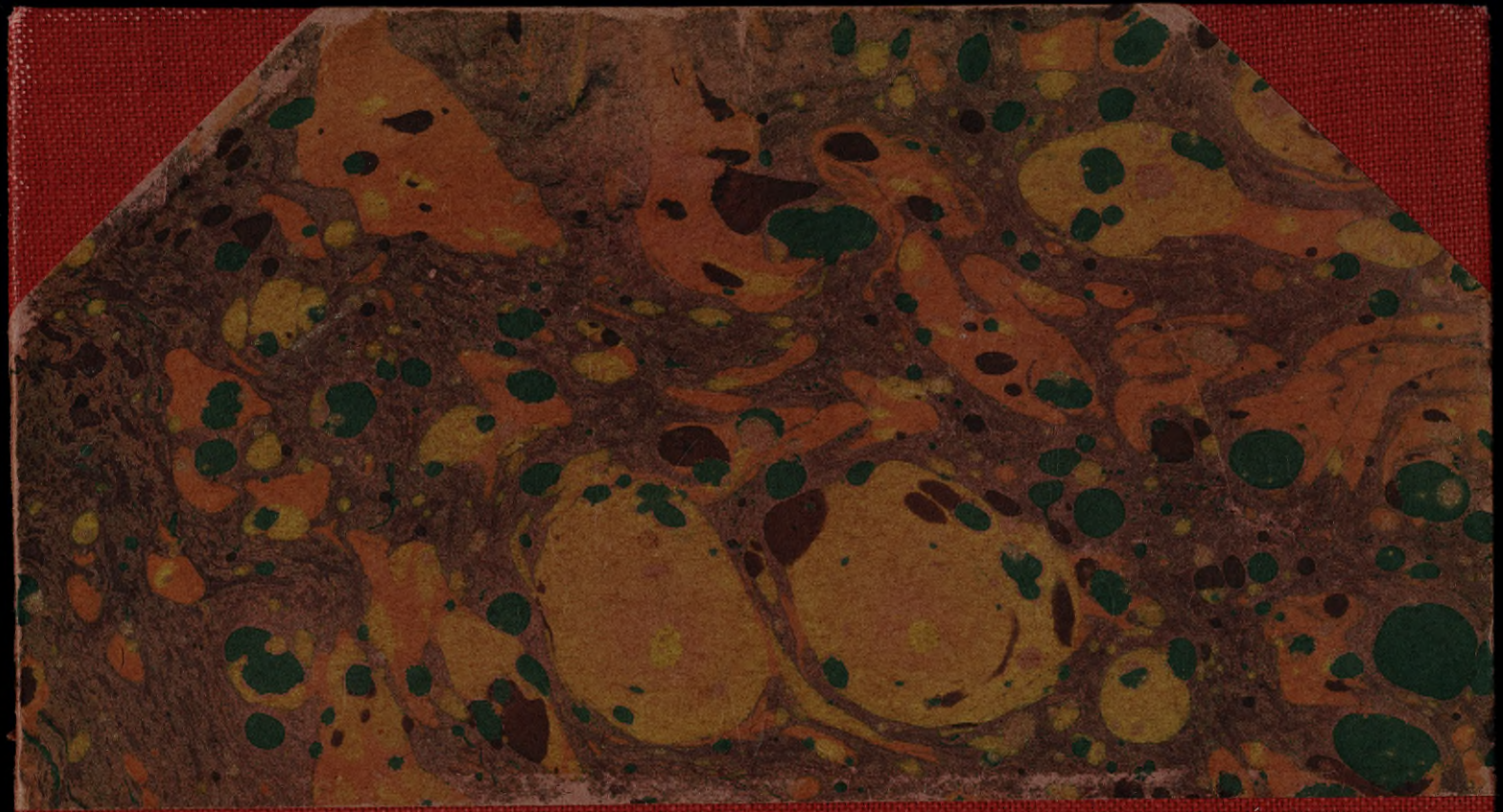
2,1 b
VASASTADENS
Bokbin
GÖTEBO